

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AHMED KUDDÛSİ
ŞİİRLERİNDE EDEBİ UNSURLAR

Elif KIRMIZI YALÇIN

22936006

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Sait MERMUTLU

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AHMED KUDDÛSİ
ŞİİRLERİNDE EDEBİ UNSURLAR

Elif KIRMIZI YALÇIN
22936006

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Sait MERMUTLU

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Ahmed Kuddûsi Şiirlerinde Edebi Unsurlar*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

06/08/2025

Elif KIRMIZI YALÇIN

ÖN SÖZ

Klâsik Türk edebiyatı, sadece bir estetik miras değil; aynı zamanda medeniyetin düşünsel ve inanç dünyasını yansıtan güçlü bir sözlü-yazılı gelenektir. Bu geleneğin içinde yer alan mutasavvıf şairler, şiiri sadece duyguların ifadesi değil, aynı zamanda ilahî hakikatlerin tebliği ve insanın mânevî tekâmülüne aracı bir dil olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında yaşamış olan Ahmed Kuddûsî, hem Klâsik şiirin biçimsel zenginliğini hem de tasavvufî düşüncenin derinliğini bir araya getiren müstesna bir şair olarak öne çıkmaktadır.

Bu tez çalışmasında, Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerinde yer alan edebî unsurlar incelenmiş; şairin sanat anlayışı, dili kullanma biçimi ve estetik yaklaşımları, dönemin edebî ve tasavvufî iklimi içinde değerlendirilmiştir. Tez boyunca, mecaz, teşbih, istiare, tevriye, kinaye, cinas gibi Klâsik edebî sanatların şairin şiirlerinde nasıl ve ne tür işlevlerle yer aldığı analiz edilmiş; söz konusu sanatların hem yapısal hem de anlam katmanları üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Aynı zamanda, bu unsurların Kuddûsî'nin tasavvufî tefekkürünü nasıl yansıttığına da dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, Ahmed Kuddûsî'nin şiirleri kadar Klâsik Türk şiiri kuramları, tasavvufî metinler ve edebiyat teorileri de başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Araştırma sürecinde bana rehberlik eden, değerli görüş ve önerileriyle çalışmamın yönünü tayin eden ve çalışmam süresince kaynaklara ulaşma konusunda destek olan hocam Doç. Dr. M. Sait MERMUTLU'ya en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca süreçte manevî desteğiyle her zaman yanımda olan, özellikle teknik konularda yardımını esirgemeyen eşim Vedat YALÇIN'a, bu süreçte büyük bir sabır ve anlayış gösterdikleri için sevgili çocuklarım Ayşe Hanne ve Ahmet Kerem'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmanın, Ahmed Kuddûsî'nin şiir dünyasına dair yeni bakış açıları kazandırması ve Klâsik edebî unsurların tasavvufî düşünceyle nasıl birleştiğini göstermesi bakımından alana katkı sağlaması temennisiyle...

Elif KIRMIZI YALÇIN

Diyarbakır 2025

ÖZET

Ahmed Kuddûsi 1769-1849 yılları arasında Anadolu'da yaşamış şair ve mutasavvıflardandır. Babası Nakşibendi tarikatına mensup âlim bir zât olan İbrahim Efendi'dir. Ahmed Kuddûsi ilk eğitimini babasından alarak kendisi de önceleri Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. Fakat hayatının sonraki dönemlerinde bir süre Hicaz'da ve çeşitli yerlerde bulunması farklı tecrübeler edinmesi onu Kâdiri tarikatına yöneltmiş, kendisi için de müritleri için de Kâdiri tarikatının daha uygulanabilir olduğuna kanaat getirmiştir.

Ahmed Kuddûsi önemli bir mutasavvıf olmasının yanında aynı zamanda tasavvuf edebiyatının güçlü temsilcilerindendir. Fakat o, şiirlerinde de sürekli vurguladığı üzere edebiyatı estetik bir zevk oluşturmak amacıyla değil, Allah'a yaklaştıran, insanı mânevi olgunluğa eriştiren bir araç olarak görmüştür. Ona göre edebiyat insan ruhunun derinliklerine yönelerek onun varlık gayesini anlamasına hizmet ettiği sürece kıymetlidir. Allah'a götürmeyen insanı eğitip terbiye etmeyen edebiyatın/sanatın herhangi bir değeri yoktur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Ahmed Kuddûsi'nin hayatında, çocukluğu, gençliği ve kişiliğine dair bir araştırma sunduk. İkinci bölümde Kuddûsi'nin eserleri hakkında detaylı bilgiler aktardık. Üçüncü ve ana bölümde ise Kuddûsi'nin şiirlerini edebi açıdan değerlendirerek, şiirlerindeki edebi unsurları tespit etmeye çalıştık. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz bulguları, tespitleri belirterek çalışmamızı tamamladık.

Çalışmamızda ana kaynak olarak Ahmed Doğan'ın *Kuddûsi Dîvanı* eserini kullandık. Ayrıca Fehmi Kuyumcu ve Ali Tenik tarafından hazırlanmış olan *Dîvan*lardan da faydalandık. Kuddûsi'nin diğer eserlerini de inceleyip onlardan da istifade ettik. Çalışmamıza katkı sağlayacak olan çeşitli tasavvufi ve edebi kaynakları inceleyip, onlardan da faydalandık. Kuddûsi hakkında yapılmış olan kitap ve makale tarzı çeşitli çalışmaları da kaynak olarak kullandık.

Bu çalışma ile tasavvuf ve edebiyatın etkileşimini göstermesi bakımından bu alanda önemli bir konuma sahip olan Ahmed Kuddûsi ve onun eserlerini irdeleyerek onun Klâsik Türk Edebiyatına katkısını ortaya koymayı hedefliyoruz.

Anahtar Sözcükler:

Kuddûsi, Dîvan, Edebiyat, Tasavvuf, Şiir

ABSTRACT

Ahmed Kuddûsi (1769-1849) was among the poets and mystics who lived in Anatolia during the years 1769-1849. His father, İbrahim Efendi, was a scholar belonging to the Naqshbandi order. Ahmed Kuddûsi received his initial education from his father and initially joined the Naqshbandi order himself. However, later in his life, spending time in Hejaz and various other places led him to gain different experiences, which directed him towards the Qadiri order. He concluded that the Qadiri order was more applicable for both himself and his disciples.

Ahmed Kuddûsi was not only an important mystic but also one of the strong representatives of Sufi literature. However, as he constantly emphasized in his poems, he viewed literature not as a means to create aesthetic pleasure, but as a tool to draw closer to Allah and lead individuals to spiritual maturity. According to him, literature is valuable only as long as it delves into the depths of the human soul and helps it understand its purpose for existence. Literature/art that does not lead to Allah or educate and refine individuals has no value.

In the first section of our study, we presented research on Ahmed Kuddûsi's life, childhood, youth, and personality. In the second section, we provided detailed information about Kuddûsi's works. In the third and main section, we evaluated Kuddûsi's poems from a literary perspective and tried to identify the literary elements within them. In the conclusion section, we completed our study by stating the findings and observations we obtained.

In our study, we primarily used Ahmed Doğan's work *Kuddûsi Dîvanı* as the main source. We also benefited from the Divans prepared by Fehmi Kuyumcu and Ali Tenik. We examined Kuddûsi's other works and utilized them as well. We reviewed various Sufi and literary sources that would contribute to our study and benefited from them. We also used various studies, such as books and articles, written about Kuddûsi as sources.

With this study, we aim to highlight Ahmed Kuddûsi's contribution to Classical Turkish Literature by examining him and his works, given his significant position in demonstrating the interaction between Sufism and literature in this field.

Keywords:

Kuddûsi, Dîvan, Literature, Sufism, Poetry

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. İÇERİK VE YÖNTEM	3
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.2. Araştırmanın Yöntemi	4
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	6
2. AHMED KUDDÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	7
2.1. Hayatı	7
2.1.1. Doğumu, Çocukluğu ve Ailesi	8
2.1.2. Eğitim Hayatı	10
2.1.3. Uzlet Hayatı.....	13
2.1.4. İrşâd Faaliyetleri.....	19
2.2. Eserleri	29
2.2.1. Dîvan	31
2.2.2. Pendnâme	32

2.2.3. Vasiyetnâme	36
2.2.4. İcâzetnâme.....	38
2.2.5. Nesâyih-ı Ahmed Kuddûsi	41
2.2.6. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr	42
2.2.7. Mektûbât.....	45

BİRİNCİ BÖLÜM..... 49

MUTASAVVIF-ŞAİR AHMED KUDDÛSİ ŞİİRLERİNİN ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ 49

1.1.Vezin	50
1.1.1. Bahr-i Hezec.....	50
1.1.2. Bahr-i Remel	51
1.1.3. Bahr-i Recez	52
1.1.4. Bahr-i Münserih	53
1.1.5. Bahr-i Muzari	53
1.2. Kafiye ve Redif	54
1.2.1. Yarım Kafiye.....	56
1.2.2. Tam Kafiye.....	57
1.2.3. Zengin Kafiye.....	57
1.3. Nazım Şekilleri	59
1.3.1. Gazel.....	60
1.3.2. Kaside.....	64
1.3.3. Murabba	68
1.3.4. Muhammes	70
1.3.5. Müseddes.....	72

1.3.6. Muaşşer	73
1.3.8. Kıt'a.....	76
1.3.9. Dörtlü	77
İKİNCİ BÖLÜM	80
MUTASAVVIF ŞAİR AHMED KUDDÛSÎ ŞİİRLERİNDE DİL VE	
ÜSLUP.....	80
2. 1. Dil Kullanımı	80
2.2. Üslup Özellikleri:.....	83
2.3. Gramer Şekilleri.....	84
2.3.1. Dil Bilgisel Yapılar	85
2.3.1.1. Fiil Kullanımı ve Zaman Kipleri	85
2.3.1.2. İsim Cümleleri ve Yüklemin Yer Değiştirmesi.....	85
2.3.1.3. Zamir Kullanımı	86
2.4. Anlatım Biçimleri	86
2.4.1. Edebî Sanatlar	90
2.4.1.1. Mecaz	90
2.4.1.2. Teşbih	92
2.4.1.3. İstiare	94
2.4.1.4. Tevriye.....	94
2.4.1.5. Tezat	95
2.4.1.6. Telmih.....	96
2.4.1.7. Cinas	97
2.4.1.8. Teşhis ve İntak.....	97
2.4.1.9. Tenasüp.....	98

2.4.1.10. Hüsn-i Ta'lil	99
2.4.1.11. Mübalâğa	100
2.4.1.12. Tecrit.....	100
2.4.1.13. İstifham.....	101
2.4.1.14. İktibas	101
2.4.1.15. İştikak	102
2.4.2. Atasözleri ve Deyimler.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser
Agm.	Adı geçen makale
Ae.	Aynı eser
Ay.	Aynı yer
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DÜ	Dicle Üniversitesi
G.	Gazel
Hız.	Hazreti
K.	Kaside
mad.	Madde
mrh.	Murabba
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
vd.	Ve Diğerleri

GİRİŞ

Tasavvuf insanın manevi yönünü eğitmeyi, onun ruhunu yüceltmeyi amaçlayan bir düşünce sistemidir. Tarih boyunca mutasavvıflar hem kendi yaşantılarını manevi anlamda güzelleştirmek hem mürşid olarak yol gösterdikleri insanlara rehberlik etmek amacıyla ruhu eğitecek çeşitli yollara başvurmuşlardır. Mutasavvıflar tasavvufi eğitimin temel metodları olan ibadet, zikir, çile, uzlet, halvet vb. araçları kullanmanın yanı sıra sanatın insan ruhuna iyi gelen yönünü de kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Edebiyat bu anlamda mutasavvıfların en çok başvurduğu alanlardan biridir. Böylelikle edebiyatın özellikle Türk mutasavvıflar tarafından tasavvufi eğitimin araçlarından biri olarak kullanılmasıyla zaman içinde Türk İslam Edebiyatı da dediğimiz Klâsik Türk Edebiyatı ortaya çıkmıştır.

Klâsik Türk Edebiyatı, asırlar boyunca şekillenen estetik ve düşünsel birikimiyle yalnızca bir şiir geleneği değil, aynı zamanda bir medeniyetin duyarlılığını yansıtan kültürel bir hafızadır. Bu gelenek içinde yer alan mutasavvıf şairler, şiiri bir sanat alanı olmanın ötesine taşıyarak onu manevî bir tebliğ vasıtası olarak değerlendirmişlerdir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ahmed Kuddûsî (1769–1849), bu anlayışı şiirlerine en yoğun biçimde yansıtan isimlerden biri olarak öne çıkar. Onun eserlerinde hem klâsik nazım biçimlerinin zarafeti hem de tasavvufî düşüncenin derinliği edebî estetikle birleşerek dikkat çekici bir şiir dili meydana getirir.

Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerinde yer alan edebî unsurlar, yalnızca süsleme amacıyla kullanılan teknik detaylar değil; aynı zamanda şiirlerinin anlam örgüsünü kuran temel taşlardır. Tevriye, cinas, istiare, teşbih, mecaz gibi Klâsik edebiyatın temel sanatları, onun şiirinde çoğu zaman tasavvufî hakikatlerin sembolik ifadesine dönüşür. Bu yönüyle Kuddûsî, edebî sanatları sadece biçimsel değil, aynı zamanda düşünsel ve mistik boyutta da kullanan bir şair olarak değerlendirilmelidir. Özellikle dîvan şiiri geleneği ile halk şiirinden izler taşıyan söylemi, onu hem gelenek içinde hem de halkla irtibatlı özgün bir şair hâline getirmiştir.

Bu alışmada, Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerinde kullanılan edebî unsurlar çok yönlü bir biçimde incelenerek hem onun şiir dünyasının yapısal bileşenleri çözümlenecek hem de bu unsurların taşıdığı tasavvufî, estetik ve dilsel işlevler ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, şairin dili kullanma biçimi, imgeleri yapılandırma yöntemi ve gelenekle kurduğu ilişki, edebî sanatlar merkezli bir perspektiften ele alınacaktır. Böylece Kuddûsî'nin şiirinde şekil ve muhteva arasındaki uyumun edebî unsurlar aracılığıyla nasıl kurulduğu analiz edilecektir.

Çalışmamız süresince Kuddûsî'nin edebi yönüne dair müstakil bir çalışma yapılmadığını fark ettik. Kuddûsî hakkında yapılmış çeşitli çalışmalar ve eserlerindeki farklı konulara dair birtakım çalışmalar yapılmış olsa da şiirlerindeki edebi unsurları ele alan müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Bu da çalışmamıza yol gösterecek bir klavuz olmaması açısından çalışmamızı zorlaştıran nedenlerden biri oldu.

Çalışmamızda ana kaynak olarak Ahmed Doğan tarafından hazırlanmış olan *Kuddûsî Dîvanı* eseri kullandık. Ayrıca zaman zaman Fehmi Kuyumcu, Ali Tenik ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Osmanlıca olarak hazırlanmış Dîvanlardan da yararlandık. Ahmed Kuddûsî'nin diğer eserleri ve Kuddûsî hakkında yapılmış matbu ve dijital kaynaklardan da istifade ettik. Konuyla ilgili olabilecek olan tasavvufi ve edebi kaynakları da çalışmamıza katkısı oranında tarayıp değerlendirdik

1. İÇERİK VE YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da yaşamış önemli bir mutasavvıf şair olan Ahmed Kuddûsî’nin edebî yönünü ele alıp, şiirlerindeki edebî unsurları tespit ve tasnif etmek, bu unsurların şiir dili, anlam derinliği ve tasavvufî düşünceyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Kuddûsî’nin şiirleri hem Klâsik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde hem de halk ve tekke şiiri ile kurduğu güçlü bağlar açısından çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde kullanılan teşbih, istiare, mecaz, tevriye, cinas, telmih gibi edebî sanatlar ile atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerine dayanan unsurlar, şairin hem estetik tercihlerine hem de irşad gayesine hizmet eder.

Ahmed Kuddûsî, şiirlerinde dilin mecaz gücünü ve sembolik anlatım olanaklarını derinlikli bir biçimde kullanarak, tasavvufî hakikatleri hem toplumun yüksek zümresi sayılan yöneticiler, din adamları ve entelektüel gruba hem de geniş halk kitlelerine ulaştırmayı başarmıştır. Bu bağlamda, onun şiirlerinde yer alan edebî unsurlar sadece birer süsleme aracı değil, aynı zamanda hakikatin sezdirilmesinde kullanılan anlam taşıyıcılarıdır. Çalışmada bu edebî unsurların niteliksel olarak nasıl işlendiği, hangi bağlamlarda kullanıldığı ve şairin tasavvufî söylemiyle nasıl bütünleştiği sorgulanacaktır.

Araştırmanın önemi, Klâsik Türk Edebiyatı ve Tasavvuf Edebiyatı çalışmaları açısından üç temel noktada toplanabilir: Birincisi, Ahmed Kuddûsî’nin şiirlerindeki sanatsal derinliğin ortaya konması, onu yalnızca bir sfi şair olarak değil, aynı zamanda edebî gücü yüksek bir sanatkâr olarak değerlendirmeye imkân sağlar. İkincisi, şiir dilinde estetik ile irşadın nasıl bir araya getirildiğini gözler önüne sererek, klasik şiirdeki anlam katmanlarını anlamamıza katkı sunar. Üçüncüsü ise, Kuddûsî’nin edebî mirasının günümüz araştırmacılarına sağlıklı bir şekilde aktarılması, edebiyat tarihimizin daha bütüncül ve kapsayıcı bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, bu çalışma Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerindeki edebî unsurları sistematik biçimde ele alarak hem şairin sanatsal gücünü hem de şiirinin anlam dünyasını akademik zeminde aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, klasik edebiyat, tasavvuf ve dil estetiği gibi disiplinler arası bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde araştırma konumuzun daha iyi anlaşılması için birtakım ip uçları yakalamak amacıyla Ahmed Kuddûsî'nin hayatına ve eserlerine dair çeşitli araştırmalar yaparak bilgi vermeye çalıştık.

Giriş bölümünden sonra iki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerindeki edebi türleri biçimsel açıdan detaylı bir biçimde ele alıp değerlendirdik. Kuddûsî'nin Klâsik Türk Edebiyatının oluşumuna katkısı sayılan ve vezin, kafiye, nazım şekilleri gibi yaşadığı dönemin özelliklerini yansıtan şiirlerinden örnekler sunarak konuyu somutlaştırmaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Kuddûsî'nin şiirlerinde kullandığı dil ve üslubu, şiirini oluştururken başvurduğu edebi sanatları, şiirin insanlar üzerindeki tesirini artırmak için döneminde kullanılan edebi anlatım biçimlerinden hangilerine başvurduğunu ve kullandığı metotların pek çoğunu derinlemesine inceleyerek, şiirlerinden de çeşitli örnekler aktararak sunmaya çalıştık.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerinde yer alan edebî unsurları tespit etmek, sınıflandırmak ve işlevsel boyutlarıyla analiz etmek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Araştırmada metin merkezli bir yaklaşım benimsenmiş, şairin başta Dîvânı olmak üzere mevcut şiir mecmuaları, risaleleri ve çeşitli yazma kaynaklardan derlenen manzum eserleri incelenmiştir. Metinlerin incelenmesinde belgesel tarama yöntemi ve içerik çözümlemesi temel teknikler olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında, Ahmed Kuddûsî'ye ait şiirler biçimsel yönden ele alınmış ikinci aşamasında ise Kuddûsî'nin şiirleri incelenerek edebî sanatların (teşbih, istiare, mecaz, kinaye, tevriye, cinas, telmih, istifham, mübalağa vb.) örnekleri tespit edilmiş; bu sanatlar hem klasik Türk edebiyatı kuramları hem de çağdaş edebî analiz

yaklaşımları ışığında tasnif edilmiştir. Bununla birlikte, şiirlerde geçen atasözleri, deyimler, halk söyleyişleri ve tasavvufî terimler, dil ve anlatım özellikleri bağlamında ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde, klasik metin çözümleme yöntemlerine sadık kalınarak, metnin bağlamı, şairin dönemi, tasavvufî gelenek ve edebî üslup göz önünde bulundurulmuş, edebî unsurlar bu çok katmanlı yapı içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, incelenen örneklerde edebî sanatların şiirdeki anlamı derinleştirme, irşad amacıyla örtülü anlatım oluşturma ya da estetik zenginlik sağlama gibi işlevleri analiz edilmiştir.

Çalışmada yer yer karşılaştırmalı yöntem de uygulanmış; Kuddûsî'nin kullandığı edebî unsurların, klasik Türk edebiyatındaki örnekleriyle ve çağdaşları olan mutasavvıf şairlerle olan benzerlikleri ve farklılıkları da incelenmiştir. Böylece, Ahmed Kuddûsî'nin şiirinde edebî unsurların özgünlük düzeyi ve şiir diline katkısı daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak bu araştırma, yorumlayıcı, analitik ve bağlamsal bir inceleme tarzı benimseyerek, Ahmed Kuddûsî'nin edebî sanatları nasıl kullandığını ortaya koymayı ve bu kullanımın şiirlerinin estetik, düşünsel ve kültürel boyutlarına nasıl etki ettiğini açıklamayı amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Ahmed Kuddûsî hem tasavvuf hem edebiyat çevrelerinde önemli bir şahsiyet olarak görülmüş ve eserleri geçmişten günümüze sürekli irdelenerek yorumlanmış, döneminin tasavvufî ve edebî özelliklerini yansıtmaları bakımından dikkate şayan kabul edilmiştir. Öte yandan kendisi hakkında da pek çok araştırma yapılmış, onun özellikle tasavvufî yaklaşım tarzı ve eğitim metodu pek çok açıdan ele alınıp değerlendirilmiştir. Fakat çalışmamızı hazırlamaya başladığımız zaman fark ettiğimiz ilk sınırlılık Kuddûsî'nin klâsik edebiyatta çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen bu yönünü ele alan müstakil bir çalışmanın bulunmamasıydı. Onun edebî düşüncesi ve şiirlerindeki edebî özellikler çeşitli çalışmalarda bölüm halinde yer alsa da çalışmamıza yön verecek ve örnek kabul edeceğimiz bir çalışmanın olmaması çalışmamızı zorlaştıran durumlardan biri oldu.

Diğer taraftan Kuddûsi'nin şiirlerinde hayatına dair verdiği bazı bilgilerin kapalı olması bizden önceki çalışmalarda da bu şiirlerde anlatılan olayların ne olduğunun net bir şekilde anlaşılmayıp konunun havada kalmasına neden oldu. Örneğin hayatının bir döneminde yaşamış olduğu bazı sıkıntılar, halk tarafından uğradığı haksızlık vb. konular tam olarak açıklanmamış ne olduğu belirtilmemiştir.¹

1.4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

“Ahmed Kuddûsi'nin Şiirlerinde Edebi Unsurlar” adlı çalışmamız için yararlandığımız kaynakları genel olarak şu şekilde sınıflandırabiliriz.

- a) Kuddûsi Divanı, farklı çevirilerden yararlandık,
- b) Ahmed Kuddûsi hakkında yapılmış müstakil çalışmalar (hayatı, eserleri, şahsiyeti, tasavvufi ve edebi yönünü vs. içeren çeşitli çalışmalar)
- c) Ahmed Kuddûsi'nin farklı yönlerine dair yazılmış makaleler, araştırma yazıları, matbu ve dijital ortamdaki çeşitli çalışmalar.

Bunların dışında çalışmamıza katkı sağlayacak her türlü kaynaktan elimizden geldiğince istifade etmeye çalıştık.

¹ Bkz., Ahmed Kuddûsi, “*Mektûbât*” *Hazinetü'l-Esrar ve Ganimetü'l-Ebrar*; Çev. Hüseyin Sunar, Hasret Mat. s. 372; Ahmet Doğan, *Kuddûsî Dîvân'ı –Tenkitli Metin-*, K. 4/15, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 51; Ali Tenik, “*Ahmed Kuddûsi ve Tasavvuf Düşüncesi*”, Borlu Ahmed Kuddûsi Vakfı, Niğde, 2012, s. 58; Süleyman Uludağ - M. Asım Köksal, “*Kuddûsi Ahmed Efendi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002.

2. AHMED KUDDÛSÎ'NİN HAYATI ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Ahmed Kuddûsî 11 Rebûlevvel 1183'te (15 Temmuz 1769) Niğde'nin Bor ilçesinde dünyaya geldi. Babası Maraş'tan Niğde'ye göç eden Nakşibendî şeyhi ulemâdan Hacı İbrâhim Efendi'dir. Ailesinin Maraş'tan göç etmiş olması sebebiyle kendisine Mar'aşîzâde de denilmiştir.²

Ahmed Kuddûsî birçok mutasavvıftan farklı olarak, kendi eserlerinde hayatına dair detaylı bilgiler vermiştir. Örneğin doğum tarihini babasının kaydettiğini şu beyitlerde açıklar:

Peder tarihimi yazmış ki bin yüz seksen üç deyü

Ana Hak eylesün rahmet ve cümle ehl-i îmâna

Rebûl-evvelin pes on biri isneyn gecesinde

Demiş kim doğdu oğlum şükür Vehhab u Rahmana³

Kuddûsî, ilk dini eğitimini babasından alarak ve kendisine intisap etti. 1786 yılında babası vefat edince Bor'dan ayrılarak Turhal, Erzincan, Kayseri gibi şehirleri dolaşp, buralardaki meşâyihle görüştü. Daha sonra Şam'a ve Mısır'a, oradan Hicaz'a geçti. On yedi yıl Mekke'de yaşadı. On yedi sonunda Anadolu'ya gelerek Bor'a döndü ve evlendi. 1807 ve 1810 Osmanlı-Rus savaşına katıldı ve Balkan cephesinde bulundu. Bir süre Şumnu'da kaldıktan sonra tekrar hacca gitti. Hacdən döndükten sonra Bor'daki zâviyesinde vaktini müridlerine vaaz ve nasihat ederek geçirmeye başladı. Bu sırada sûfiyâne, dervişâne ve âşıkane şiirleriyle etrafındaki insanlar üzerinde etkili oldu.⁴

Önceleri babasının tesiriyle intisap etmiş olduğu, kendi ifadesine göre zühhd ve takvâya büyük önem verilen Nakşibendîyye tarikatında sülûk ve zikrin müridlerine

² Uludağ – Köksal, *agm.*

³Doğan, *age.*, s. 36.

⁴ Uludağ-Köksal, *agm.*,

fazla faydalı olmadığını düşünerek Kadiriyye tarikatına intisap etti ve müridlerini de bu tarikatın esaslarına göre terbiye etmeye çalıştı.⁵

Ahmed Kuddûsî, Osmanlı padişahlarından III. Mustafa (1754- 1774) zamanında doğmuş; I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789- 1807), IV. Mustafa (1807-1839) ve Abdülmecid'in (1839-1861) saltanatlarına şahit olmuştur. Bu padişahlardan III. Selim ve IV. Mustafa'yla görüştüğü ihtimal dahilindedir. II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid'le ise yüz yüze görüştüğü bilinmektedir.⁶

Kuddûsi on altı evlilik yapmış ve bu evliliklerden yirmi altı çocuk sahibi olmuştur. Hicaz'dan memleketine dönünce çevresindeki bazı kişiler tarafından ağır bir şekilde suçlanmış, işkence görmüş, on üç yıl zâviyesinden dışarı çıkamamıştır.⁷

Ahmed Kuddûsi 1265 (1849) yılında Niğde'nin Bor kasabasında vefat etmiştir.⁸ Kabri Bor'un Kavaklı semtinde bulunur.⁹

2.1.1. Doğumu, Çocukluğu ve Ailesi

Ahmed Kuddûsî şiirlerindeki ifadelerine göre daha doğum aşamasında iken manevî bir koruma ve oluşum sürecinden geçer. Annesi, Kuddûsî'ye hamileyken bazı olağanüstü hâller yaşar.¹⁰ Ahmed Kuddûsî'nin daha doğmadan ana karnında zikir yaptığı annesi tarafından fark edilince, durum Şeyh İbrahim Efendi'ye haber verilmiştir. Bunun üzerine Şeyh İbrahim Efendi eşine, bu durumdan kimseye bahsetmemesini, oğullarının kemâl sahibi bir zat olacağını umduğunu söylemiştir.¹¹

Kuddûsî bu hâlleri şöyle anlatır:

Pes etmişem feryad ana rahminde işitmiş anam

Girmiş kulağına ayanen ışk u şevk ile sadâ

⁵ Ay.

⁶ Kuddûsî, Şeyh Ahmed, *Kuddûsî Divânı*, Hazırlayan: Fehmi Kuyumcu, Gaye Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 18-19.

⁷ Ay.

⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, C.1, s. 140.

⁹ Uludağ-Köksal, *agm.*

¹⁰ Tenik, *age.*, s. 34.

¹¹ Mustafa Ünver, *Borlu Kâdiri Şeyhi Ahmed Kuddûsi (1769- 1849) ve Şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'e Yaptığı Atıflar*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 16, s. 129-184.

Havf eyleyup anam babama söyledikte ol dahi

Demiş ki fazlıyle anı bahş eyledi bize Hudâ¹²

Kuudûsi'nin babası Şeyh İbrahim Efendi medrese eğitimi almış, Nakşibendi tarikatının Ahrariyye koluna mensup âlim bir mürşittir. Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1786), Maraş'ta; Seyyidler/Lutfullahlı/Tekerekli olarak tanınan aileye mensup olarak bilinmektedir. Âlim ve kâmil bir zât olan Şeyh İbrahim Efendi, Ahmed Kuddûsî'nin ilk hocasıdır. Kuddûsî, babasından ilk önce İslami ilimleri tahsil etmiş ardından da Nakşibendi tarikatının adabına göre tasavvuf terbiyesi almıştır.¹³

Şeyh İbrahim Efendi'nin Bor'a yerleşmesinin sebebinin burada yaşayan insanların meziyetleri olduğu bilinir.¹⁴ Başka bir bilgiye göre ise Maraş valisinin zulüm ve baskılarından dolayı, başka il ve kasabalara göç eden pek çok Maraşlı gibi Seyyid İbrahim Efendi de göç ederek Bor'a gelip yerleşmiştir. Bundan dolayı ailenin lakabı "Mar'aşîzâde"dir.¹⁵

Ahmed Kuddûsi, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr* isimli eserinde kendisini Ahmed b. İbrahim olarak tanıtır ve Mar'aşî-zâde olarak bilindiğini ifade eder.¹⁶ Ayrıca bir kasidesinde babası tarafından kendisine "Ahmed" isminin verildiğinden bahseder;

Komuş hem ismimi Ahmed teyemmün idüben dimiş

Adaş olsun bu oğlan fahr-ı âlem kân-ı irfâna¹⁷

¹² Kuddûsi, *Dîvan*, Kuyumcu, s. 19.

¹³ Tenik, *age.*, s. 12-38

¹⁴ Doğan, *age.*, s. 34.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *age.*, C.1, s. 150.

¹⁶ Ahmed Kuddûsi, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, Çev. Hüseyin Sunar, Borlu Ahmed Kuddûsi Vakfı, Hasret Yay., İstanbul, 1998, s. 102.

¹⁷ Doğan, *age.*, s. 36.

Ahmed Kuddûsi, Mar‘aşîzâde ve Kuddûsî Baba olarak da tanınır. Kuddûsi mahlasını kullanmasını ise Allah’ın Kuddûs ismine mazhar olduğu veya bu ismin mazharı olmayı umduğu için kullandığını söyler.¹⁸

Kuddûs ismiyle ilgili aşağıdaki beyitte bilgi bulabiliriz:

Sana fazlınla ey Kuddûs beni mensub iden sensin

*Ki Kuddûsi deyü ad virdin amma ben vefâ bilmem*¹⁹

Ahmed Kuddûsi’nin en yakından başlamak üzere dedelerinin isimleri de sırasıyla şöyledir: Bekir, Mustafa, Abdüsselam, Hacı Ali ve Emir Fakih’tir. Şeyh İbrahim Efendi’nin pek çok çocuğu olmuş fakat bunlardan Mehmed, Ahmed Kuddûsi ve Mahmud adlı üç oğlu ile Şerife Emetullah adlı bir kızının hayatta kalmıştır. Ahmed Kuddûsi’nin aynı anneden olma kardeşi Hacı Mehmed Efendi de zâhiri ilimleri babasından öğrenmiş büyük bir âlimdir ve yıllarca Bor müftülüğü yapmıştır. Ahmed Kuddûsi’nin öz annesinin on sekiz çocuğu olmuş bunlardan da sadece Ahmed Kuddûsi ve Mahmud hayatta kalabilmiş, gerisi ölmüştür.²⁰

Ahmed Kuddûsî on sekiz yaşında iken 1786 yılında hem babası hem de mürşidi olarak o güne kadar kendisine yol göstermiş olan Şeyh İbrahim Efendi vefât eder.²¹ Bundan dolayı büyük bir üzüntü yaşayan Kuddûsî, Dîvanında duygularını şu şekilde ifade eder:

Vefat itdi peder ben on sekiz yaşında iken

*Karârım kalmadı hiç başladım pes âh u efgâne*²²

2.1.2. Eğitim Hayatı

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Ahmed Kuddûsî, ilk eğitimini âlim ve tasavvuf ehli babası Şeyh İbrahim Efendi’den almıştır. On sekiz yaşına kadar çok verimli geçen bir eğitim sürecinden geçmiştir.

¹⁸ Uludağ, *age*.

¹⁹ Doğan, *Kuddûsi Dîvanı*, G. 443/8, s. 486.

²⁰ Kuyumcu, *age.*, s. 18-19.

²¹ Tenik, *age.*, s. 39.

²² Kuddûsi, *Divân*, s. 150.

Kuddûsi babasından önce zâhirî İslâmî ilimlerin eğitimini daha sonra da tasavvuf terbiyesi alır. O, daha çocuk yaşlarda, babası tarafından “tevhîd” anlayışını idrak etmeye yönlendirilir. Babasının, “Ahmed, benim hayatta olduğum bu günlerimde tevhîde çalış, gayret et” sözü üzerine, Kuddûsî tevhîde yönelir ve zamanla tevhîd düşüncesiyle bütünleşir. Bu yönüyle o, tevhid bilincine ulaşarak, sürekli Yaratıcıyı anma anlayışını çocuk yaşta idrak etmiş nadir insanlardan biri olmuştur. Bu konuyu şiirinde şöyle beyan eder:²³

Pederim merhûm icâze verdi zikrullâha pes bana

*Dedi çalış heman ben sağ iken ol zikri Yezdâne*²⁴

Yukarıdaki beyitte Kuddûsi babasının kendisini zikre yönlendirdiğini ve kendisine icâzet verdiğini ifade etmiştir.

Ahmed Kuddûsi, çocukluk ve gençlik yıllarında babası Şeyh İbrahim Efendi tarafından farklılığı ve üstün halleri ile dikkat çekmiş ve çok genç yaşta babası onu Nakşî usûlünce ders aldırarak tasavvufa yönlendirmiştir. Bunun yanında Kuddûsî tehziib’e kadar da ilim tahsilinde bulunarak medrese kültürünü elde etmiştir. Fakat Kâzımîr Hâşiyesi’nde “ilm-i zâhir ile Hak Celle ve Alâ bilinmez, ilmi yakîn hâsıl olmaz” ibaresini okuması ve Allahu Teâlâ’yı delillerle bilmeye çalışmanın pek de sağlam ve emin yol olmadığını düşünmesi üzerine, medrese tahsilini bırakarak kendisini tamamıyla tasavvufa vakfetmiştir. Bundan dolayı babasının da “oğlum, zikre çalış, benim sağlığımda mâsivâyâ meyilden uzak dur” şeklindeki nasihatine de uyarak kendini bütünüyle onun tarikat ve velâyet hakkındaki tavsiyelerine vermiş, gece gündüz şevkle çalışmaya gayret etmiştir. Böylece zikri, şükrü, cezbese ve aşkı arttıkça genç yaşta velâyet basamaklarında kaydettiği yükselişi de hızla gerçekleştirmiştir.²⁵

Kuddûsî, on sekiz yaşındayken babasının vefâtı üzerine, eğitimini tamamlamak, tasavvufî terbiyede kemalâta ulaşmak ve gönül dünyasında yer eden Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi ile Hicaz’a gitmek üzere Bor’dan ayrılır.²⁶

²³ Tenik, *age.*, s. 36.

²⁴ Kuyumcu, *age.*, s. 162.

²⁵ Kuyumcu, *age.*, s. 19-20; Ünver, *age.*, s.135.

²⁶ Tenik, *age.*, s. 37.

Ahmed Kuddûsî, önce Kayseri’de Hüseyin Efendi adlı zatın yanında bir süre zâhirî ilim tahsil eder. Daha sonra Turhal’a giderek, burada Nakşî şeyhi Turhallı Mustafa Efendi (ö.1205/1794)’nin yanında tasavvuf yolculuğunu tamamlamaya çalışır. Zamanla Mustafa Efendi’nin takdirini kazanır. Kuddûsî’nin hâl yoluyla gösterdiği olgunluk, Mustafa Efendi’nin kendisine olan hayranlığını artırır ve kendisine Nakşî tarikatının icâzetini takdim eder. Kuddûsî Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi ile çıktığı bu seyahati şu şekilde dile getirir:

Olmışam müştâk u tevvâk ben sabî iken sana

Ey Hudânın dostu Mahmûd u Muhammed Mustafa

Gün-be gün gönlümde şevkin artub oldum bî-karâr

Halk içinde senden a’lâ yok güzel mahbûb bana

Kayseriden bir gice çıktım senin sevdân ile

Şeyh-i Turhal hazretiyle görüşüb buldum ‘ulâ

Sonra Erzincana gitdim uyuben bir kamile

Sakin oldum anda birkaç mâh şedîd idi şitâ

Yaz gelince Şâma ‘azm itdim yayan hem yalnız

Mısıra andan Mekkeye varub idüb hacı edâ.²⁷

Kuddûsî’nin on sekiz yaşında iken ilim öğrenme gayesiyle çıktığı bu kutsal yolculuğu iki yıl sürer. Yirmi yaşına geldiğinde, içinde yanan Peygamber sevgisine

²⁷ Kuddûsî, *Dîvân, Külliyyat-ı Kuddûsî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nr. 2444 s. 20.

karşı koyamaz ve Hicâz'a gitmek üzere yola çıkar.²⁸ Kuddûsi, bu ilk seyahatini şu şekilde ifade eder:

Yiğirmide ettim hereb gezdim Hicâz'ı Şâm'ı hep

*Kuddûse çekdim çûn nasab Kuddûsîyem Kuddûsîyem.*²⁹

2.1.3. Uzlet Hayatı

Uzlet kelimesi Arapça bir kelime olup, halka karışmamak, insanlardan ayrı yaşamak, inzivaya çekilmek gibi anlamlara gelir. Tasavvufi bir terim olarak uzlet günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı bir şekilde ibadet etmek için halktan uzaklaşıp ıssız yerlere çekilmek, tek başına yaşamak anlamlarına gelir. Buna halvet, inziva vihdet adı da verilir.³⁰

Mutasavvıflar uzlet ile gereğinden fazla toplumda kalmamak, gereksiz konuşma ile zaman geçirmemek, boş zamanlarda bir köşeye çekilerek ibadet ve tefekkürle zamanı değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bazı dervişler ise ömür boyu toplumun dışında kalarak çilehane ve mağaralarda yaşamayı tercih etmişlerdir.³¹

Ahmed Kuddûsi babasının vefatının ardından Anadolu'da çeşitli şehirleri dolaştıktan sonra Hicaz'a gitti. Hac vazifesini yaptıktan sonra bir yıl boyunca Hira ve Uhud dağında uzlet hayatı yaşadı. Bu bir yıllık süre zarfında Uhud dağında, Hira dağında, Hz. Hamza ve diğer Uhud şehitlerinin medfun olduğu yerde uzun günler halvet ve erbainler çıkardı. Kuddûsi şiir ve mektuplarında bu süreçte gayb aleminden gelen ikramları ve yaşadığı manevi halleri anlatmıştır. Yine bu süreçte Resulullah'ın (sav) çeşitli lütuf ve hitaplarına erişerek üstün derecelere yükseltilmiştir.³²

Kuddûsi bu ilk Hicaz seyahatinde orada uzun süre kalmayı istemişse de Anadolu'ya dönmesi yönünde aldığı çeşitli işaretler ve annesinin arzusu üzerine bir kez daha hac vazifesini yaptıktan sonra Anadolu'ya, Bor'a dönmüştür.³³

²⁸ Tenik, age., s. 38.

²⁹ Kuddûsi, *Dîvan (Külliyat)*, s. 128.

³⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı yay., İstanbul, 2012, s. 364.

³¹ Age., s. 365.

³² Kuyumcu, age., s. 21.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuyumcu, age., s. 21.

Ahmed Kuddûsi yaşadığı bu kemâlât sürecini *Dîvan*'da şöyle anlatır:

Çıkdim vatandan gitdim Hicâze

Tağ u çöl bana gülizâr oldu.

Yalnız yavan râha 'azm itdim

Köşküm sarayım kûh-sâr oldu.

Vahşî âhûlar gibi insândan

Kaçmak bana bir hoşça kâr oldu.

Susuz azıksız ulu tağlarda

Rûz u şeb rızkım tatlı nâr oldu.

Görmedim açlık hem susuzluk hîç

Her ne istersem çün o var oldu.

Tevhîd ile bu devleti buldum

Çok diyen anı bahtiyâr oldu.³⁴

Ahmed Kuddûsî, Hicaz'daki bu ilk seyahatinden annesinin ricası üzerine Anadolu'ya dönüp Bor'a yerleşti fakat içindeki Allah ve Peygamber özlemine dayanamayıp bir süre sonra tekrar Hicaz'a gitti. Hicaz'a yaptığı bu ikinci seyahatte orada tam on yedi yıl kaldı ve uzlet hayatı yaşadı. O, Allah ve Peygamber özlemiyle çıktığı bu ikinci Hicaz seyahatini *Dîvan*'da şöyle anlatır:

Rasûlin 'ışkı düşüp gönlüme Hakka niyâz etdim

³⁴ *Dîvân*, s. 388.

Didim aç ya ilâhî yol varam ol Fahr-ı ekvâna

Kabûl itdi du'âmı bir sene oldım mücâvir hem

*Gelüp Ruma yine gitdim o şâhlar şâhı sultana.*³⁵

Ahmed Kuddûsi Anadolu'ya dönmeyip Hicaz'da mücavir olarak kalmak istiyordu ve bundan dolayı evlenme niyetinde değildi. Fakat şiirlerinde Anadolu'ya dönerek evlenmesi gerektiği yönünde pek çok işaret aldığını belirtir. Bütün bu ikazlar ve işaretler üzerine Anadolu'ya dönerek birden fazla evlilik yapmıştır. Kuddûsi on altı evlilik yaptığı ve yirmi altı çocuğunun olduğunu Dîvan'daki 114 nolu şiirinde ifade etmiştir.³⁶

Şiirin ilgili bölümü aşağıda aktarılmıştır:

“Sabi iken ne mihnetler çeküb ağlamışım çok

Civanlıkda olub âşüfte çekdim dahi usret

Hevâ-i nefis'e uyub nice dem ışk derdi çekdim

Tezevvüç eyledim nisvanı artub nâr-ı şehvet

Tevellüd etti anlardan yigirmi altı evlad

*Kanusı verdiler bana hisabsız hüzn ü küreb”*³⁷

Evliliklerine ve çocuklarına dair verdiği bilgileri içeren şiir aşağıda aktarılmıştır:

³⁵ Kuddûsî, *Dîvan*, s. 162

³⁶ Bkz. Kuyumcu, *age.*, s. 23.

³⁷ Kuyumcu, *age.*, 145.

Ahmed Kuddûsi Hicaz'dan Anadolu'ya döndükten sonra memleketinde çeşitli suçlamalar ve dedikodularla karşı karşıya kaldı bundan dolayı zaviyesine çekilerek on üç yıl boyunca burada uzlet hayatı yaşadı.³⁸

Yukarıdaki paragrafta bahsi geçen dedikodu ve suçlamaların neler olduğu tam olarak bilinmese de Kuddûsi mektuplarından birinde de bundan bahsetmiş ve farklı kaynaklarda da halkın dine karşı olumsuz tavırları, cehaleti gibi hususlar ifade edilmiştir.³⁹

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Kuddûsi Anadolu'ya döndükten sonra karşılaştığı birtakım olumsuzluklar sebebiyle halktan uzaklaşmayı tercih etmiş, yalnızca ailesine karşı görevlerini yerine getirecek biçimde bir uzlet anlayışıyla hareket etmiştir.

Kuddûsi, *Hazinetü'l-Esrar ve Ganîmetü'l-Ebrar* adlı eserinde uzlet ile ilgili şu ifadeleri kullanır: “Ben derim ki: ‘Uzlet, selef-i sâlihinin hırkası olunca- ki onların nübüvvet asrına yakın zamanda yaşamalarına rağmen o asırlarda sâlik-i ilâllâha, insanlardan kaçıp halk içine karışmanın terkedilmesi vacibdi-H 1241 senesinin Zilhicce ayının on dördüncü günü olan bu günümüzde (M. 1825 Temmuz) ise, müridin güven içerisinde ve sâlim olabilmesi için ancak ve ancak makam arzusunu terk etmesi, adını-sanını silip köreltmesi, kendisini meşhur kılacak yerlerden firar etmesi ve kendisini halkın gözünden düşürecek bazı mübah şeyleri yapması gerekir.’”⁴⁰

Kuddûsi uzletin Hz. Peygambere dayandığını söyler. Ona göre Hz. Peygamberin zaman zaman Hira Dağı'na gidip Rabbiyle baş başa kalması tasavvufteki uzletin çıkış noktasıdır:

Hira Tağı'nda Peygamber iderdi 'uzlet ahyânen

*Gelüb Cebraîl ana bildirdi pes esrârı 'uzletde*⁴¹

³⁸ Uludağ – Köksal, *agm.*

³⁹ Bkz., “*Mektûbât*” s. 372; Kuyumcu, *age.*, s. 29; Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58; Uludağ – Köksal, *agm.*

⁴⁰ Kuddûsi, *Hazinetü'l-Esrar ve Ganîmetü'l-Ebrar*, Çev. Hüseyin Sunar, s., 102.

⁴¹ Mermutlu, M. Sait, *Kadiriyye Şeyhi Ahmed Kuddûsi Şiirlerinde Halvet-Uzlet Anlayışı*, Selçuk 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı, Konya, 2024.

Kuddûsî uzletin tasavvufta sâlikin Rabb'ine teslimiyetiyle ilgili yanının öneminden bahseder. Bu noktada uzletin göz ardı edilmemesi gerektiğini, dolayısıyla O'na ulaşma arzu ve isteğini hep taze, canlı tuttuğunu ve sürekliliği sağladığını savunur. Kişi yalnızken dingin bir gönül ve zihin ile Allah'ın varlığı üzerinde tefekkür ve ibâdetini Allah'la bütünleşerek gerçekleştirir. O'nunla bütünleşen kimse böylece tam mânâsıyla O'na yönelmiş olur. Bunu aksi halka karışmak ve halkın arasında şan şöhret sahibi olma ihtimaliyle nefse uymaktır ki bu da bir felaket ve perişanlıkla son bulur:

Esrarı çokdur nasdan firârın, eyle istihfa'

*Ülfetde kesret, kesretde zahmet olmamak olmaz*⁴²

Halvet ve uzlet anlayışı hemen hemen bütün mutasavvıfların ortak olarak başvurduğu tasavvufî eğitim metodudur. Kuddûsî de yukarıdaki beyitte uzletin faydasından bahsederek, insanlarla kaynaşmanın kişiye pek çok zararının olduğunu, insanlardan uzaklaşmakta ise pek çok fayda bulunduğunu ifade etmiştir.

Kuddûsî'nin uzlet anlayışında, ölüm hâlindeki bir insan nasıl ki halktan kesilirse, sûfî de uzlette maddî olan her şeyi terk etmelidir. Halk ile diyalogu da ancak Hakk ile ilgili konularda olmalıdır. Ona göre uzletin aslı, halvet hâlinde duyuların madde âlemindeki her şeyden uzlet etmesidir. Çünkü, rûhun karşılaştığı her olumsuzluk, fitne ve belâ, duyu organlarına bağlı olmaktan kaynaklanır. Ona göre nefis duyular aracılığıyla rûhu esfel-i sâfilîne iter; rûhu duygular evreninde tutsak alır ve böylece rûhun üzerinde hakimiyetini kurar. Oysa halvet ve duyguların uzleti nefsin, dünyadan, dünyanın çeşitli heva ve heveslerinden, her türlü beşerî arzudan uzaklaşmasını sağlar. Bu durum bir doktorun hastanın tedavisinde önce perhiz önerip belli bir yol katettikten sonra tedaviye başlaması gibidir. İşte Kuddûsî'ye göre doktorun hastaya uyguladığı perhiz sûfî için halvet ve uzlettir. Tedavi ise halvet ve uzletin tesirinden sonra başlayacaktır.

Hudâ ehli Hudâsı ile ider pazârı uzletle

*Huzûr-ı kalb ile dilden sürer ağyârı uzlette.*⁴³

⁴² Bkz. Mermutlu, *agm.*

⁴³ Bkz. Tenik, *age.*, s. 207, 208.

Aşağıda *Kuddûsi Dîvanı*’ndan uzlet ile alakalı birkaç şiir örneği görmekteyiz.

Ferâgat eyle Kuddûsı halâ’îk ile şoḥbetden

Özine ihtiyar it soḥbet-i Settârı ‘uzletde

Nâs ile ülfet iden olur kıyamet müflisi

Sözimi tut gel kerem kıl nushımı eyle kabul

Kaç heman تنها yire nâsa qarışma ol ‘azız

İştigal it zikre mezkûr-ı gönül kasrında bul

Nâs ile ünsiyyet iden çünkü olur Hakk’dan cüdâ

Hakk ıla ünsiyyet içündür bu bizim ‘uzletimiz

‘Uzlet eyle vahdet eyle kaç kamudan Hakk’a gel

Çünkü hultat oldu ehlu’llâha yetmiş kat hicab

Sâlik-i Hakk’a gerekdür ide halkdan ictinâb

Çünkü gayre meyl idenler oldılar âḥir tebâb

Be-küllü fitnenin başı ‘âvâmı nasa hultatdır

Bulur sâlik gönül emrazına tımarı ‘uzletde⁴⁴

Sonuç olarak Kuddûsi’nin hayatına genel olarak baktığımızda onun, on yedi yıl Hicaz’da, Hicaz’dan döndükten sonra da uzun yıllar Bor’da bilfiil halvet uzlet hayatı yaşamış olduğunu görmekteyiz. Bu durumu genel anlamda iki sebebe

⁴⁴ Kuddûsi, *Dîvan*.

bağlayabiliriz. Onun halktan kopmasının bir nedeni halkın samimiyetsizliği diğer nedeni ise kendisinin Hakk aşığı bir veli olmasının sonucudur. Bu sebeplerden dolayı o, halkla, dünya ve ehli dünya ile çok fazla bağ kuramamış kendisini büsbütün Hakk’a adanmıştır.⁴⁵

2.1.4. İrşâd Faaliyetleri

İrşâd kelimesi sözlükte “doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek” anlamındaki rüşd kökünden, “doğru yolu göstermek” anlamına gelen bir kelimedir. Burada kastedilen maddi yol olabileceği gibi daha çok aklî-mânevî yoldur. İrşâdın dîni terminolojide hidâyetle eş anlamlı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. İrşâd İslâm’da var olan tebliğ, tezkîr, tebşîr, inzâr ve emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker kavramlarıyla da açıklanabilir.⁴⁶

Ahmed Kuddûsi’nin babasının tesiriyle önceleri Nakşîbendi tarikatına daha sonra Kadirî tarikatına intisap ettiğinden çalışmamızın önceki bölümlerinde değinmiştik.

Kuddûsi Kadirî tarikatında müşidlerin herhangi bir törene ihtiyaç duyulmaksızın halifelerine zikir için izin isteyebilmesi ve bu tarîkatta sâlik için ağır koşulların olmaması nedeniyle Kadirîyye’yi tercih etmiştir.⁴⁷ Kadirî tarikatının bütün insanları kucaklayıcı olması ve kendi ruh haline uygun olması sebebiyle de o bu tarîkata intisap etmiştir.⁴⁸

Diğer taraftan Ahmed Kuddûsi mâneviyatta Nakşî tarikatına göre yetişerek Kadirî tarikatının kademelerinde görevlendirilmiştir diyebiliriz.⁴⁹ Ve o müridlerini bu iki tarikattan aldığı eğitimle yetiştirmiş, irşâd faaliyetlerini temelde iki tarîkatın ışığında yapmaya çalışmıştır.

Kuddûsi zamanının kutbu’l-irşâdı yani velâyet devletinin en üst idarecisi kabul edilir. Abdülkâdir Geylânî’ye lütfedilmiş olan feyz, imdad, irşâd, imdad ve

⁴⁵ Sunar, *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 17.

⁴⁶ Bekir Topaloğlu, *İrşâd*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2020, C. 22, s. 453-455.

⁴⁷ *Dîvan*, s. 168.

⁴⁸ Tenik, *age.*, s. 68.

⁴⁹ Kuyumcu, *age.*, s. 26.

yardım etme yetkileri, Kuddûsi'nin *Dîvanı*'ndan ders alma, müridlerinin imdadına yetişme, onları hâlen irşâd etme ve 700 istiğfar gibi lütuflarının bulunmasında karşılık bulmuştur.⁵⁰

Şeyh Ahmed Kuddûsi de her büyük mürşidde görüldüğü gibi hayatı boyunca ve irşâd faaliyetlerini sürdürmeye çalışırken birtakım hadsiz, cahil, hevâ ve hevesine uyan, kendisine düşmanlık besleyen ve çeşitli iftiralara, hakaretlere maruz bırakan kişilerle mücadele etmiştir. Bu müşkilatlar irşâd yolunun sünnetlerinden kabul edilir ve veliyyullâhın vazifesini daha ihtimam göstererek yapmasını sağlar ki Kuddûsi'de de aynı çaba ve ihtimamı görmekteyiz. Böylece Hakk ile bâtil çarpışarak Hakk'ın gâlip olduğunu bir kez daha görürüz.⁵¹

Kuddûsi'nin Nakşî ve Kadirî olduğunun bilinmesine karşın esasen o tarikat taassubundan uzak bütün tarikatları kucaklayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Nitekim bir beytinde bu durumu şu şekilde ifade eder eder:

“Yok ayrı gayrı evliyâ yollarının hak cümlesi,

*Hem Halvetî hem Celvetî hem Kadirî hem Nakşîyem”*⁵²

Ahmed Kuddûsi'nin irşâd anlayışı daha çok Halvetî tarikatının Şa'bânî koluna dayanır. Bu kol, Anadolu'da bireysel arınmayı ve nefis terbiyesini geliştirmeyi esas alan bir anlayışa sahiptir.⁵³ Buna göre Kuddûsi irşâd faaliyetlerini sürdürürken zikir, halvet, sohbet, riyâzat, mürşide bağlılık ve seyr ü süluk esaslarını kullanmış ayrıca şiir ve nasihate de başvurmuştur.

Aşağıdaki beyitlerde de yine Kuddûsi'nin Halvetî bir yaklaşıma sahip olduğunu görebiliriz:

“Cihânın nâiminden bana yektir senin ‘ışkın

Ki rûyın hüsnini mir'ât-ı dilde görmüşem ey dost

⁵⁰ Kuyumcu, *age.*, s. 28.

⁵¹ Kuyumcu, *age.*, s. 29.

⁵² Sunar, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, s., 17.

⁵³ Mustafa, *Kara, Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh yay., İstanbul, 2003, s., 46,47.

Senin ‘ışkınla eğinme melâmet hırkasın geydim

Çaluben şişe-i ârı yere hem kırmışam ey dost”⁵⁴

Kuddûsi’nin irşâd anlayışında dikkat çeken hususlardan biri de sosyal eleştiri, toplumu ıslah etme çabasıdır. Onun bazı beyitlerinde riyâkâr zâhidleri, menfaatçi din adamlarını ve halkı iyi bir biçimde yönetmeyen yöneticileri eleştirdiği görülür. Bundan dolayı onun irşâd anlayışında yalnızca bireyin değil toplumun da irşâda ihtiyaç duyduğunu savunur. Böylece tasavvufun sosyal işlevini harekete geçirir.⁵⁵

Bir beytinde şu ifadeler yer alır:

“Zâhid olmuş nice câhil, elinde asa gezer,

Hakikat yolun bilmeden nice câna iftira eder.”

Kuddûsi’nin irşâd faaliyetlerinde en fazla başvurduğu yöntem şüphesiz eserleri-mektupları, risâleleri, nasihatleri- dolayısıyla şiirleri aracılığıyla müridlerine ulaşmak, onlara yol göstermek, terbiye etmektir. O şiirlerini manevi bir eğitim aracı görerek oldukça yalın bir Türkçe kullanarak kitlelere ulaşmaya çalışmış, şiirlerinde ilâhi aşk, nefis terbiyesi, mürşide bağlılık, sabır, tevekkül gibi tasavvufî konuları işlemiştir.⁵⁶

Ahmed Kuddûsi özellikle şiirleri ve eserleriyle yalnızca yaşadığı dönemdeki okuyucu kitleyi değil, sonraki nesillere de etki ederek onlara da dokunmuştur. Onun eserleri özellikle tekke çevrelerinde çokça tercih edilerek okunup feyz alınmıştır.

Muyasavvıf Şair Ahmed Kuddûsi’nin Kişiliği

Kuddûsi’nin kişiliğinin oluşmasında onun daha anne karnındayken birtakım olağanüstü hallerinin görülmesi, küçük yaşta babasından tasavvuf eğitimi almış olması, değerli hocalardan icâzet alması gibi çeşitli olumlu etkenlerin katkısı olmuştur.

⁵⁴ Tenik, *age.*, s.61.

⁵⁵ Cemal Kurnaz-M. Fatih Andı, *Türk Tasavvuf Edebiyatı*, Grafiker yay., Ankara, 2011, s. 247-249.

⁵⁶ Mehmet Akkuş, “Ahmed Kuddûsi ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme”, *Tasavvuf Dergisi*, 2010, C. 11, S.2, s.53-54.

O başka bir mutasavvıfa nasip olmayacak şekilde çocuk yaşta babası Seyyid İbrahim Efendi'nin terbiyesinden geçmiş, önemli bir ilmi tasavvufi alt yapı elde etmiştir. Daha sonra Hicâz'a yaptığı uzun seyahatler de onun kişiliğinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.⁵⁷

a) Edebi Kişiliği

Türklerin İslâmiyet'le tanıştıktan sonra, Türkler arasında İslâm'ın yayılmasında Türk mutasavvıfların etkisi büyük olmuştur. İslâm'ın yayılma sürecinde Türk mutasavvıflar tasavvuf ve edebiyâtı iç içe kullanarak İslâm'ı tanıtmaya ve anlatmaya yoluna gitmişlerdir. Zamanla tasavvufî öğretilerini kitlelere aktarmayı ve irşâd faaliyetlerini sürdürmeyi de edebiyât aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Başta Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) olmak üzere Hacı Bektâşi Velîl (ö. 270/1271), Yunus Emre (ö. 720/1320), Mevlânâ gibi mutasavvıflar tasavvufu ve edebiyâtı iç içe kullanan âlimlerdir.⁵⁸

Sûfilerin gönül dünyasına yaptıkları mânevi eğitim, onların sanat ve edebiyata büyük katkılarının olmasını sağlamıştır. Sûfiler için sanat ve edebiyâtın gelişip yayıldığı, ifade bulduğu yerler tekkeler olmuştur.⁵⁹ Bu sebeple, İslâm kültür geleneği içinde en büyük edebiyat ustaları ve en büyük musiki dehalâri tasavvuf erbabı içinden çıkmıştır. Yunus Emre (ö. 720/1320), Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694), Şeyh Galip (ö. 1214/1799) ve Kuddûsî, öne çıkan en önemli şahsiyetlerdir.⁶⁰

Ahmed Kuddûsî XIX. Yüzyıl Osmanlı'da tasavvufî edebiyâtı iç içe kullanmış dini tasavvufî öğretilerini yaymak için edebiyâtı araç olarak kullanmış mutasavvıflardandır. O edebî düşüncesi ve eserleriyle Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan bir mutasavvıf şairdir. Onun edebiyat anlayışına baktığımızda edebiyâtının tasavvufî düşünce ile iç içe olduğunu görebiliriz. Edebiyatını yansıttığı en önemli araç olan şiirlerinde ön planda olan duygu ilâhî aşktır. Kuddûsî'ye göre,

⁵⁷ Tenik, *age.*, s. 47.

⁵⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler, Ankara, 1991.

⁵⁹ Mustafa Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul. 1980, s.185-212.

⁶⁰ Mustafa Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İstanbul, 2004, s. 246.

kişinin kainatta Allah'ın tecellisini görebildiği, üzerinde tefekkür edebildiği her şey O'nun tesbih ve takdisini gösterir. Bundan dolayı Kuddûsî'nin, şiirlerini edebî bir eser ortaya çıkarma kaygısıyla değil tasavvufun ana konularını ele alarak, bu konuları şiirinin içinde incelikle işleyip yansıtmaya çabasında olan bir mutasavvıf şair olduğu söylenebilir.

Ehl-i hale ehl-i hâl şi'rivirür zevk û safâ

Ehl-i zâhir sözünü hâl ehli bürhân eylemez

Şâ'irânın kalbleri Hakkın hazâini imiş

*Hem mukallid sözleri uşşâkı hayrân eylemez*⁶¹

Ahmed Kuddûsî hayatı boyunca yazdığı kasideler, gazeller, murabbalar, muhammesler, muaşşerler, müstezatlar ve kıt'alar ile kendi dönemi içerisinde tekke tasavvuf edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olmuştur. O tasavvufî ve edebî bilgiye sahip olmasının yanı sıra sûfilik makamının da bizzat temsilcisi olmuştur. Eserlerinde ilahî muhabbete vurgu yapmakla birlikte tasavvufî usûl ve esaslara da yer vermiştir. Yani şeyh ile mürid ilişkisini, sufilik makamının gerektirdiği usûl ve erkânı eserlerinde incelikle işlemiştir.⁶²

Kuddûsî şiirlerinin büyük bir bölümünü aruz ölçüsüyle yazmıştır. Kuddûsî Dîvanında olan şiirlerinin sadece 34'ü hece ölçüsüyle yazılmışken aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerinin sayısı da 1017'dir. Kuddûsî Dîvanında toplamda 1054 şiir bulunmaktadır.⁶³

Kuddûsî, edebiyatını yalnızca sanatsal bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda felsefî bir araç olarak kullanmıştır. Onun edebî düşüncesinde insanın varoluşu, ahlaki sorumlulukları, hayatın anlamı gibi büyük felsefî sorulara da yer verilir. Bu anlamda, Kuddûsî'nin edebî düşüncesi, tasavvufî öğretilerle harmanlanmış bir felsefî bakış

⁶¹ Kuddûsî, *Divân*, 792-794.

⁶² Tenik, *age.*, s. 173-176.

⁶³ Doğan, *age.*, s. 62-63.

açısını yansıtır. Şiirlerinde hayatın anlamını, ölüm ve yaşamın sırrını, insanın ruhsal gelişimini ve manevi boyutlarını sorgular.

Kamu eşyâya bakuban ‘ayânen anı gördüm

Ki ‘uşşâkın dilin kapan şeh-i hûbânı gördüm

Sözüm yalan değil anda içerem dostlar inanın

*Beher zerrât-ı mevcûdâtta ben ol Cânı gördüm.*⁶⁴

Ahmed Kuddûsi’nin edebiyat anlayışında, edebiyatın insanın ruhunu yüceltme ve onu daha yüksek bir bilinç düzeyine taşımaya yönelik bir işlevinin olduğu görülür. Kuddûsi’ye göre edebiyat sadece bir güzellik arayışı değil, aynı zamanda insanı derinlemesine tanımak, ona mânevi yolculuğunda rehberlik etmektir. Onun bu yaklaşımı, tasavvufî yaklaşımının bir yansımasıdır ve yazdığı metinlerde de genellikle ilâhi aşk, erdem, mâneviyat ve insanın içsel yolculuğu gibi vurgular ön plana çıkar. Edebiyat insanı düşündürme, sorgulama, ruhunu yüceltme ve mânevî olgunluğa erdirmeye araçlarından biridir.

Kuddûsî, şiir ve ilahi dinleyen kişinin dinlediklerinden aldığı manevi zevk ile Allah’ı hatırlayacağına inanır. Şiir, insanın gönül dünyasında nasıl bir hatırlatma yaparsa zâkir Hakk’ı o hâl üzere hatırlar. Çünkü şiir, kalbi temizleyip yumuşatır; ruhu manevi âlemlere taşır, insanı bulunduğu bilinç dünyasından alıp mânevi mertebelere ulaştırır. Bundan dolayı bu amaca hizmet eden şiir, yüce bir uğraştır. Ayrıca şiir, duyguların en yoğun ve en etkili şekilde yaşandığı edebi türdür. Diğer taraftan şiir, hissedip anlatamadıklarımızı anlatmaya çalışmanın yüce bir vasıtası ve benliğin duvarlarını aşmanın yoludur. Şair; ilham gelmeden, kendinden geçmeden bir şey üretemez. İlâhi sevgi olmayınca şiir ortaya çıkmaz. Kuddûsi’ye göre güzel şiirler, aslında şairine ait değildir; onların her biri Allah’ındır, O’nun lûtfudur ve şair de Allah’ın tercümanıdır.⁶⁵

⁶⁴ Kuddûsi, *Dîvan*, s. 220.

⁶⁵ Lütfi Alıcı-Sadi Gedik, *Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî ve İcâzetnâme-i Kuddûsî Adlı Eseri*, 2018, s. 223-224, *academia.edu.tr*.

Kuddûsî'nin ifadesine göre şiir, kendi iradesi dışında, Allah'ın gönderdiği mânevi işaretlerle kendisine öğretilmiştir⁶⁶:

Şi'ri terk etmiş iken oldum yine ben mübtelâ

Gün olur ilhâm-ı Rabbânî bana leyl ü nehâr

Başlarım yazmaya gündüz ekl ü şurbı unıdıp

Hem anınla eğlenir oldum bugün bî-ihitiyâr

Dinler idi Hak Resûli şi'ri ashabıla hep

İder idi şi'ri hem ihtibâr u iftihâr

Bir zaman şi'ri usanıp eyledim terk ey püser

Nideyim bir gece bana subha dek öğretiler

Başladım yazmaya yine şi'ri bilmem hikmetin

Olmuşam nazım mukallid bî-ilm hem bî-hüner⁶⁷

b) Tasavvufi Kişiliği

Tasavvufun âlimler tarafından çok çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tariflerden özet olarak şu sonucu çıkarabiliriz. Tasavvuf, ilâhi emirlere tam teslimiyet, Allah Resûlü'nün ahlâkıyla süslenmek, kalbi Allah'tan başka her şeyden (mâsivadan) uzak tutmaktır.⁶⁸

Süleyman Uludağ tasavvufun tanımını şu şekilde yapmıştır: Tasavvuf edeptir, kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir, kimseden incinmeyip kimseyi

⁶⁶ *Agm.*

⁶⁷ Kuddûsî, *Dîvân*, s. 157-158.

⁶⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İFAV Yay., İstanbul, 2004, s. 40.

incitmemektir. Nefse karşı girişilen ve barışı olmayan bir savaş, herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamak, Hakk ile ve O'nun huzurunda olma hâlidir. Temiz bir kalp, pak bir gönül sahibi olmaktır vb.⁶⁹

Pendnâme'de ve *Dîvan*'da anlatıldığı üzere, Ahmed Kuddûsi'nin babası Şeyh İbrahim Efendi, Kuddûsi doğmadan önce rüyasında ortadaki ayın diğerlerinden daha parlak ve büyük olduğu üç ay görmüştü. Bu rüyanın tabirinde İbrahim Efendi'nin Mehmed, Ahmed ve Mahmud isimli üç oğlunun olacağı, bunların ortancasının halkı irşâd ile memur olup çeşitli sıkıntı ve meşakkatler çekeceği gibi yorumlar yapılmıştı. Kuddûsi bu rüyanın aynen bu şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁷⁰

Kuddûsi'nin şiirlerinde ifade ettiği üzere onun daha anne karnındayken zikrettiği⁷¹ dolayısıyla daha doğmadan tasavvufla tanıştığı ve tasavvufi kişiliğinin anne karnındayken oluşmaya başladığı söylenebilir.

Aşağıdaki şiirinde bu durumu kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

“Bil ana rahminde ben ki itmişem takdîs anı

Anam işitmişdir buni Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Rûz-i elestde ben ana dimiş idim çünkü belâ

Ol ‘ışkını virdi bana Kuddûsîyem Kuddûsîyem

On ikiye irdi yaşım ‘ışk oldu yâr u yoldaşım

Takdîs-i Hak idi işim Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Şevkiyle oldum bî-karâr içimde ‘ışk odı yanar

*Kuddûs’e itmişem firâr Kuddûsîyem Kuddûsîyem.”*⁷²

⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “*Tasavvuf mad.*”, s. 345.

⁷⁰ Kuyumcu, *age.*, s.19.

⁷¹ Aynı yer.

⁷² Kuddûsi, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*.

Ahmed Kuddûsi çocukluk ve gençlik yıllarında etrafındaki çocuklardan farklı özellikler gösteriyor, birtakım olağanüstü hâller sergiliyordu. Genç yaşlarda babasından Nakşî tarikatının usul ve esaslarına göre ders almış böylece tam anlamıyla tasavvuf âlemine dahil olmuştu. Çocukluk ve gençlik yıllarında bir süre medrese eğitimi görmüşse de sonradan tahsil hayatını bırakarak kendini tamamen tasavvufa vermişti. Babasının sürekli olarak kendisine ‘Oğlum zikre çalış, benim sağlığında mâsivadan uzak dur.’ Tavsiyelerine uyarak, öğüt ve tembihlerini harfiyyen yerine getirmeye gayret etmişti.⁷³ Bütün bunlar gösteriyor ki Kuddûsi’nin tasavvufi kişiliğinin oluşmasında babasının büyük bir etkisi olmuştur.

Ahmed Kuddûsi’nin tasavvufi kişiliğın oluşmasında babasından sonra hocası Turhal Şeyhi Mustafa Efendi’nin tesiri olmuştur. Sonraları kendisinin ifade ettiği üzere Abdülkâdir Geylânî, Yûnus Emre’nin şeyhi Taptuk Emre’nin şeyhi olup Bor’da medfun bulunan Sarı Saltuk ve Mevlânâ gibi büyük âlimlerden feyz almıştır.⁷⁴

Kuddûsi’nin tasavvufi bakış açısını en iyi yansıttığı yer şiirleri ve diğer eserleridir. Şiirlerini bir yönüyle tasavvufu insanlara aktarmak için bir araç olarak kullanmıştır denilebilir. Aşağıdaki beyitlerde “Dünya ahret ehline, ahret ise dünya ehline haramdır. Ehlullah ise bu ikisi de haramdır.” Hadisinden hareketle inanan insanları tasavvufi bakış açısıyla üç gruba ayırdığı görülmektedir:

“Üç gürûhdur nâs A’cam Arab

Ehl-i dünya ehl-i ukbâ ehl-i Rab”⁷⁵

“Üç sınıf insan buyurmuştur nebîler serveri

Ehl-i dünya ehl-i ukbâ ehl-i Mevlâ’dır biri”⁷⁶

Kuddûsi’ye göre ahiret ehli olanlar dünya malına heves etmemelidir. Ahiret ehlindeki helâl mal, kalbinde mal sevgisi yoksa zararlı sayılmaz. Allah ehli olanlar ise

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ Sunar, *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 18.

⁷⁵ Doğan, *age.*, s. 98.

⁷⁶ Doğan, *age.*, s. 98.

sadıklarla bir arada olmalı Allah'tan gayrı her şeyden, hatta ahiret ehlinde bile uzak durmalıdır:

“Var ise mâl-ı helâl destinde imsâk eyleme

Yi yidür Mevlâ çünkü ganî şâkiri

Kalbde hubbı olmamaktır mü'mine elzem olan

Elde olmak da zarar yokdur düşün sâlihleri”⁷⁷

“Matlûbın ise âhiret çok dirme dünya malını

Hak ise maksûdın eğer hiç eyleme meyl-i sivâ

Sâdıklar ile hem-dem ol kaç ehl-i ukbâdan dahi

Çün ülfet itmez mâ-sivâ ehli ile ehl-i Hudâ”⁷⁸

Kuddûsi'nin tasavvufî anlayışına göre sâlik içinde bulunduğû hâlî ilâhî aşk ve ma'rifetle doldurmalıdır. Gönlnü tamamen Hakk sevgisiyle doldurmuş bir şekilde halkla bir arada yaşamalıdır.⁷⁹

“Olmayınca ‘ışk u ihlâs ehl-i Hak olmaz mürîd

Hâsıl olur kalbde ‘ışk ism-i Hudâyî yâd ile.”⁸⁰

“Nedir maksûdun ey ‘âbid ibâdetten de gil bana

Eğer tâlib isen dünyâyâ bil âhiret harâm sana

Eğer âhiret dilersen gönül verme şu dünyâyâ

Ki âhiret ehline dünyâ haramdır böylece bil ha

⁷⁷ Aynı eser, s. 99.

⁷⁸ Aynı yer.

⁷⁹ Tenik, age., s. 86.

⁸⁰ Dîvan, s. 34.

*Eğer ‘âşık ise Mevlâ’ya geç dünyâ ve ‘ukbâdan
Harâmdır çünkü Ehlullâh’a anlar şüphe yok asla
Sığar mı bir gönülde iki mahbûb var düşün bir kez
İki zıd ictimâ’ etmek muhâl mümkün değil zirâ.”⁸¹*

Kuddûsi’nin tasvvufî yaklaşımının en önemli özelliği kendisinin engin bir hoşgörü ve tevâzu sahibi olmasıdır. Nitekim kendisiyle alakalı olarak, “Ben fakir, zelîl, âciz, günahkâr Ahmed der ki...” ifadesini kullanır.⁸²

Kuddûsi’nin tasavvufunun en çok bilinen yönlerinden biri de zikirdir. O hem fiili hem kalbi zikri önemsemiş hem tek başına hem mürşid rehberliğinde zikrin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca mürşid eğitiminin, bir mürşidin terbiyesinde ilerlemenin de onun tasavvufî bakış açısında son derece önemli bir yeri vardır.

Ahmed Kuddûsi’nin tasavvufî yönü, klâsik İslam tasavvufunun temel ilkeleriyle şekillenmiş, ancak halk irfanıyla bütünleşerek farklı bir boyut kazanmıştır. O önceleri Nakşî daha sonra Kadirî geleneği içinde yetişmiş bir mürşid olarak hem bireysel manevî terbiyeye hem de toplumsal irşâda önem vermiştir. Şiirleriyle tasavvufî esasları geniş kitlelere ulaştırmış, nefis terbiyesi, aşk, mürşide bağlılık vb. temel tasavvufî meseleleri sade ama derinlikli bir dille ele almıştır. Onun tasavvuf anlayışı, sadece bireysel bir arınma ve ilerleme arayışı değil, aynı zamanda toplumun ahlakını düzeltmek, toplumun eğitilmesini kurtulmasını sağlamak gibi bir bakış açısıyla gelişmiştir.

2.2. Eserleri

Ahmed Kuddûsi hayatı boyunca uzun yıllar uzlet hayatı yaşayıp, birtakım uzun seyahatlerde bulunmuş olmasına rağmen irili ufaklı birçok eser yazmıştır. Onun başta *Dîvan*’ı olmak üzere eserleri, yazıldığı günden bu yana çeşitli tarikat çevrelerinde okutulmuş ayrıca tasavvuf kültürüne önemli katkı sağlamıştır.⁸³

⁸¹ *Dîvan*, s. 4.

⁸² Sunar, *age.*, s. 18.

⁸³ Köksal, M. Asım, *Hak Âşığı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsi, Hayatı, Mesleki, Üstün Kişiliği, Eserleri*, Ankara, 1983.

Kuddûsi Türk Dîvan Edebiyatına yaptığı önemli katkılardan dolayı “tekke edebiyatı” alanında ilk akla gelen edebiyatçılardan biri olarak kabul edilir. Ayrıca onun şiirlerinden bazıları bestelenerek Türk Klâsik Musikisi eserleri arasında yer almıştır.⁸⁴

Ahmed Kuddûsi, 18. Asrın ikinci yarısı ile 19. Asrın ilk yarısında yaşadığı için eserlerinde daha çok Osmanlı Türkçesi’nin bu asırlara ait özelliklerini yansıtmaktadır. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler bir hayli fazladır. Bu da şiirlerindeki dilin günümüz Türkçesiyle anlaşılmasını kısmen zorlaştırmıştır.⁸⁵

Onun eserlerindeki dil anlayışı değerlendirildiğinde, edebî metinlerinde hem geleneksel Türkçe’nin zenginliğinden faydalanmayı hem de modern bir dil anlayışına sahip olmayı hedeflediği görülür. Şiirlerinde kullanılan dil, estetik açıdan zengin olmakla birlikte, derin anlam içeriğine sahiptir. Bu dilsel zenginlik, aynı zamanda onun edebî düşüncesinin bir yansımasıdır; çünkü dil, düşüncelerini somutlaştırdığı ve insanlarla paylaştığı bir araçtır. Kuddûsi üslup olarak ise hem Klâsik Türk Şiirinin izlediği geleneği devam ettirmiş, hem de kendine has bir tavır oluşturmuştur.

Ahmed Kuddûsî’nin en hacimli ve en çok bilinen eseri *Dîvanı*’dır. Aruz ve hece vezniyle yazdığı yüzlerce şiiri kapsayan bu eser, tasavvufî düşüncenin yanı sıra toplumsal eleştiriler, ahlaki öğütler ve derin Kur’anî referanslarla şekillenmiştir. Şiirlerinde Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bayram-ı Veli gibi mutasavvıflara olan bağlılığı açıkça görülürken; vahdet-i vücud anlayışına, aşk ve ilahi hakikate dair derin yorumlara da sıkça rastlanır.

Bunların yanı sıra Ahmed Kuddûsî, manzum ve mensur diğer eserleriyle de dikkat çeker. Bazı ilahileri tekke musikisinde kullanılmıştır, mektupları ve nasihatnameleri ise irfanî bir üslup taşır. Bu bağlamda onun eserleri, sadece edebi değil, aynı zamanda tasavvufî eğitim açısından da önemlidir. Ahmed Kuddûsî’nin kaleme aldığı hemen hemen her metin, dönemin dinî, kültürel ve sosyal yapısını yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda tasavvufun birey üzerindeki dönüştürücü etkisini de gözler önüne serer.

⁸⁴ Tenik, *age.*, s. 55.

⁸⁵ Doğan, *age.*, s. 65.

Kuddûsî'nin günümüze intikal eden yedi eseri vardır. Bunlar; *Dîvan*, *Pendnâme*, *Vasiyetnâme*, *İcâzetnâme*, *Nasâyih*, *Hazînetü'l-Esrar* ve *Ganîmetü'l-Ebrâr* ve *Mektûbat* şeklindedir. Şairin eserleri tasavvuf edebiyatı ve kendi hayatı hakkında kaynak olması bakımından oldukça mühimdir. Çalışmamızın bu bölümünde müstakil başlıklar altında eserlerine dair bilgi vermeye çalışacağız.

2.2.1. Dîvan

Ahmed Kuddûsî'nin *Dîvan*'ı onun eserleri arasında en çok bilineni ve en hacimli olanıdır. Kuddûsî benliğini saran aşk ateşiyle hareket eden ihlaslı ve samimi bir mutasavvıf şairdir. Onun bu yönü şiirlerine de yansımış, şiirlerini ilâhi aşkla işlemiş böylece onun şiirleri karmaşık mısra ve düşüncelerden uzak bir forma sahip olmuştur. *Dîvan*'ın sayfalarında coşkulu bir vecd halini yansıttığı ilâhi aşk, ona hem dert hem de ilaç olmuştur.⁸⁶

Türkçe yazılan *Dîvan*lar içinde *Kuddûsî Dîvanı*'nın hacminde olan yok başka *Dîvan* yoktur denilebilir. *Kuddûsî Dîvanı*'yla karşılaştırıldığında diğer *Dîvan*lar *Dîvan*çeye yakın sayılır. Çünkü *Kuddûsî Dîvanı*'nda yer alan şiirler diğer *Dîvan*lara göre sayıca oldukça fazladır. Bir diğer açıdan, başka *Dîvan*lar bir halin tesiri icabı tek bir manevi durum ve mertebeden yansıyan duyguların sonucu olduğundan daha dar bir çerçevede kalmıştır. Fakat *Kuddûsî Dîvanı* çeşitli konuları bünyesinde toplayıp, bütün mertebelere yönelik yeterli ve doyurucu bir izahta bulunur.⁸⁷

Kuddûsî'nin *Dîvan*'ı hem tasavvuf hem de edebiyat çevrelerinde çokça okunan ilgi gören bir *Dîvan*dır. Hatta bazı dergâhlarda *Kuddûsî Dîvanı* tarikat müşidleri tarafından müritlere ezberletilmektedir.⁸⁸

Kuddûsî'nin *Divânı*'nda yer alan konuların başında “ilahi aşk” gelir. *Dîvan*'ın farklı nüshalarında yer alan 1050'nin üzerinde şiirlerin yüzde sekseni ilahi aşka bağlı olarak bir dervişin manevi yolcuğunu inşasına yöneliktir.⁸⁹

⁸⁶ Tenik, *age.*, s. 55.

⁸⁷ Kuyumcu, *age.*, s. 67-68.

⁸⁸ Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İst., 2004, s. 247,

⁸⁹ Tenik, *age.*, s. 56.

Dîvan'da ilahi aşktan sonra detaylıca yer alan kavramlardan biri de zikirdir. Bunun dışında Peygamber sevgisi, tefekkür, ma'rifet, aynel-yakin, uzlet, tövbe, tevhid, varlık, hiçlik, sâlik, seyr u sülûk, insan, nefis, ölüm, akıl, cezbe vb. tasavvufun ana konularına genişçe yer vermiştir. Kuddûsi *Dîvan*'ında bir yandan tasavvufun ana konularını etkileyici edebî bir üslupla ele alırken diğer taraftan şiirlerini tasavvufi bilgiyle zenginleştirerek okuyucu için daha faydalı bir hale getirir.⁹⁰

Kuddûsi, *Dîvan*'da şiirleri ayet ve hadislerin ışığında derunileştirerek daha tesirli hale getirmiştir.⁹¹ O şiirlerinde kullandığı edebî tarzı estetik bir kaygı amacıyla değil tasavvufî bir yaklaşımla ele alarak insanın ruhunu yüceltme aracı olarak görmüştür.

Ahmed Kuddûsî'nin tasavvufa ve ilâhî aşka yer verdiği çeşitli şiirlerinden oluşan *Dîvanı*'nın çeşitli baskıları mevcuttur (İstanbul 1289, 1295, 1323, 1328; nşr. Ahmet Doğan, Ankara 2002). *Dîvan*'daki şiirler aruz ve hece vezniyle yazılmıştır. *Dîvan*'da yer alan şiirler arasında en çok ilgi görenler âşıkane ve zâhidâne olanlardır. Bu şiirlerde çeşitli öğütlerin yanı sıra Kuddûsî'nin kendi hayatına dair bilgiler de yer alır. *Dîvan*'daki şiirlerin dili sadedir. *Kuddûsi Dîvanı* Mehmet Emin Eminoğlu (Konya 1973) ve Fehmi Kuyumcu (Ankara 1982) tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır.⁹²

2.2.2. Pendnâme

“Pend” kelimesi Farsça'da “öğüt”, “nasihat” anlamına gelirken, pendnâme ise bu öğütlerin sistemli bir şekilde bir araya getirildiği eserler için kullanılan yaygın bir adlandırmadır. Bu türün *Mevlânâ'nın Mesnevîsi*, *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr* tercümesi ve *Ahdî'nin Pendnâmesi* gibi pek çok klâsik örneği mevcuttur.

Pendnâmeler, konusu vaaz ve nasihat içeren eserlerdir.⁹³ Osmanlı düşünce geleneğinde pendnâme türü bireyi hem ahlâken olgunlaştırmayı hem de toplumsal normlarla uyumlu kılmayı amaçlayan nasihatnâmeler içinde özel bir yere sahiptir.

⁹⁰ Aynı eser, s. 56-57.

⁹¹ Aynı yer.

⁹² Uludağ, *age.*, s. 315-316.

⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 285.

Pendnâme türü eserler genellikle manzum şekilde kaleme alınır ve öğretici-didaktik özellikler taşır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ortalarında yaşamış olan mutasavvıf şair Ahmed Kuddûsî, bu geleneğin geç dönem temsilcilerinden biri olarak, Pendnâme isimli eserinde zengin bir ahlâkî, dinî ve tasavvufî söylem geliştirmiştir.

Kuddûsî'nin *Pendnâme* isimli eseri, Konya Mevlâna Müzesi Kitaplığında 2444 numarada kayıtlı *Külliyyât-ı Kuddûsî*'nin 39-57. Sayfaları arasında yer almaktadır.⁹⁴

Kuddûsî *Pendnâme*'yi 81 yaşında hasta yatağında aralıklı olarak birkaç yılda yazmıştır. Bu eser onun vefatından önce yazdığı son risâlesidir. Risâlenin dili, Türkçedir. Bu eserde kıyamet gününün yaklaştığında, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in meziyetlerinden bahsedilir. Eserde ayrıca kelime-i tevhidin faziletinden bahsedilir ve din büyüklerinin evliyâların menakıplarına örnekler verilir. Yine dönemin zararlı alışkanlıkları da bu eserde yer alan konular arasındadır.⁹⁵

Ahmed Kuddûsî, özellikle “Din nasihattır” hadisinden hareketle yazmış olduğu bütün risâlelerde, bu düstura bağlı kalarak, genelde bütün Müslümanları, özelde ise sûfîleri Allah'a gereği gibi kulluk yapmaya çağırmıştır. Onun *Pendnâme*'yi yazma amacı da aynı düstura bağlıdır. O her eserinde olduğu gibi *Pendnâme*'de de dünyanın geçiciliğinden bahsetmiş, Müslümanların dünyanın şatafatına kapılıp Yaraticıyı unutmamaları gerektiğini, her daim bilinçli olmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. İnsanlara bu yönde nasihatler verir, ibadetlerin yanı sıra Allah'ı zikretmenin öneminden bahseder. İnsanın kurtuluşunun Allah'la beraber olmasına bağlı olduğunu ifade eder.⁹⁶

Ahmed Kuddûsî'nin *Pendnâme*'si için ayrıca yalnızca bireysel öğütlerin sıralandığı bir eser değil; aynı zamanda tasavvufî tecrübenin, nefis terbiyesinin ve toplum eleştirisinin harmanlandığı çok boyutlu bir metindir de diyebiliriz.

Pendnâme'de işlenen temalar, tasavvufun temel eğitim konularına yöneliktir. En yoğun işlenen konu ise nefis terbiyesi ve iç muhasebedir. O eserinde nefis-i emmâre,

⁹⁴ Doğan, *age.*, s. 50.

⁹⁵ Ahmed Kuddûsî, “Pendnâme” *Hazinetü'l-Esrar ve Ganimetü'l-Ebrar*, Çev. Hüseyin Sunar, Hasret Mat. s. 332; Doğan, *age.*, s. 50; Tenik, *age.*, s. 57.

⁹⁶ Tenik, *age.*, s. 57.

nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne gibi nefsin basamaklarını ele alarak sâlikin nefsi tanıyarak uyanık olması gerektiğini; nefs terbiyesi için de çile, sabır, zikir gibi yollara başvurmasını öğütler.

“Nefse kul olma ki oldur sana düşman hem ezel,

Nefs elinden nice kimse düşüp oldu melal.”⁹⁷

Kuddûsi’nin *Pendnâme*’de ele aldığı tasavvufi konulardan bir diğeri de dünyaya bağlılığın zararları ve zühddür. O, dünya hayatını bir oyun ve aldanma vesilesi olarak niteler. Mal, mülk, makam gibi dünyevî nimetlerin geçici olduğunu vurgularken buna karşı zühdü (dünyadan el etek çekmek) ahlâkî üstünlüğün bir gereği olarak görür.

“Kaçuben ehl-i dünyadan teveccüh eyle Mevlâ’ya

Gece-gündüz hemin tevhide ol meşgul edüp gayret.”⁹⁸

Eserde ayrıca ilâhî aşkın ve mürşide bağlılığın öneminden de bahsedilir. Onun tasavvuf anlayışında aşk, Allah’a vuslat yolunda en güçlü etkidir. Eserde ilâhî aşkın insanı nasıl dönüştürdüğü anlatılır. Aynı zamanda mürşid-i kâmile bağlılık da eserin temel öğütleri arasındadır.

“Mürşidindir kapısın tut, olma sen baştan ayak,

Kim ki sâdık ola aşkda, olur cân u dil u şerbet.”

Kuddûsi eserinde kişinin mürşidinin olmaması durumunda ise *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganimetü’-Ebrar*’da, “Sakın ha, mürşid-i kâmil yok diye zikri terk etmeyiniz. Ashab-ı Kehf’in mürşidleri olmamakla birlikte, onlar hemen tefekküre dalıp Allah Tebâreke ve Teâlâ’ya sıdk ve şevk ile bütününüyle yönelerek iman ve tevekkül ettiklerini, bütün günahlarından tevbe ettiklerini eşten, çocuktan, maldan, arkadaştan geçip sıddıklardan ve mukarreplerden olduklarını mülâhaza edip her gün yüz istiğfar, on salavât-ı şerife ve sayısız Lâ ilâhe illâllah okuyasınız.” İfadelerini kullanarak yine zikrin önemine vurgu yapar.⁹⁹

⁹⁷ Kuddûsi, *Pendnâme, Hazinet’ül-Esrar ve Ganimetü’l-Ebrar*.

⁹⁸ Aynı eser, 340.

⁹⁹ Kuddûsi, *Pendnâme, Hazinet’ül-Esrar ve Ganimetü’l-Ebrar*; s. 338.

Pendnâme, yalnızca bireysel değil, sosyal öğütlerin de yer aldığı bir eserdir. Bu yönüyle de eserin toplumsal eleştiri ve sosyal ahlaka dair meseleleri de ele alan bir eser niteliğinde olduğundan söz edebiliriz. Eserde kadılardan müftülere, zâhid görünümlü münafıklara, sahte şeyhlere kadar toplumda önemli bir konumda bulunan fakat gerçekte maksatları farklı olan kimseler eleştirilir. Bundan dolayı *Pendnâme*'nin dönemin dinî ve sosyal açıdan çarpık, eksik yönlerine karşı bir uyarı metni olduğu da söylenebilir.

“Zâhid olmuş nice câhil, elinde asa gezer,

Hakikat yolun bilmeden nice cana iftira eder.”¹⁰⁰

Pendnâme'nin dil ve üslup özelliklerine baktığımızda ise, Kuddûsi'nin halk ile irtibatını koparmayacak şekilde sade ve doğrudan bir dil kullandığını görürüz. Kuddûsi eserde Arapça ve Farsça terkiplerden büyük ölçüde kaçınmış, daha çok deyim ve halk söyleyişlerine yer vermiştir. Onun didaktik ve nasihat merkezli üslubu hem Tekke şiiri hem de halk irfanı geleneğiyle örtüşür. Şiirlerinde Yunus Emre'nin sadeliğini, Niyâzî-i Mısırî'nin derinliğini ve Mevlânâ'nın öğretisi merkezli söylemini bir arada görmek mümkündür.

Pendnâme'nin edebî amaçla değil daha çok irşad amacıyla yazıldığı söylenebilir. Özellikle halk tabakasına hitap etmesi, onu tasavvufî eğitimde ve bireysel terbiyede etkili kılmıştır. Eserin tekkelerde okunduğu, bazı bölümlerinin sohbet ve vaaz metinleri olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Ahmed Kuddûsî'nin *Pendnâme*'si, tasavvufî pendnâmeler içinde özgün bir yere sahiptir. Anadolu'da 18–19. yüzyıl halk sufiliği içinde, klâsik tarikat terbiyesini halk diline uyarlayan bir köprü vazifesi görür. Kuddûsî'nin dili ve içeriği, onu yalnızca bir sûfî şair değil, aynı zamanda bir manevî rehber konumuna getirir. *Pendnâme*, bu anlamda hem bireysel arınmanın hem toplumsal aydınlanmanın aracı olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Kuddûsî'nin *Pendnâme*'sinin, hem tür olarak Klâsik nasihatnâme geleneğinin bir devamı hem de özgün bir halk-tasavvuf sentezi olduğunu

¹⁰⁰ Aynı yer.

söyleyebiliriz. Eser, tasavvufi bir irşad metni olarak; nefis terbiyesi, zühd, aşk, mürşide bağlılık ve toplum ahlâkı gibi temel meseleleri sade, etkili ve halkın anlayacağı bir dille işler. Kuddûsî, bu eserle sadece bireyleri değil, dönemin toplum yapısını da terbiye etmeyi amaçlamıştır. *Pendnâme*, hem edebî hem tasavvufi hem de sosyo-kültürel açıdan çok katmanlı bir metin olarak, günümüzde de incelenmeye ve anlaşılmaya değer bir yapıttır.

2.2.3. Vasiyetnâme

Vasiyet kelimesi, Arapça, “tavsiye” ve “nasihat” anlamına gelir. Vasiyet, bir kimsenin hayatta iken, ölümüne bağlı bir tasarrufu, ölümünden sonra yapılmasını istediği son arzudur. Bu bir mal veya menfaatinin kullanımına yönelik olabileceği gibi dinî, ahlaki, siyasi, uhrevi, tasavvufi alanlarda tavsiye ve nasihat mahiyetinde de olabilir. Vasiyet sahibi; sözlü şahitli, yazılı ve resmî olarak yapılmasını arzu ettiklerini muhataplarına ısmarlar. Tasavvufi terim olarak ise vasiyet, sûfilerin çevrelerindeki kişilere, sohbetlerine katılanlara; şeyh ve mürşitlerin mürit ve müntesiplerine yaptıkları tavsiyeler ve verdikleri öğütler, sûfilerin vefat etmek üzere iken verdikleri öğütlere denir.¹⁰¹

Edebî bir tür olarak, vasiyet metnini içeren eserlere vasiyetnâme denir. Vasiyetnâmeler; Türk edebiyatının en eski edebî türlerindendir. Bu sebeple edebiyatımızda manzum ve mensur olarak çok sayıda vasiyetnâme mevcuttur. Bunlardan birisi de Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî’nin *Vasiyyetnâme-yi Kuddûsî* adlı dinî-tasavvufi nasihatnâmesidir.¹⁰²

Kuddûsî’nin *Vasiyetnâmesi* Konya Mevlânâ Müzesi Kitaplığı’nda 2444 numarada kayıtlı *Külliyât-ı Kuddûsî*’nin 58-60. sayfaları arasında yer alır.¹⁰³

¹⁰¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 748; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 375.

¹⁰² Lütfi Alıcı, Gülcan Alıcı, “*Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî’nin Vasiyyetnâme Adlı Eseri*” *Araştırma Makalesi*, Kahramanmaraş, 2019, s. 156, 157.

¹⁰³ Doğan, *age.*, s. 50.

Kuddûsi *Vasiyyetnâme*'de, klâsik mensur-risâle geleneğine uygun sade, didaktik bir dil kullanmıştır. Arapça dua ifadeleriyle zenginleştirilen metin hem gayri resmî bir içtenlikle hem de klâsik edebî üslupla kaleme alınmıştır.

Vasiyyetnâme adlı risâle Kuddûsî'nin vefatından önce yaptığı vasiyetini içermektedir. Kuddûsî'nin bu son vasiyetinde yine en çok zikir konusu üzerinde durduğu görülür. Çünkü onun tasavvuf anlayışında zikir, sûfî yaşamının en önemli ibâdetidir. Kuddûsî'ye göre zikir, sâlikin sürekli olarak Allah'la birlikte yaşaması demektir. İşte bundan dolayı onun, bütün eserlerinde ısrarla zikir üzerinde durmuş, zikri detaylı bir şekilde ele almış olduğunu görürüz.¹⁰⁴

Kuddûsi *Vasiyyetnâmesi*'ne Allah'a hamd, Hz. Peygamberin âline, ashabına ve bütün sevenlerine salât ve selam ile başlar. Kelime-i Şهادeti zikrettikten sonra, çocuklarına, âilesi, akrabaları ve dostlarına hitaben şu sözleri söyler: “Size, Allah Teâlâ'ya tevbe etmenizi vasiyet ederim. Ben öldüğüm zaman benim için ağlamayınız ve salâ verdimeniz. Eğer gece vefat edersem cenâzemi yıkadıktan sonra sabah namazının akabinde birkaç komşu ile cenâze namazımı kılıp eski mezarlıkta uygun bir yere defnedin. Vefatımı insanlara yaymayın ki insanlara zahmet ve şöhet olmasın. Beni methetmeye kalkışmayın. Zîrâ, kabirde melekler; “Bu söyledikleri sıfatlar sende var mı idi?” diye azâb ederlermiş. Sizler hemen dua ve istiğfar ediniz. Halka külfet ve sıkıntı vermeksizin Kur'an ve tevhid okuyup ruhuma hediye ederseniz lutf u kerem ve büyük iyilik etmiş olursunuz.”¹⁰⁵

Kuddûsi *Vasiyyetnâme*'de yine ailesine ve çevresindekilere, kendisini sevenlere nasihat kitaplarını okuyup istifade etmelerini, bu kitapların insanlara faydalı olacağını umduğunu söyler. Ayrıca kişinin gerek yalnızken gerekse cemaatle zikrullâha devam etmesini öğütler.¹⁰⁶

Vasiyyetnâme-i Ahmed Kuddûsi, Osmanlı-Tasavvuf Edebiyatının ideolojik, üslup ve ahlâki yönlerini bir arada barındıran kıymetli bir risâledir. Sade bir minber diliyle yazılan eser, ölüm ve sonrasına dair maddi-manevi tavsiyeler, zikir-ibadet

¹⁰⁴ Tenik, *age.*, s. 59.

¹⁰⁵ Kuddûsi. “*Vasiyyetnâme-i Hazret-i Kuddûsî*”, *Hazînetü'l-Esrar ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, s. 381.

¹⁰⁶ Aynı yer.

vurgusu, ilim-davranış kodları taşıyan yoğun bir içerik sunar. Hem diliyle hem temasıyla, sade tasavvuf anlayışının, yerelin kültürel değerleriyle nasıl bütünleştiğinin örneğidir. Akademik anlamda ele aldığımızda bu eser, Osmanlı tasavvufunun hem bireysel hem kurumsal yönlerine ışık tutan bir kaynak özelliği taşır.

2.2.4. İcâzetnâme

İcâzet, terim olarak bir âlimin ilmini talebesine aktarması mânasına gelmektedir. İcâzetnâme ise, Osmanlılar'da ve Doğu İslâm ülkelerinde, medrese ve tekke mensuplarıyla sanat erbabından eğitim ve öğrenimlerini tamamlayanlara üstatlarının verdiği yazılı belgeye denilmiştir.¹⁰⁷

Başka bir tanımla bir şeyhin mürid yetiştirmek için yetiştirmek için yetişmiş ve ehliyetini ispatlamış bir müridine izin vermesine icâzet, bu iznin verilmiş olduğunu gösteren belgeye de icâzetnâme denir.¹⁰⁸

Kuddûsi'nin *İcâzetnâme*'si Konya Mevlâna Müzesi Kitaplığında 2444 numarada kayıtlı *Külliyât-ı Kuddûsi*'nin 147-148. Sayfaları arasında yer alan bir risaledir. Bu risalede babasının Bor'a üstün meziyetleri sebebiyle yerleştiği, kendisinin daha önceleri Nakşî tarikatı üzere icâzet verip daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı Kadirî tarikatı üzere icâzet vermeyi temenni ettiği ve icâzetin verildiğinden bahseder.¹⁰⁹ *İcâzetnâme*'nin bir nüshası da Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 10111 numarada kayıtlıdır.¹¹⁰

Kuddûsi'nin *İcâzetnâme*'si manzum ve mensur iki bölümden oluşur. Kendisi *İcâzetnâme*'nin manzum bölümünün yirmi yedi beyitten oluştuğunu söyler. *İcâzetnâme*'de ayrıca doğduğu yerden (Bor'dan), babasından, Hicaz'a gitmesinden, Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezmesinden, insanlara vaizlik edip nasihatle bulunduğu, namaz ve zikrullâha çokça vurgu yaptığından, Nakşîbendi tarikatına göre insanlara zikir için izin ve icâzet verdiğinden bahseder. Kendisinin vefatından

¹⁰⁷ Cemil Akpınar, “İcâzetnâme” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21, s. 393-400, İstanbul, 2000.

¹⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “İcâzet”, “İcâzetnâme” mad., s. 180.

¹⁰⁹ Doğan, *age.*, s. 50.

¹¹⁰ Lütfi Alıcı-Sadi Gedik, *Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî ve İcâzetnâme-i Kuddûsî Adlı Eseri*, *Academia*, s. 223-224, 2018; Tenik, *age.*, s. 58, 59.

sonra insanların “Borlu Şeyh Ahmed’den icâzetliyim.” diyerek zikr-i şerife devam etmesini, gafletten dünya hırsından kurtulup kalblerini ilahi aşkla doldurmalarını temenni ettiğini söyler.¹¹¹

Kuddûsî’nin *İcâzetnâme*’si manevi yolla bütün müminlere verdiği zikir icâzetnâmesidir. Bu icâzet “ehl-i Hudâ” insan tipine bir çağrıdır. Kuddûsî’ye göre, eğer insanlar zikirle “ehl-i Hakk” vasıflarına sahip olamıyorlarsa, hiç olmazsa “ehli âhiret” özelliğine sahip olmalıdırlar. Kuddûsî’nin insanlara nasihat ederken en çok üzerinde durduğu konulardan biri, insanın daima Allah’la beraber olması için sürekli O’nu zikretmesi ve O’nunla ibâdetleri aracılığıyla sürekli olarak iletişim halinde olması, O’na yönelmesi gerekir. Bu iletişimdeki en önemli araç ise namazdır.¹¹²

İcâzetnâme’nin manzum kısmında aruz ölçüsüyle yazılmış üç manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin birincisi yirmi yedi beyit, ikincisi sekiz beyit, üçüncüsü de yedi beyitten oluşmaktadır.¹¹³ Bu bölümde Kuddûsî, Hakk’ı bilmenin bilgisi olan ma’rifet üzerinde durmuştur. Kuddûsî’ye göre, Hakk’ı bilmenin üç yolu vardır; taklid, istidlâl ve tahkîk. Bunların arasında Allah’ı bilmenin en hakîki yolu, O’nu şeksiz şüphesiz ve ayne’l-yakîn yol olan tahkîkle bilmektir.¹¹⁴

Risalenin mensur kısmında ise Kuddûsî’ye icâzet izninin verilmesi hakkında yukarıda detaylı bir biçimde anlattığımız bilgiler yer almaktadır. Bu *İcâzetnâme* tasavvuf tarihi açısından dikkate değer bir eser kabul edilir, herkesi kapsayıcı bir niteliğe sahip olan bu *İcâzetnâme* isteyenlere manevi olarak verilmiş bir tarikat icâzetnâmesidir. Bu eserde, icâzetin bir sınırının olmaması sonsuza kadar veriliyor olma özelliği tasavvufî icâzet anlayışını farklı bir boyuta taşımıştır.¹¹⁵

“İcâzet Kasîdesi

Sâlikâ! Dinle beni, diyem sana bir hoşça râz,

Çün gereklidir begayet eyle gönülden rikâz.

¹¹¹ Kuddûsî, bkz., “*İcâzetnâme-i Hazret-i Kuddûsî*”, *Hazînetü’l-Esrar ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 375.

¹¹² Alıcı-Gedik, *agm.*, s. 224, 2018; Tenik, *age.*, 58, 59.

¹¹³ *Agm.*, s. 85-92.

¹¹⁴ *Agm.*, s. 224.

¹¹⁵ *Agm.*, s. 223-224.

*Hakk Teâlâ Hazreti buyurdu gizlû kenz idim,
Halkı yarattım ki, bilsinler beni bî-inhicâz.*

*Bildiler anı bilenler oldular üç tâife,
Birisinin bildiği çok, birisi evsat, birisi az.*

*Biri taklid ile bildi, biri istidlâl ile,
Biri tahkik ile bilüp etti Hakk'a inhiyâz.*

*Şol mukalliddir ki, elden işidüp bildi anı,
Müstedil naklen ve aklen bilüben oldu türâz.*

*Bildi Allah'ı, muhakkak bî-gümân ayne'l-yakîn,
Cümlesinden âlâ eyledi bî-niyâz.*

*Kim ki bu sırra olursa âşinâ Hakk'ı bilür,
Hakk'ı bilmek diler isen bunu levh-i dîlde yaz.*

*Mârifet verildi insana, hemin gayride yok,
Anın için oldu insan cümle mahluktan firâz.*

.....”116

¹¹⁶ Kuddûsi, “İcâzetnâme-i Hazret-i Kuddûsi”, *Hazînetü'l-Esrar ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, s.377.

2.2.5. Nesâyih-ı Ahmed Kuddûsi

Nesâyih, kelimesi, Arapça kökenli olup nasihat kelimesinin çoğuludur. Nasihatler, öğütler anlamına gelir.¹¹⁷

Nesâyih-ı Ahmed Kuddûsi, Kuddûsi'nin mensur olarak yazılmış küçük bir risalesidir.¹¹⁸ Bu risalenin bir nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kitaplığında 2444 numarada *Külliyât-ı Kuddûsi*'nin 200n-203a sayfaları arasında yer almaktadır. Kuddûsi bu mektubu çocuklarına yazmıştır ve mektupta kendi hayatından zamanın farklı koşullarından bahsederek onlara çeşitli nasihatler verir.¹¹⁹

Esasen bu eser Kuddûsi'nin öncelikle evlatlarına, daha sonra ihvanına ve nihayetinde bütün Müslümanlara yazdığı bir eserdir. Eser, “*Nasâih-i Şeyh Ahmed Kuddûsî Kuddise Sırruhu Lievlâdihi Veli Cemî'-i İhvânihi Fi'd-dîn*” başlığını taşımaktadır. Kuddûsi eserde önce kendisinin ilk mürşidi kabul ettiği babası Şeyh İbrahim Efendi'den, hocası Kayserili Hüseyin Efendi, mürşidi Turhallı Mustafa Efendi'den bahseder. Daha sonra Erzincan, İstanbul, Mısır, Mekke ve Medine'ye yaptığı seyahatlerden bahseder. Sonrasında risalenin muhatabı olan kişilere rızık, beş vakit namaz, nafile namazlar, istiğfar, salavat-ı şerife ve tevhid gibi konularla ilgili nasihatlerde bulunur. Yine İstanbul'dan, İstanbul'un velilerinden bahseder. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumdan, devrin sosyoekonomik durumundan vb. çeşitli konulardan bahseder.¹²⁰

Kuddûsi mektubunda uzlet hayatı yaşamak istediğini, bundan dolayı kardeşleriyle ve annesiyle ilgilenemediğini anlatır, ayrıca çeşitli rahatsızlıkları olmasına rağmen insanlardan uzaklaşıp yalnız kalmanın kendisine iyi geldiğinden bahseder. Ayrıca İstanbul'da zor geçen bir kıştan dolayı meyvelerin telef olduğundan, kıtlık, pahalılık gibi konulardan, kendisinin, ailesinin ve akrabalarının da bu sıkıntılardan etkilendiğinden bahseder. Bu risale bir nevi Osmanlı Devleti'nin 1800lerdeki sosyoekonomik durumu, Anadolu ve İstanbul'un koşullarını gösteren bir portredir. Risalede ayrıca Melâmilikle ilgili bazı görüşlerini dile getirir ve Yunus

¹¹⁷ *Kubbealtı Lugatı*, mad., “*Nesâyih, Nesâih, Nasâyih, Nasâih*”

¹¹⁸ Bkz., Alıcı – Gedik, *agm.*,

¹¹⁹ Doğan, *age.*, s. 50.

¹²⁰ Bkz. Alıcı – Gedik, *agm.*

Emre'ye duyduğu hayranlıktan onun *Dîvanı*'na duyduğu alakadan bahseder. Dönemin içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında Kuddûsi'nin bu mektubu yazdığı zaman 1262 (M. 1845) senesinde, 79 yaşında olduğu tahmin edilmektedir.¹²¹

Yukarıda verilen bilgilerden de yola çıkarak daha önce de bahsettiğimiz gibi Kuddûsi'nin eserlerinin yalnızca dini-tasavvufi ve edebi eserler olmayıp; onun eserlerinin dönemin siyasi, sosyal, ekonomik yapısını, toplumun günlük yaşantısını vb. pek çok konuyu yansıtan birer belge niteliğinde olduğunu da söyleyebiliriz.

Nesâyih-i Ahmed Kuddûsi'de ayrıca çeşitli tasavvufi konularda nasihatler yer alır. Eser küçük bir risale olmasına rağmen önemli konuları ele alan bir eserdir.¹²²

Nesâyih'ten bazı örnekler:

“Beş vakit namazı gücünüz yettiğince tâdîl-i erkân ile kılmakla beraber, Teheccüd, Duhâ, ve Evvâbin namazları kılmaya ve istiğfar, salavât-ı şerîfe ve kelime-i tevhidi çok okumaya gayret ediniz. Bunlar rızık sebepleri imiş.”¹²³

“İstiğfârı, zikri ve duâyı çok edip ağlamalıdır. Ağlamak gelmez ise, ağlar gibi hüzn ile Allah'a yalvarmalı ve zayıf ve garibanlardan dua istemelidir.”¹²⁴

2.2.6. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr

Kuddûsi'nin *Hazînetü'l-Esrâr* ve *Ganîmetü'l-Ebrâr* isimli eseri Arapça olarak yazılmıştır. Bu eser çeşitli nasihatler ve tasavvufa dair meseleleri içerir.¹²⁵ Bu eser Kuddûsi'nin *Dîvan*'dan sonra ikinci büyük eseridir.¹²⁶

Hazînetü'l-Esrâr ve *Ganîmetü'l-Ebrâr* Konya Mevlânâ Müzesi Kitaplığında 2444 numarada kayıtlı *Külliyât-ı Kuddûsi*'nin 206b-275b sayfaları arasında yer alır.¹²⁷

¹²¹ Doğan, *age.*, s. 50; Tenik, *age.*, s. 57.

¹²² Bkz., Alıcı -Gedik, *agm.*; Tenik, *age.*, 57.

¹²³ Kuddûsi, “*Nesâyih-i Ahmed Kuddûsi*” *Hazînetü'l-Esrâr* ve *Ganîmetü'l-Ebrâr*, Haz. Hüseyin Sunar, Hasret Matbaacılık, s. 353.

¹²⁴ Kuddûsi, *aynı eser*, s. 58.

¹²⁵ Kuyumcu, *age.*, s.45.

¹²⁶ Tenik, *age.*, s. 56.

¹²⁷ Doğan, *age.*, s. 50.

Kuddûsi eserine besmele ile başladıktan sonra Allah’a hamd ve Hz. Peygambere (sav), onun âline ashâbına salât ve selâm eder. Daha sonra yaşadığı dönemde insanların bazı rahatsızlık veren davranışlarını (zinâ, gıybet, birbirini ayıplama, boş ve gereksiz konuşma vb.) görüp bunlar için endişe duyduğundan ötürü bu eseri yazmaya karar verdiğini söyler. Eserine *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr* ismini verdiğini eserin namaz, ilim ve zikir şeklinde üç bölümden oluştuğunu ifade eder. Toplumun içinde bulunduğu bu yanlış tutum ve davranışlardan öncelikle ibadetlerin en faziletlisi olan ve dinin direği olarak bilinen namaz konusunda hassas özenli hareket ederek kurtulacağını umduğunu söyler. Ve bu hususta insanları bilinçlendirmek üzere harekete geçer. Yine Allah’a kavuşmayı amaç edinen sâlikin din ve dünya hayatını Yaratıcısının rızası doğrultusunda yaşamasının ancak ilim, namaz ve zikir ile mümkün olacağını dile getirir. Bu eserle insanlara faydalı olmak, yol göstermek amacı taşıdığını ifade eder.¹²⁸

Kuddûsi eserin birinci bölümünde ayetler ve hadisler ışığında ilim, ilim ehlinin fazileti, faydalı ilim gibi meseleler üzerinde durur. Bu bağlamda “Allah, sizden inananların ve ilim verilenlerin derecelerini kat kat yükseltir.”¹²⁹, “Kulları içinde ancak âlimler, Allah’tan hakkıyla korkar...”¹³⁰, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹³¹ ayetleri ile “İlim talep etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.”¹³², “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz.”¹³³ gibi hadislerden yola çıkarak ilmin önemi ve faydaları üzerinde durur.¹³⁴

Birinci bölümde ilmin yanı sıra yakîn konusu da ele alınır ve “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹³⁵ Ayetinden yola çıkarak, sâlikin kendisine ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet etmesi, yakîn bilgisine Allah’ı görüyormuşçasına ibadet edip hakikat bilgisine erişme çabası içinde olmasının önemini anlatır.¹³⁶

¹²⁸ Bkz., *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 33-34.

¹²⁹ *Mücâdele*: 58/11.

¹³⁰ *Fâtur*: 35/28.

¹³¹ *Zümer*: 39/9.

¹³² *Tirmizi, İlim*, 19.

¹³³ *İbn-i Mâce, Zühhd*, 37.

¹³⁴ Bkz., *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 37.

¹³⁵ *Zâriyât*: 51/56.

¹³⁶ Bkz., *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, s. 44-45.

İkinci bölümde yine hadisler ışığında namaz, namazın fazîletleri, namazda huşûnun önemi, cemaatle namazın önemi, namazın açık ve gizli şartları gibi namazla ilgili çeşitli hususları detaylıca ele alıp, insanın kurtuluşunda namazın ve namazla ilgili dikkat edilecek şeylerin gerekliliğine işaret eder.¹³⁷

Üçüncü bölümde ise insanın mânevi eğitiminde zikrin önemini detaylıca ele alır. Zikrin faziletlerine dair hadîs-i şeriflerden ve mutasavvıfların sözlerinden örnekler sunarak konuyu derinlemesine işler. Daha sonra tasavvufun ana meseleleri olan, uzlet, halvet, güzel ahlak, mârifet ve ârif, dünya sevgisi ve gaflet, semâ, raks, tevbe, seyr ü sülûkün şartları vb. konular üzerinde durur. Bütün bunlara dikkat edilmesi durumunda insanın ve toplumun düzelebileceğine işaret eder.¹³⁸

Kuddûsi eserin sonunda bu eserini yazmasını kolaylaştıran Allah'a hamd eder. Allah'ın izni ve yardımı olmasa tek bir harf dahi yazmasının mümkün olmayacağını söyleyerek, Allah'tan var ise eksik ve hatalarının affını ve kusurlarını örtmesini ister. Sonrasında bu eserin Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin hürmetine, her birinin ailesi ve ashabının hürmetine insanların kurtuluşu için vesile olmasını niyaz eder. Eseri Allah'ın yardımıyla 1241 senesinde (M. 1825) tamamladığını belirterek ve dua ederek eserini bitirir.¹³⁹

Kuddûsî, eserinde ele aldığı konuyu önce âyet ve hadislerle delillendirip, sonra önemli mutasavvıfların konu hakkındaki düşüncelerini vermiş, en sonunda da konuyla ilgili kendi görüş ve yorumlarını aktarmış böylece akademik bir yol izlemiştir.¹⁴⁰

Kuddûsi diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de tarîkat bağınazlığından uzak durarak, kendinden önce yaşamış her dönem ve her coğrafyadaki mutasavvıfların tasavvufî görüşlerine başvurmuş, onların tecrübe ve yaklaşımlarından faydalanarak kendi düşüncelerini de dile getirmiştir. O, Ebu'l- Hasan el-Şâzilî (ö. 657/1258)'den İmam-ı Rabbani Ahmed Farûkî (ö. 1034/1624)'ye kadar pek çok büyük mutasavvıfın hâl ve anlayışından örnekler sunmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ Bkz., Aynı eser, s. 49-67.

¹³⁸ Bkz., *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, s. 71-322.

¹³⁹ Bkz., Aynı eser, 323.

¹⁴⁰ Tenik, age., s. 56.

¹⁴¹ Aynı yer.

Kuddûsî, *Dîvân*'da olduğu gibi bu eserinde de manevî pîr ve mürşid olarak kabul ettiği Abdülkadir-i Geylânî (ö. 562/1166) ve Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın etkisini açık bir şekilde yansıtmıştır. O, Melâmet anlayışını da yine bu kitaptaki yorumlarında da ortaya koyar. Ayrıca, varlık düşüncesini anlatırken “Şeyh Muhyiddin” diye andığı İbnü'l-Arabî'ye de (ö. 638/1241) yer yer atıfta bulunur. Bu da onun “varlık” konusunda İbnü'l-Arabî'den etkilendiğini göstermektedir.¹⁴²

Sonuç olarak bu eser, Kuddûsî'nin sadece bir, *Dîvân* sahibi tekke edebiyatçısı değil, aynı zamanda ilmi yönüyle de ön plana çıkan bir alim ve mutasavvıf olduğunu bir kez daha ortaya koyar.

2.2.7. Mektûbât

Mektup kelimesinin çoğulu olan mektûbât, şeylerin dervişlerine, mürşidlerin müridlerine yazdıkları mektuplara denir. Bu tür mektupların derlenmesiyle büyük eserler oluşturulduğu da görülür. İmam Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) ve Hz. Mevlânâ'nın *Mektûbât*'ı bu tür eserlere örnek gösterilebilir.¹⁴³

Külliyât-ı Kuddûsî'de Kuddûsî'nin el yazması beş adet mektubu bulunur. Kuddûsî bu mektuplardan üçünü kardeşlerine, diğer iki mektuptan birini Ali Efendi isimli bir dostuna, diğerini de Şeyh Yusuf Efendi'ye yazmıştır.¹⁴⁴

Ahmed Kuddûsî'nin mektupları ile ilgili bilgiler genel olarak şu şekildedir:

Birinci mektup, Şeyh Yusuf Efendi'ye yazdığı mektuptur. Bu mektup diğer mektuplardan daha uzundur. Kuddûsî bu mektuba Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e, O'nun aile ve ashabına salat ve selam ile başladıktan sonra babasının kendisine “tevhide çalış” telkininden bahseder. O da babasının bu öğüdüne uyarak tevhide önem verdiğini sonra kalbinin sesini dinleyerek Hicâz'a gittiğini, kendisine Kadirî tarikatından icâzet verildiğini anlatır.¹⁴⁵ Kuddûsî daha sonra mektubunda bazı mutasavvıfların görüş ve düşüncelerine atıfta bulunur. Dini-tasavvufî öğütler verir.

¹⁴² Aynı yer.

¹⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “Mektûbât” md., s. 241.

¹⁴⁴ Tenik, *age.*, s. 58.

¹⁴⁵ Kuddûsî, “Mektûbât”, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, s. 360.

Zikir konusuna değinir ve zikirle ilgili çeşitli nasihatler verir. Mektubun sonunda da nefsin altı mertebesinden bahseder.¹⁴⁶

Kuddûsi'nin ikinci mektubunu kardeşine yazdığı tahmin edilmektedir. Kuddûsi bu mektupta önce Hacı Ömer Efendi diye bir şahısla hac arkadaşı olduğundan, ikisinin de vefâtlarının Medîne-i Münevvere'de olmasını arzu ettiklerinden bahseder.¹⁴⁷ Kuddûsi bu mektupta da birinci mektupta olduğu gibi babasının telkiniyle tevhide çalıştığı, böylece kısa zamanda çok fazla yol katettiğini, yine önceden Nakşî tarikatından olduğunu sonra Kadirî tarikatından icâzet aldığını anlatır. Bu mektupta da zikrin öneminden ve kendisinin tarikat anlayışından bahsetmiştir. Ayrıca bu mektup da dini tasavvufi öğütler içerir.¹⁴⁸

Üçüncü mektup Ali Efendi diye bir şahsa yazılmıştır. Kuddûsi bu mektubunda, mektubu yazdığı kişiye *İcâzetnâme* adlı kasidesinden bahseder ve o *İcâzetnâme*'yi okuyan, dinleyen mü'min erkek ve kadın herkese icâzet verdiğini söyler. Mü'minlerin her gün yüz istiğfâr, on salavât-ı şerîfe ve sayısız “Lâ ilâhe illâllah”ı abdestli veya abdestsiz okumalarını böylece Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin rûhâniyeti ile irşâd ve terbiye edileceklerini söyler. Diğer tarikatlerdeki ağır koşulların Kadirî tarikatında olmadığına işaret eder.¹⁴⁹ Kuddûsi bu mektubu 1256 yılı Şaban ayında yazmıştır. Mektupta yine çeşitli dini-tasavvufî nasihatler yer alır. Kuddûsi bu mektupta ayrıca kerâmet konusuna da değinir. Ona göre asıl kerâmet, boş cebine elini sokup elma çıkarmak değil, elini cebine sokup elmayı bulamamaktır. Önemli olan zikrin kerâmet ehli olmak için yapılması değil Allah'a kavuşmak için yapılmasıdır.¹⁵⁰

Dördüncü mektubunu Kuddûsi kardeşine yazmıştır. Mektubun yazılış tarihi belli değildir. Kuddûsi bu mektupta kardeşine, insanların kendisine karşı takındığı olumsuz tavrı anlatmaktadır. Bu mektupta da diğer mektuplarda olduğu gibi dini-tasavvufî nasihatler yer alır.¹⁵¹

¹⁴⁶ Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58

¹⁴⁷ Kuddûsi, *Mektûbât*, s. 367.

¹⁴⁸ Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58.

¹⁴⁹ Kuddûsi, *Mektûbât*, s. 370.

¹⁵⁰ Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58.

¹⁵¹ *Mektûbât*, s. 372; Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58.

Kuddûsi beşinci mektubunu kardeşi Mahmud Efendi'ye yazmıştır. Mektubun yazılış tarihi belli değildir. Kuddûsi bu mektupta kardeşi Mahmud Efendi'ye haktan ayrılmaması yönünde nasihatte bulunur. Kendisine güveninin tam olduğunu, bu konuda kalbinin mutmain olduğunu söyler. Padişahlık, vezirlik, müftülük, kadılık, vâililik gibi hizmetlerin mükâfatının âbidlerin, zâhidlerin, mücâhidlerin, hayrât sâhiplerinin mükâfatlarından daha fazla olduğunu söyler. Ayrıca insanların, sahip oldukları ilmin değerini bilip başkalarının faydasına kullanmaları yönünde nasihatte bulunur.¹⁵²

Bu mektupların dışında 7 Şevval 1257'de kime yazıldığı belli olmayan bir mektupta Kuddûsi yaşadığı bazı önemli olayları anlatır ve bazı dini konulardan bahseder. Sahte mürşid ve müritlerden şikâyet eder, mektubu yazdığı kişiye bu konuda uyarılarda bulunur.¹⁵³

Hüseyin ve Habib Efendi isimli zâtlara yazılmış tarihi belli olmayan bir başka mektupta yine dini-tasavvufi öğütler yer alır. Ayrıca 1249'da Mehmed Sâdık Efendi'ye yazdığı mektupta da yine çeşitli dini-tasavvufi öğütler yer alır.¹⁵⁴

Ahmed Kuddûsi'nin bu eserlerinin dışında Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin (ö.1925) *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde *Muhtasar Vasiyetnâme* ile *Muhtasar Tıbb-ı Nebevî* isiminde iki eserinden de bahsedilir.¹⁵⁵

Kuddûsi'nin ayrıca Konya Mevlânâ Müzesi'nde 2429 numaralı eserde şiirler arasında nasihat içerikli küçük risâleleri bulunmaktadır.¹⁵⁶

Ahmed Kuddûsi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ahmed Kuddûsi'nin başta *Dîvan*'ı olmak üzere hayatı ve diğer hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁵² *Mektûbât*, s. 373; Doğan, *age.*, s. 51; Tenik, *age.*, s. 58.

¹⁵³ Doğan, *age.*, s. 52.

¹⁵⁴ Aynı yer.

¹⁵⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 150.

¹⁵⁶ Doğan, *age.*, s. 52.

1. Mehmed Emin Eminoglu: *Hak Âşıkı Mer'aşîzâde Ahmed Kuddûsi Dîvânı*, Konya 1973, 368 s.

2. Fehmi Kuyumcu: *Kuddûsi Dîvanı*, Ankara 1982, 734 s.

Eserin ilk kısmında Kuddûsi'nin hayatına, tasavvufi yönüne ve eserlerine dair bilgiler verilmiştir.

3. M. Âsım Köksal: *Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsi*, İstanbul 1983, 96 s.

Eserde Kuddûsi'nin mektuplarından ve *Dîvan*'ından hareketle hayatına, evliliklerine, çocuklarına, seyahatlerine vb. pek çok konuya yer verilmiştir.

4. Kuddûsi: *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr* (Çev. Hüseyin Sunar), İstanbul, 1998, 399 s.

Bu çalışmada Kuddûsi'nin *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr* isimli eseri Arapça'dan tercüme edilmiştir. Çalışmanın sonuna ayrıca Kuddûsi'nin diğer eserleri sadeleştirilerek eklenmiştir.

5. Ahmed Doğan: “*Kuddûsi Dîvanı*”. Ankara, 2013.

Bu çalışmanın başında Kuddûsi'nin hayatı, şahsiyeti, şiirlerinin edebî olarak şekil ve üslup yönünden değerlendirilmesi, şiirlerindeki dini tasavvufi içerikler vb. pek çok konu ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ise Kuddûsi Dîvanı şiirlerin şekil yönünden tasnifi ile açık ve anlaşılır bir biçimde verilmiştir.

6. Ali Tenik: *Ahmed Kuddûsi ve Tasavvuf Düşüncesi* Niğde, 2012.

Çalışmada Ahmed Kuddûsi'nin hayatına, eserlerine dair bilgiler verildikten sonra tasavvuf düşüncesi detaylıca işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTASAVVIF-ŞAİR AHMED KUDDÛSÎ ŞİİRLERİNİN ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Dîvan şairleri genel olarak bakıldığında şiire, edebiyata, sanata ve yaratılmışlara hassasiyetle yaklaşan bir bakış açısıyla hareket etmişlerdir. Onlar, yazmış oldukları çeşitli risale ve kitaplarda, dîvanlarının mukaddimelerinde veya şiirlerinde şiiri, şairi, gazeli, beyti, kasideyi vb. edebiyat içerisinde tefekkür konusu yapmışlardır.¹⁵⁷

Kuddûsî'nin edebi kişiliğinin temelinde uzun yıllar süren tasavvuf eğitiminin birikimi bulunmaktadır. O, ilahi aşkın heyecanı ile yıllarca uzlet hayatı yaşamış, bunun neticesinde duygu ve aşk ile yoğrulmuş zengin bir gönül dünyasına ulaşmıştır. Onun şiirleri sanat kaygısından uzak gönlünden yansıyan bir ilhamın ürünüdür. Şiirlerini insanları sınırlandıran gönüllerini kısıkaç altına alan dünya hayatının bağlarından uzaklaştırarak onları Hakk'a ulaştırmak amacıyla yazmıştır.¹⁵⁸

Kuddûsî'nin *Dîvan*'ı hem biçim hem de içerik açısından zengin bir edebî miras sayılır. Şiirlerinde Klâsik söz sanatlarını ustalıkla kullanırken, tasavvufî semboller ve halk diliyle şiirsel bir denge kurar. Onun eserleri, sadece bir mutasavvıfın iç dünyasını değil, aynı zamanda halkla bütünleşmiş bir irfan anlayışını da yansıtır. Bu yönüyle Kuddûsî hem Klâsik Türk Edebiyatı hem de Tekke Edebiyatı geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. *Kuddûsî Dîvanı*, edebî unsurlar açısından incelendiğinde hem gelenekseli sürdüren hem de halka seslenen bir şiir anlayışının örneği olarak değerlendirilebilir.

Kuddûsî şiirlerinin büyük bir bölümünü aruz ölçüsüyle yazmıştır. Kuddûsî'nin *Dîvan*'ındaki şiirlerin sadece 34'ü hece ölçüsüyle yazılmışken aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerin sayısı 1017'dir. *Kuddûsî Dîvanı*'nda toplamda 1054 şiir bulunmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Yanardağ, Fethi-Gedik, Sadi, *Mar'aşizâde Ahmed Kuddûsî'nin Poetikası Hakkında Bazı Tespitler, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, Aralık, 2022.

¹⁵⁸ Yanardağ - Gedik, *agm.*

¹⁵⁹ Doğan, *age.*, s. 62-63.

Çalışmamızın bu bölümünde Ahmed Kuddûsi'nin *Dîvan*'ındaki edebi unsurları şekil ve üslup açısından ele alarak detaylı bir şekilde değerlendireceğiz.¹⁶⁰

1.1.Vezin

Hecelerin açıklık ve kapalılığına ya da uzunluk ve kısalığına dayanan aruz vezni, öncelikle Arap edebiyatında ortaya çıkmış bir nazım biçimidir.¹⁶¹ Aruz vezni daha İran edebiyatında kendilerine özgü bir şekilde kullanılmaya başlanmış İranlılardan da Türklere geçmiş ve Türk edebiyatında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶²

Ahmed Kuddûsi şiirlerinde genel olarak aruz veznini kullanmıştır fakat bunun yanı sıra zaman zaman hece veznini kullandığı da görülür. Kuddûsi'nin farklı kaynaklara göre tespit edilen toplam 1054 şiirinin 1020 tanesi aruz, 34 tanesi de hece vezniyle yazılmıştır. Kuddûsi'nin *Dîvan*'ında Türk edebiyatında çok az kullanılan bazı aruz kalıplarıyla yazılmış şiirler de mevcuttur. Diğer taraftan aruz vezniyle yazılan şiirlerin 24 tanesinde kalıp tespit edilememiştir. Diğer şiirlerde ise aruz kalıbı kullanılmıştır. Kuddûsi'nin şiirlerinde kullandığı aruz bahirleri ve bu bahirlerde kullanılan kalıplar şu şekildedir:¹⁶³

1.1.1.Bahr-i Hezec

Kuddûsi'nin en çok kullandığı aruz bahridir. 482 şiir bahr-i hezece ait altı kalıpla yazılmıştır. Bu kalıplardan;

- 1) *mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün* 229 şiirde,
- 2) *mef'ûlû/mefâ'îlû/mefâ'îlû/fe'ûlûn* kalıbı 125 şiirde,
- 3) *mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlûn* kalıbı 71 şiirde,
- 4) *mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlûn* kalıbı 52 şiirde,

¹⁶⁰ Çalışmanın bu bölümündeki başlıklar oluşturulurken Ahmed Doğan'ın *Kuddûsi Dîvanı* kitabındaki tasnif ve düzenlemeden yararlanılmıştır.

¹⁶¹ M. Nihad Çetin, "Aruz" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:3, s. 424-437.

¹⁶² Hasan Kaplan, *Ahmed Kuddûsi Dîvanında Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar*, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C:3, Sayı:1, Şubat,2020

¹⁶³ Doğan, *age.*, s. 57.

5) *mefâ'ilün/mefâ'ilün* kalıbı 3 şiirde,

6) *mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün* kalıbı 2 şiirde kullanılmıştır.¹⁶⁴

Aşağıdaki gazelde *Dîvan*'daki bahr-i hezec kalıplarının bir örneğini görebiliriz:

mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

Bu pendî okuyub tutan olur has bende Yezdâna

Karışur akıbet bir gün gürûhu ehl-i irfana

Sevicek bir kulın Mevla virir birkaç güzel ahlak

*Günahın mağfîret eyler ki koymaz anı nîrâna*¹⁶⁵

1.1.2. Bahr-i Remel

Kuddûsî'nin aruz vezniyle yazılmış olan 1020 şiirinden 391 tanesi bahr-i remelin yedi kalıbıyla yazılmıştır.

Bu kalıplardan;

1) *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbı 359 şiirde,

2) *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbı 12 şiirde,

3) *müstef'ilün/fâ'ilün/müstef'ilün/fâ'ilün* kalıbı 8 şiirde,

4) *fâ'ilâtün/fâ'ilün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbı 7 şiirde,

5) *fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbı 2 şiirde,

6) *fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün* kalıbı 2 şiirde,

7) *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fa'lün* kalıbı 1 şiirde kullanılmıştır.¹⁶⁶

Aşağıdaki gazelde bahr-i remel kalıplarından birine ait bir örnek verilmiştir:

¹⁶⁴ Doğan, aynı yer.

¹⁶⁵ *Dîvan*, s. 261.

¹⁶⁶ Doğan, *age.*, s.57,58.

fâ'ilatün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

Ey şehen-şâh arz-ı hâle gelmişem bugün sana

Bağrı başlu gözü yaşlu kulunum rahm it bana

Âlemin dikkatle kıldım halkına çünkü nazar

Bulmadım hiçbir güneş-kâr kimse benden mâ'adâ¹⁶⁷

1.1.3. Bahr-i Recez

Kuddûsi Dîvanı'ndaki şiirleri 107 tanesinde bahr-i receze ait yedi kalıp kullanılmıştır. Bu kalıplar şiirlerde şu şekilde karşımıza çıkar:

- 1) *müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün* kalıbı 91 şiirde,
- 2) *müstef'ilün/ müstef'ilün* kalıbı 9 şiirde,
- 3) *müstef'ilâtün/müstef'ilâtün* kalıbı 2 şiirde,
- 4) *müstef'ilâtün* kalıbı 2 şiirde,
- 5) *müfte'ilün/müfte'ilün* kalıbı 1 şiirde,
- 6) *müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün* kalıbı 1 şiirde,
- 7) *müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün* kalıbı 1 şiirde kullanılmıştır.¹⁶⁸

Aşağıdaki gazelde bahr-i recez kalıplarından birinin örneği verilmiştir:

müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün

Ben iki bahr içmişem ta'n itmesün münkir bana

Hem dû cihandan geçmişem gönlüme girmez mâsivâ

¹⁶⁷ *Dîvan*, s. 259.

¹⁶⁸ Doğan, *age.*, s. 58.

*Işk-ı mecâzîdür biri mecnun ider içenleri
Kor nûş iden cân u seri kâr eylemez öğüt ana*

*Biri hakîkî ey püser olur içen bu yolda er
Çok nâsı ol irsâl ider mürşid kılar anı Hudâ¹⁶⁹*

1.1.4. Bahr-i Münserih

*Kuddûsi Dîvanı'nda bahr-i münserihe ait,
müfte 'ilün/fâ 'ilün/müfte 'ilün/fâ 'ilün kalıbı 12 şiirde, müfte 'ilün/fâ 'ilün kalıbı ise 1
şiirde kullanılmıştır.¹⁷⁰*

Bu bahre ait örneklerden biri şu şekildedir:

*müfte 'ilün/fâ 'ilün/müfte 'ilün/fâ 'ilün
Âşıkam ey dil-rübâ cân u gönülden sana
Derdime ıskın devâ rûhıma ol hem gıdâ*

*Sevmişem ey yâr seni sürme kapundan beni
Vasgın ile kıl gani eylesenden züdâ¹⁷¹*

1.1.5. Bahr-i Muzari

*Kuddûsi Dîvanı'nda 1 şiir bahr-i muzari kalıplarından
mef'ûlü/fâ'ilâtün/mef'ûlü/fâ'ilâtün kalıbıyla yazılmıştır.*

*Dîvan'da ayrıca Arapça yazılmış 2 şiirde
müstef'îlün/fe'ilün/müstef'îlün/fe'ilün kalıbı kullanılmıştır.*

¹⁶⁹ *Dîvan*, s. 287.

¹⁷⁰ Doğan, *age.*, s. 58.

¹⁷¹ *Dîvan*, s. 237.

Toplam 24 şiirde kalıp tespit edilememiştir. Bunların 20'si gazel, 2'si kaside, 2'si de kıt'adır.

Dîvan'da, hece vezniyle yazılmış 34 şiirin 19 tanesi 5'li, 10 tanesi 7'li, 5 tanesi de 11'li hece vezniyle yazılmıştır.¹⁷²

Yukarıdaki tespitlerden de anlaşıldığı gibi Kuddûsi şiirlerinde yaşadığı dönemin biçimsel açıdan yaygın edebiyat kurallarını yansıtmış aynı zamanda Klâsik Türk Edebiyatının oluşumuna eserleriyle büyük katkı sağlamıştır.

1.2. Kafiye ve Redif

Kafiye şiirde mısra sonlarında bulunan harf uyumuna denir. Eski edebiyatta kafiye'nin göz zevki açısından önemli olduğu belirtilmiş olsa da kafiye esasen kulakta bıraktığı tesir açısından da son derece önemli kabul edilir.¹⁷³

Kafiye en az iki dizenin sonunda tekrarlanan yazılışları aynı anlamları farklı olan ses benzerliğidir. Redif ise kafiye'den farklı olarak mısra sonlarındaki hem yazılışları hem anlamları aynı olan ses benzerliğidir. *Dîvan* şiirindeki kafiye Arap; redif ise Fars kökenlidir.¹⁷⁴

Kafiye çeşitleri mısra sonlarındaki ses benzerliği sayısına göre yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye şeklinde isimlendirilir. Bunlarda farklı olarak cinas, redif ve aliterasyonu da kafiye çeşitleri arasında sayabiliriz.¹⁷⁵

Yarım kafiye, mısra sonlarındaki kelimelerde bulunan birer sessiz harfin benzerliği (nazar/yüzer...), tam kafiye mısra sonlarındaki kafiye'li kelimelerdeki birer sesli ve birer sessiz harfin benzerliği (revac/miraç...), zengin kafiye ise mısra sonlarındaki kafiye'li kelimelerdeki birden fazla sesli ve sessiz harfin benzerliği şeklindedir (fezasında/hizasında...).

¹⁷² Doğan, *age.*, s. 58-59.

¹⁷³ Bkz., Necla Pekolcay ve Diğerleri, *İslâmi Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, Kitabevi yay., İstanbul, 2000. s. 88.

¹⁷⁴ İskender Pala, *Dîvan Edebiyatı*, Kapı yay., İstanbul, 2008, s. 28, 29.

¹⁷⁵ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 88.

Cinaslı kafiye mısra sonlarındaki kafiyeli kelimelerin yazılışlarının aynı anlamlarının farklı olması ile oluşan kafiyedir (bu gözler/seni gözler...).

Redif daha önce de bahsedildiği gibi mısra sonlarında yazılış ve anlamları aynı olan kelimelerin kafiyeli mısralar arasında tekrar etmesidir (dünyada gördükçe/rüyada gördükçe...).

Bir başka kafiye çeşidi olarak kabul edilen aliterasyon ise, birbirini takip eden mısralar dahilinde benzer seslerin mısralara ahenk verecek tarzda kullanılmasıdır (sokaktayım, kimsesiz bir sokak ortasında...).¹⁷⁶

Dîvan edebiyatında şairler daha çok tam kafiye ve zengin kafiyeyi kullanmışlardır. Yarım kafiyenin kullanımı oldukça az görülür. Redif ise Dîvan şiirinde sık kullanılan ve şiiri ahenk yönünden zenginleştiren bir ses unsuru olarak görülür. Dîvan şiirinde mısra sonlarında bazen bir ek, bir kelime, bir kelime grubu veya cümlecikler redif olarak karşımıza çıkar.¹⁷⁷

Kuddûsi'nin yaşadığı döneme bakıldığında Klâsik Türk Edebiyatına katkısı olan kendisinden önceki ve dönemindeki şairlerin şiirlerini süslemek amacıyla hem kulağa hem göze hitap edecek bir forma büründürme açısından kafiye kullanımına oldukça önem verdikleri görülür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle tam ve zengin kafiyenin kullanımı adeta şiirin değerini yüceltme sebebidir. Kuddûsi de şiirlerinde döneminin şekil özelliklerine uygun olacak biçimde kafiye çeşitlerinin neredeyse tamamını kullanmıştır. Bu durum onun şiirlerinin o günün edebiyatındaki estetik anlayışına fazlasıyla katkıda bulunmuştur.

Kuddûsi'nin şiirlerinde kullandığı kafiye çeşitlerini Dîvan'dan aldığımız bazı örneklerle şu şekilde ele alabiliriz:

¹⁷⁶ Bkz., Pekolcay ve diğerleri, *age.*, s. 88, 89.

¹⁷⁷ Pala, *age.*, s. 29.

1.2.1. Yarım Kafiye

Yarım kafiye mısra sonlarındaki tek ses benzeşmesidir. Bu kafiye türü Dîvan Edebiyatının genelinde olduğu gibi Kuddûsi şiirlerinde de diğer kafiye türlerine nazaran daha az kullanılmıştır.¹⁷⁸

Aşağıdaki kaside ve gazel örneğinde Kuddûsi'nin şiirlerindeki yarım kafiye örnekleri görülmektedir:

Ümmet-i merhumeye çün bir eman geldi Üveys

*Nâr-ı dūzahdan usâtı kurtarub aldı Üveys*¹⁷⁹

Yukarıdaki beyitte 'geldi ve aldı' kelimelerindeki 'l' sesi yarım kafiye örneği olarak karşımıza çıkar.

Şol kişi kim hamr-ı ışkî bir kadeh içmiş ola

*Dû cihânın arzûsından bil heme geçmiş ola*¹⁸⁰

Yukarıdaki beyitte 'içmiş ve geçmiş' kelimelerindeki 'ç' sesi yarım kafiye örneği olarak görülür.

Türk edebiyatında mısra sonlarındaki kafiye kelimelerin sonundaki tek sesli harfin benzerliği de yarım kafiye olarak kabul edilir ki Kuddûsi'nin şiirlerinde bu şekilde kafiye çok az rastlanmaktadır. Örneğin,

Kapuna gelmişem yâ Rab tehî destim yüzüm kara

*Ki kulluk itmedim sana aceb hâlim nice ola*¹⁸¹

beytindeki mısra sonlarında bulunan 'kara ve ola' kelimelerinin sonundaki 'a' sesleri Kuddûsi'nin şiirlerinde bu tür yarım kafiye türünün bir örneğidir.

¹⁷⁸ Doğan, *age.*, s. 59.

¹⁷⁹ Dîvan, K. 35/1.

¹⁸⁰ Dîvan, G. 31/1.

¹⁸¹ Dîvan, G. 30/1.

1.2.2. Tam Kafiye

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerinde mısra sonlarındaki kafiyeleli kelimelerde bir ünlü bir ünsüz ses benzerliği ile oluşturulmuş tam kafiye örnekleri görüldüğü gibi sadece uzun seslilerle yapılmış tam kafiye örnekleri de görülür. Tam kafiye Kuddûsi şiirlerinde genişçe kullanılmış bir kafiye çeşididir.¹⁸²

Aşağıdaki kaside ve gazel beyitlerinde *Kuddûsi Dîvanı*'ndan tam kafiyenin iki şekilde de kullanımının örneği bulunmaktadır:

Çok dâr-ı fenânın keder ü hemmi deminden

*Usandım anın mihnet ü hüzn ü eleminden*¹⁸³

Yukarıdaki beyitte mısra sonlarındaki benzer sesler tam kafiye'dir.

Âşık gelmez kana 'at ışkî deryâ olsa da

*Hem usanmaz mübtelâsı halka rüsvâ olsa da*¹⁸⁴

Yukarıdaki beyitte de uzun sesli ile yapılmış tam kafiye örneğini görmekteyiz.

1.2.3. Zengin Kafiye

Kuddûsi'nin şiirlerinde en çok kullandığı kafiye çeşidi zengin kafiye'dir. Aşağıdaki beyitte Kuddûsi'nin şiirlerindeki zengin kafiye örneğini görmekteyiz:

Çün bir güzelin âşık-ı Dîvanesiyem ben

*Şem 'ine yanar şevk-ile pervânesiyem ben*¹⁸⁵

Kuddûsi şiirlerinde bir uzun sesli ile bir sessizden meydana gelen zengin kafiyeleli de sıkça kullanmıştır:

Nâr-ı firkat cism ü cânım yakuben itdi kebâb

¹⁸² Doğan, age., s. 59.

¹⁸³ *Dîvan*, K. 28/1.

¹⁸⁴ *Dîvan*, G. 8/1.

¹⁸⁵ *Dîvan*, G. 561/1.

*Kişver-i mülk-i vücûdım yıkılub oldu harâb*¹⁸⁶

Kuddûsi'nin şiirlerinde ayrıca tunç kafiye olarak bilinen, mısra sonlarındaki harf benzerliğinin üçten fazla olması durumunda gerçekleşen kafiye de az da olsa kullanılmıştır. Esasen tunç kafiye kulağa ve göze hitap etmesi açısından zengin kafiye den daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Örneğin:

Sevmişem ben bir nazirsiz şâh-ı hûbân dilberi

*Işkına düşen olur anın sivâsından beri*¹⁸⁷

beytinin mısra sonlarında tunç kafiye görülmektedir.

Kuddûsi'nin şiirlerinde az da olsa görülen bir diğer kafiye örneği de mısra sonlarında yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerin oluşturduğu cinaslı kafiye dir.

Aşağıdaki murabbada Kuddûsi'nin şiirlerinde yer alan cinaslı kafiye örneğini görebiliriz:

İdin tevhid kurun halka

Dahi i 'lâm idin halka

Duruşub bu güzel halka

*Heman tevhid idin tevhid*¹⁸⁸

Kuddûsi'nin şiirlerini biçimsel açıdan değerlendirdiğimizde ele almamız gereken bir diğer biçimsel özellik ise redif kullanımıdır. Yazılışları ve anlamları aynı olan kelime ve seslerin oluşturduğu kafiye çeşidine redif dendiğini daha önce ifade etmiştik. Redif şiirde ahengi sağlama noktasında son derece önemli bir vazife gören bir kafiye türüdür.

Kuddûsi'in şiirlerindeki redif kullanımını, ek redif, kelime redif ek-kelime redif ve kelime grubu şeklinde redif olarak görmekteyiz.

¹⁸⁶ *Dîvan*, G. 127/1.

¹⁸⁷ *Dîvan*, G. 322/1.

¹⁸⁸ *Dîvan*, Mrb. 2/10.

Kuddûsi'nin şiirlerinde redif kullanımını sırasıyla birer örnek vererek gösterebiliriz.

1. Ek redif:

Selâmet yok bu yolda ışka yoldaş olmayınca

*Gönül içinde ışk deryâ misali tolmayınca*¹⁸⁹

2. Kelime redif:

Uşşâk-ı Hudâ râh-ı sivâyâ sefer itmez

*Bu derde düşen kopsa kıyamet keder itmez*¹⁹⁰

3. Ek-kelime redif:

Kird-gârın âşinasıdır Muhammed Mustafâ

*Âşıkânın dil-rübâsıdır Muhammed Mustafâ*¹⁹¹

4. Kelime grubu halinde redif:

Ârif olamaz her hoca ilm-i kesir olsa dahi

*Kâmil olamaz her hoca şeyh-i kebîr olsa dahi*¹⁹²

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Kuddûsi yine döneminin şiirdeki biçimsel özelliklerine uygun olarak şiirlerinde redif çeşitlerinin de hepsini kullanmıştır.

Kuddûsi'nin şiirlerinde zaman zaman çeşitli kafiye hataları da görülür. Bazı şiirlerde de kafiye ve redif birbirine karışmıştır.

1.3. Nazım Şekilleri

Manzumelerin mısra ve bend sayısı, bunların sıralanış şekli, kafiye örgüsü, kompozisyonu gibi özelliklerine göre aldıkları isme nazım şekli denir. Dîvan şiirinde

¹⁸⁹ Dîvan, G. 4/1.

¹⁹⁰ Dîvan, G. 921/1.

¹⁹¹ Dîvan, G. 20/1.

¹⁹² Dîvan, G. 283/1.

nazım şekilleri beyitlerden ve bendlerden oluşturulmuş olarak, müstakil kitap haline getirilmiş mesnevîler hariç genellikle Dîvanlar içerisinde yer alır.¹⁹³

İslâmi Türk Edebiyatında nazım şekilleri beyit ya da bendlerden oluşmasına göre gazel, kaside, müstezat, musammat, kıt'a, murabba, muhammes, müseddes gibi isimlerle adlandırılır.¹⁹⁴

Klâsik Türk Edebiyatında nazım şekilleri genellikle beyit olmakla birlikte bendlerle yazılmış nazım şekilleri de vardır. Beyitlerden oluşanlar; gazel, kaside, kıt'a, mesnevî vb. şeklinde adlandırılır. Bendlerden oluşanlar; murabba, muhammes, terki-i bend, terci-i bend vb. şeklinde adlandırılır.¹⁹⁵

Ahmed Kuddûsi şiirlerinde genellikle Dîvan Edebiyatı nazım şekillerini kullanmıştır. Onun *Dîvanı*'nda bulunan 1054 şiirinin, 1020 tanesi Dîvan Edebiyatı nazım şekilleri kullanılarak, 34 tanesi Halk Edebiyatı nazım şekilleri kullanılarak yazılmıştır. Kuddûsi, Dîvan Edebiyatı nazım şekillerinden gazel, kaside, murabba, muhammes, müseddes, muaşşer, müstezat ve kıt'ayı kullanırken, Halk Edebiyatı nazım şekillerinden yalnızca dörtlüleri kullanmıştır.¹⁹⁶

Çalışmamızın bu bölümünde Kuddûsi'nin *Dîvanı*'nda kullandığı nazım şekillerini müstakil başlıklar altında ele alıp değerlendireceğiz.

1.3.1. Gazel

Genellikle 5-9, bazen de 10-15 beyitten oluşan Dîvan Edebiyatı nazım şekillerinden biridir. İslâmi Türk Edebiyatında gazelin konusu ilâhi aşktır. Kafiye düzeni şu şekildedir: İlk beytin mısraları kendi arasında, sonraki mısraların ilk mısrası serbest sonraki mısralar ilk beyitle kafiyeleşir. İlk beytine “matla”, son beytine “makta”, en güzel beytine “beytü'l-gazel” denir.¹⁹⁷

¹⁹³ İbrahim Şener – Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet yay., İstanbul, 2003, s. 331.

¹⁹⁴ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 37-40.

¹⁹⁵ Cemal Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatı*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2021, s. 70.

¹⁹⁶ Doğan, *age.*, s. 62.

¹⁹⁷ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s.38.

Ahmed Kuddûsi'nin *Dîvanı*'nda 945 tane gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin 20 tanesinin vezni tespit edilememiştir. 925 gazelin vezin kalıpları ise şu şekildedir:

335 gazel, *fâ'ilatün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

222 gazel, *mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün*,

122 gazel, *mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe'ûlün*,

91 gazel, *müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün*,

67 gazel, *mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ûlün*,

44 gazel, *mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ûlün*,

12 gazel, *müf'teilün/fâ'ilün/müf'teilün/fâ'ilün*,

11 gazel, *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

6 gazel, *fâ'ilâtün/fâ'ilün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

6 gazel, *müstef'ilün/fâ'ilün/müstef'ilün/fâ'ilün*

2 gazel, *fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün*,

2 gazel, *mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün*,

2 gazel, *müstef'ilün/fe'ilün/müstef'ilün/fe'ilün*,

1 gazel, *fâ'ilâtün/fâ'ilün/fâ'ilâtün/fâ'lün*,

1 gazel, *mef'ûlü/fâ'ilâtün/mef'ûlü/fâ'ilâtün*,

1 gazel, *müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün* kalıbıyla yazılmıştır.¹⁹⁸

Dîvan'daki gazellerin beyitlerinin sayısı değişmektedir. *Dîvan*'daki beyitlerin sayısının dağılımı şu şekildedir:

4 beyitten oluşan 4 gazel, 5 beyitten oluşan 382 gazel, 6 beyitten oluşan 53 gazel,

¹⁹⁸ Doğan, *age.*, s.62-63.

7 beyitten oluşan 184 gazel, 8 beyitten oluşan 97 gazel, 9 beyitten oluşan 60 gazel,

10 beyitten oluşan 56 gazel, 11 beyitten oluna 26 gazel, 12 beyitten oluşan 42 gazel,

13 beyitten oluşan 17 gazel, 14 beyitten oluşan 12 gazel, 15 beyitten oluşan 12 gazel bulunmaktadır.¹⁹⁹

Aşağıda *Dîvan*'dan 4 beyitten oluşan bir gazel örneğı verilmiştir:

mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

Yaşım yitmiş sekiz geldim kocayub bâb-ı Rahmâna

Gelür kul rahme lâyük olıcak toğrica sultâna

İder sultâna hâlin arz virir matlûbını ana

Gece gündüz ider hamd ü senâ ol kul edîb-âne

Garib oldum ilmimde çün kamu nâsdan idüb uzlet

İyâl evlâd kavım kardaş idemez yardım insâna

Çekildim hâneme gerçi velâkin râhatım yokdur

*Keder mihnet meşakkat çok garîkam bahr-i ahzâne*²⁰⁰

Dîvan Edebiyatında gazelin konusunun ilâhi aşk olduğından bahsetmiştik. *Kuddûsi Dîvanı*'nda yer alan gazellerin de ilâhi aşk, Allah'a yakarma, acziyet vb. konular olduğınu görürüz. Yukarıdaki gazel örneğinde de Kuddûsi, yaşının yetmiş sekiz olduğından ve bir zaman sonra insana aile, evlat ve diğeri insanlardan bir fayda olmadığından kendisinin de bu gibi nedenlerle uzlet hayatı yaşayıp Allah'a yönelerek, O'ndan isteklerde bulunduğından bahsetmektedir.

¹⁹⁹ Aynı yer.

²⁰⁰ *Dîvan*, s. 275.

Aşağıda 6 beyitten oluşan gazelde Kuddûsi yine ilâhi aşktan, tevhid ve zikrin Hakk’a vuslat için öneminden, ağıyarı terk edip başka şeylere meyletmemek gerektiğinden âşıkın ancak bu şekilde Allah’a kavuşacağından bahsetmektedir. Ayrıca tevhidin insanın ruhunun gıdası olduğunu vurgulamıştır.

müstef’ilün/müstef’ilün/müstef’ilün/müstef’ilün

“Tevhîde çalışan kişi irmez mi yohsa yârîne

Zikr-i Hudâ olan işi bakmaya mı dîdârına

Gelsün bugün câna kıyan bu arsada başın koyan

Işk oduna bunda yanan yanmaz cahîmin nârına

Tevhide meşgûl ol hemân zikr eyle her dem her zemân

Bülbül gibi eyle figân koyma bu günü yarına

Bu yolda tevhiiddür usûl anınladır Hakka vusûl

Cehd idüben müstağrak ol tevhiid-i zât envârına

Kesme dilinden hiç anı âşık nider şunu buni

Döndür Hûdaya sen yöni meyl itme hiç ağıârına

Kuddûsiyâ tevhide sen eyle gıdâ-yı cân u ten

Anı gice gündüz diyen vâsıl olur Gaffârına”²⁰¹

²⁰¹ Dîvan, s. 277-278.

1.3.2. Kaside

Klâsik Türk Edebiyatı nazım şekillerinden biri kasidedir. Kasideler çok sayıda beyitten oluşur. Kasidenin ilk beytine “matla”, son beytine “makta”, en güzel beytine “beytü’l-kasid”, mahlas beytine “tac” denir. Kafiye düzeni gazeldeki gibi; ilk beytin mısraları kendi arasında, sonraki mısraların ilk mısrası serbest sonraki mısralar ilk beyitle kafiyeleşir.²⁰²

Kasideler nazım birimi ve kafiye düzeni bakımından gazellerle aynı olmasının yanında nesib, tegazzül, girizgâh, medhiye, fahriye ve dua şeklinde oluşan altı bölümüyle gazellerden ayrılır.²⁰³

Kasideler din ve devlet büyüklerini övmek için yazılmış uzun şiirlerdir.²⁰⁴

Ahmed Kuddûsi, Osmanlı padişahlarından I. Abdülhamid, III: Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerine şahit olmuş bir mutasavvıftır. Onun Osmanlı sultanlarından II. Mahmud ve Abdülmecid ile görüştüğü tahmin edilmektedir. Nitekim Kuddûsi’nin *Dîvanı*’nda bu iki padişah için yazılmış kaside örnekleri bulunmaktadır.²⁰⁵

Kuddûsi Dîvanı’nda 42 kaside bulunur. Bunların 2 tanesinde kalıp tespit edilememiştir. 39 kasidenin vezin kalıplarının dağılımı ise şu şekildedir:

13 kaside, *fâ’ilatün/fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilün*,

7 kaside, *mefâ’ilün/mefâ’ilün/fe’ülün*,

7 kaside, *mefâ’ilün/mefâ’ilün/mefâ’ilün/mefâ’ilün*,

4 kaside, *mefâ’ilün/mefâ’ilün/mefâ’ilün/fe’ülün*,

2 kaside, *mef’ülü/mefâ’ilü/mefâ’ilü/fe’ülün*,

2 kaside, *müstef’ilün/ fâ’ilün/müstef’ilün/ fâ’ilün*,

1 kaside, *müstef’ilâtün/müstef’ilâtün*,

²⁰² Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 37.

²⁰³ Kurnaz, *age.*, s. 79.

²⁰⁴ Şener-Yıldız, *age.*, s. 334.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Mermutlu, *Kadirîyye Şeyhi Ahmed Kuddûsi’nin Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid’le Olan Münasebeti Bağlamında Yazdığı Şiirler*, Şarkiyat (İlmi Araştırmalar Dergisi), Sayı 15, 2023.

1 kaside, *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

1 kaside, *fâ'ilâtün/fâ'ilün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

1 kaside, *müstef'ilâtün/müstef'ilâtün/müstef'ilâtün* kalıbıyla yazılmıştır.

Kasidelerin beyit sayılarının dağılımı ise şu şekildedir:

13 beyitten oluşan 1 kaside, 16 beyitten oluşan 6 kaside, 17 beyitten oluşan 5 kaside,

18 beyitten oluşan 1 kaside, 19 beyitten oluşan 6 kaside, 20 beyitten oluşan 5 kaside,

21 beyitten oluşan 2 kaside, 22 beyitten oluşan 2 kaside, 23 beyitten oluşan 2 kaside,

24 beyitten oluşan 1 kaside, 26 beyitten oluşan 1 kaside, 27 beyitten oluşan 2 kaside,

29 beyitten oluşan 1 kaside, 35 beyitten oluşan 1 kaside, 38 beyitten oluşan 1 kaside,

39 beyitten oluşan 1 kaside, 47 beyitten oluşan 1 kaside, 50 beyitten oluşan 1 kaside,

51 beyitten oluşan 1 kaside bulunmaktadır.²⁰⁶

Dîvan'dan 13 beyitten oluşan kaside:

fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

Bismike'l-Fettâhi kad bâşertü yâ ze'l-Kibriyâ

Nazme şî'rin misle dürrin tâliben minke'r-Rıza

Hâmiden yâ Rabbi hamden şâkiren şükren leke

Mil'e ekvânin al âmâ sâre min cinsi'l-elâ

²⁰⁶ Doğan, *age.*, s. 63.

Ellezî en'amtehu lütfen aleynâ mevhiben

Kad aceztü an edâ'i şükrihi Hakke'l-edâ

Ve's-salâtü ve's-selâmü adde mahlûkın alâ

Men hüve hayrû'l-berâya ma'cemî'ü'l-enbiyâ

Sümme âli'l-müctebâ ve's-sahbi ve'z-zürriyyeti

Hüm ulü'l-kadri'l-celiyyi ve'l-vefâ'i ve'l-ulâ

Yâ amîme'l-lutfi amme'l-âlemîne lutfuke

Ci'tü ercû katreten yâ Rabbi min yemmi'l-atâ

Lâ tû âhiznî bi-cürmin iktesebtü muhte'en

Ente settârü'l-uyûbi gatti aybî bi'l-gıtâ

Ente Rahmânün Rahîmün ente Hallâku'l-verâ

Ente Hayyün ente Hakkun ente Rabbun Zü'n-nevâ

Ente Gaffârun ve innî müznibün müstağfirün

Ente ma'bûdun ve innî küntü abden kad elâ

Tüb aleyye va'fu annî v'ehdinî v'erham ve cud

Rabbi vagfirlî zünûbi elletî eznebtühâ

Rabbi vagfir li'llezeyni minhümâ ebda'tenî
İz hümâ kad Rabbeyânî münzü eyyâmi's-sibâ

Rabbenâ verham cemî'a ümmeti hayri'l-verâ
Va'fu annâ Rabbenâ veltuf bihâ vagfir lehâ

Veskı yâ Kuddûsi Kuddûsiyeke'l-hamre'llezî
Mâ-sahâ men zâkahu cüdden ilâ vakti'l-likâ²⁰⁷

Ahmed Kuddûsi'nin Sultan II. Mahmud'a yazmış olduğu kasidenin bir bölümü aşağıda verilmiştir:

mef'ûlü/mefâ'îlü/mefâ'îlü/fe'ûlün
“Çok dâr-ı fenânın kederü hemmi deminden
Usandım ânın mihnet ü hüzn ü eleminden

Bakdım dün ü gün hiç kuru gavgası tükenmez
Çekdim elimi şimdi kamu yahşi keminden

Tüccar kati hırsa düşüben malı direrler
Mevti unutup cife-yi murdar u haminden

İt gibi iderler biri biriyle şemâtet
Hoşlanmadım ebnâ-yı zamânın şiyeminden

²⁰⁷ Divân, s. 145-146.

Dînân tutarlar atuban dîni yabana
Gelmez şibâ' anlara bu dünyâ deseminden

Muhtaçları gördikde tonar yüzleri buz-veş
Anlar da dönüb girü kaçarlar şiyeminden

A 'yân-ı bilâd çevre meyil eylediler heb
Zulm-ile cihan toldı vülâtın reşeminden

Yok havf-ı Hûda havf-ı melil zerrece asla
Bezdi fukarâ cân u meta 'u ganeminden''²⁰⁸

1.3.3. Murabba

Murabba, bend adı verilen 4 mısralık kıt'alardan oluşan nazım şeklidir. Kafiye düzeni ilk bendin dört mısrası, ikinci ve sonraki bendlerin ilk üç mısrası kendi içinde kafiyelidir. Dördüncü mısralar ise birinci bend ile kafiyelidir.²⁰⁹

Murabbaların bend sayısı 3-7 arasında değişir ve her konuda murabba yazılabilir.²¹⁰

Kuddûsi *Dîvân*'ında yaşadığı dönemin edebiyat özelliklerine uygun olarak sayıda da olsa murabba örneklerine de yer vermiştir.

Kuddûsi Dîvanı'nda 20 murabba bulunmaktadır. *Dîvan*'daki murabbaların kalıp dağılımı şu şekildedir.

9 murabba, *müstef'ilün/müstef'ilün*,

3 murabba, *mefâ'ilün/mefâ'ilün*,

²⁰⁸ Mermutlu, *agm.*

²⁰⁹ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s.39.

²¹⁰ Şener-Yıldız, *age.*, s. 378.

2 murabba, *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

2 murabba, *fâ'ilâtün/fâ'ilün*,

2 murabba, *müstef'ilâtün*,

1 murabba, *müfte'ilün/fâ'ilün*,

1 murabba, *müfte'ilün/müfte'ilün* kalıbıyla yazılmıştır.²¹¹

Murabbaların bend sayısının dağılımı ise şu şekildedir:

2 murabba 5 bendden, 1 murabba 6 bendden, 2 murabba 7 bendden, 4 murabba 8 bendden,

2 murabba 9 bendden, 1 murabba 10 bendden, 2 murabba 11 bendden, 4 murabba 12 bendden,

1 murabba 13 bendden, 1 murabba 14 bendden oluşmaktadır.²¹²

Dîvan'da murabbaların kafiye düzeni ise şu şekildedir:

2şiiir a a a b / c c c b, 2şiiir a a b a / c c c a, 1şiiir a b a b / c c c b (murabba-i müzdevic) ve

14şiiir a B a B / c c c B (murabba-i mütekerrir).²¹³

Onun *Dîvan*'daki murabba örneklerine baktığımızda konusunun yine ilâhi aşk, Allah'a yakarma, halini arz etme, dua ve niyazda bulunma gibi özelliklere sahip olduğunu görürüz.

Aşağıda *Dîvan*'dan 5 bendlik bir murabba örneği verilmiştir.

müfte'ilün / fâ'ilün

1.Ben iderem arz-ı hâl

Nazm-ile yâ Zel-Celâl

Hirfetim ancak su'al

Matlûbımı vir bana

2.Kapuna geldim bugün

Suçumı bildim bugün

Sâ'ilin oldum bugün

İt bana gufrân atâ

²¹¹ Doğan, *age.*, s. 63,64.

²¹² Doğan, *age.*, s. 64.

²¹³ Aynı yer.

3. *Destimi tut düşmüşem*

Aciz olun şaşmışam

Fur'na girüb bişmişem

Merhamet it ey Huda

4. *Oldı kesîr hüzn ü gam*

Dürlü belâ derd elem

İt bana lutf u kerem

Lutfına yok inkızâ

5. *Hem di ki Kuddûsiyâ*

Rahm iderem ben sana

Sen dahi her dem bana

Eyle sipâi vaktâ²¹⁴

Yukarıdaki murabbada Kuddûsi âciz bir kul olarak Allah'a yöneldiğini, hatalarının kusurlarının farkında olduğunu, O'nun merhametine muhtaç olduğunu, lütfu keremi bol olan Hüdâ'dan rahmet dilediğini ifade etmiştir.

1.3.4. Muhammes

Beş mısralık bendlerden oluşan nazım biçimidir. İlk bendin beş mısrası kendi içinde kafiyelidir. Eğer ikinci ve sonraki bendlerin ilk dört mısrası kendi içinde kafiyeli olup beşinci mısraları ilk bend ile kafiyeli olursa buna, muhammes-i müzdevic, beşinci mısralar nakarat ise buna muhammes-i mütekerrir denir.²¹⁵

Muhammes her türlü konuda yazılabilir. Aynı zamanda muhammes nazım şekliyle şarkılar da yazılır. Bu tür şarkılara muhammes şarkı denir.²¹⁶

Kuddûsi Dîvanı'nda 4 tane muhammes bulunur. Bu muhammeslerin tamamında *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır.

Dîvan'daki muhammeslerin 4 tanesi 5 bendden, 1 tanesi 7 bendden oluşur.

²¹⁴ *Dîvan*, s. 779, 780.

²¹⁵ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 40.

²¹⁶ Şener-Yıldız, *age.*, s. 381.

Kafiye düzenlemesi a a a a / b b b a şeklindedir.²¹⁷

Muhammes örneği:

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/fâ 'ilün

Geç günahımdan Gafûrâ bakma bu isyânıma

Îtiraf idüb suçumu gelmişem Rahmânıma

Zenbimi yazdırma lutf it defter-i divânıma

Düzâhın ahvâlini gösterme cism ü cânıma

Dest-gîrim ol iriş feryâdına efgânıma

Tîg-i hicrin bağırmı deldi revân itdi demi

Bilmez oldum hayretimden gündüzimi gicemi

Yüreğimin yarasına sar kerem kıl merhemi

Dertliyim rahm eyle sen ey râhimînin erhami

Senden özge kimsenin yitmez güci dermanıma

Pes tefekkür eyledim hiç benden alçak kimse yok

Zenbimi kıldım tefahhus çün kevâkibden de çok

Bî-nihâyet eyledüm dünyâda isyân u fusûk

Halka çok zulm eyledim hem bende var bî-had hukuk

Ne yüzüm var ki ideyim arz-ı hal sultanıma

.....²¹⁸

²¹⁷ Doğan, *age.*, s. 64.

²¹⁸ Doğan *age.*, s. 796.

Yukarıda Kuddûsi Dîvanı'ndan alınan bir muhammes örneğinin bir bölümü aktarılmıştır. Bu muhammes şiirde Kuddûsi diğer şiirlerine benzer bir biçimde kendisinde bulunan bazı eksik yönlerden, kusurlarından, insanlara karşı zaman zaman haksızlık ettiğini düşündüğünden, bu kusurlarının affı için Allah'a yönelip onun rahmetine sığındığından vb. içsel muhasebelerine atıfta bulunmaktadır.

1.3.5. Müseddes

Müseddes 6 lı mısralardan meydana gelen bendlerden oluşan nazım şeklidir. Murabba ve muhammes gibi bunun da müzdevic ve mütekerrir şekli olur. Ancak müseddes-i müzdevicde son iki mısra ilk bendle kafiyeli olur, muhammes-i mütekerrirde bendlerin son iki mısrası nakarat olur. Çeşitli konularda müseddes yazılabilir.²¹⁹

Kuddûsi Dîvanı'nda 3 müseddes bulunur. Bunların 2 tanesi *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün*, 1 tanesi *mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır.

Dîvan'daki müseddeslerin 1 tanesi 5 bendden, 1 tanesi 6 bendden, 1 tanesi 7 bendden oluşmuştur. Tamamının kafiye düzeni a a a A A / b b b / A A şeklinde müseddes-i mütekerrirdir.²²⁰

Örnek:

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/fâ'ilün

Mâsivânın rengini boz gel boyan ışk bûyına

Çağlayub ak turma siller gibi irfân cûyına

Şol mürâ'i zâhidin aldanma hay u huyına

Çün riyâ hoş gelmez aslâ Kird-gârın huyına

Işk rehber eyleyüb azmeyle yârin kûyına

Ki temâşâ idesin anın kamer-veş rûyına

²¹⁹ Pekolcay, *age.*, s.40.

²²⁰ Doğan, *age.*, s. 64.

Hakka vuslat ister isen âteş-i ışkına yan
Bahr-i irfâna talınmaz hacc u savm-ıla hemân
Yok hilâfım sözlerimde cümle gerçektir inan
Buldı ışk-ıla visâl-i yâri cümle sâlikân
İşkî rehber eyleyüb azmn eyle yârin kûyına
Ki temâşâ idesin anın kamer-veş rûyına

221

Yukarıda bir bölümü aktarılmış olan müseddes örneğinde Kuddûsi, daha çok ilâhi aşk üzerinde durmuş, sâlikin Hakk’a vuslat etmek istiyorsa yalnız namaz, oruç ve diğer ibadetlerini yaparak bunu elde edemeyeceğinden, mutlaka ilâhi aşka kapılıp aşkı rehber edinmesi gerektiğinden söz etmektedir.

1.3.6. Muaşşer

Mısra sayısı 10 olan bendlerden oluşan nazım şeklidir. Türk edebiyatında nadiren kullanılmıştır.²²²

*Kuddûsi Dîvan’ında 3 tane muaşşer bulunur. Bunların 3ü de fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilün kalıbıyla yazılmış, 5er bendden oluşmuşlardır. 1 tanesi a a a a a a a A / b b b b b b b B şeklinde kafiyelenmiş müseddes-i mütekerrir örnekleridir.*²²³

Örnek:

fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilün

Bir güzel sevdim cihânda yok ana misl ü bedel

²²¹ Doğan, *age.*, s. 800.

²²² Şener-Yıldır, *age.*, s. 189.

²²³ Doğan, *age.*, s. 64.

Hüsnini gören olur âşık ana itmez kesel
Hiç umûrında bulunmaz zerre mikdârı hâlel
Ârız olmaz ana aslâ zahmet ü acz ü ilel
Hastalık uyku ölüm yokdur anın-çün Lem-Yezel
Cümle halka hükmi nâfîz yok yok umûrında dagel
Kamunun işin bitirir hiç ana gelmez sakal
Kim ki ana âşık olmaz ol behâ'imden adal
Nice sevmem ben anı çünkü o ahsen hem Ecel
Rûyî güzel huyî güzel cümle ef'âli güzel

224

Yukarıda *Dîvan*'dan alınan bir muaşşerin bir bölümü verilmiştir. Bu şiirde Kuddûsi Allah'a duyduğu aşktan hareket ederek, bu yüce aşkın muhatabının güzelliğinden söz etmiş, onun eşsiz, üstün özelliklerini sanatsal ve edebî bir yaklaşımla dile getirmiştir.

1.3.7.Müstezat

Bir uzun bir kısa dize ile kurulmuş beyitlerden oluşan nazım şeklidir. Müstezat gazelden türemiştir. Genellikle aruzun mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/feû'lün kalıbıyla yazılır. Her mısradan sonra bu kalıbın ilk ve son birimleri olan mef'ûlü/feû'lün kalıbıyla kısa bir dize oluşturulur. Bu kısa dizeye ziyâde (artık, ek) denir. Böylece müstezatın her beyti eklenen iki kısa dize ile dört mısradan oluşmuş olur.²²⁵

²²⁴ Doğan, *age.*, 804.

²²⁵ Pala, *age.*, s. 64.

Dîvan'da 1 tane müstezat bulunur. Bu müstezat *mef'ûlû/mefâ'ilü/mefâ'ilü/feû'lün* kalıbıyla yazılmıştır ve 5 bendden oluşur.²²⁶

Örnek:

mef'ûlû/mefâ'ilü/mefâ'ilü/feû'lün

Ben kime şikâyet idem ol zülf-i siyâhdan

Hem ol yüzi mâhdan

Kurtulmadım aslâ düşeli derdine âhdan

Dil kaldı kütâhdan

Firkat odına nice tahammül idebilsün

Zehri yudabilsün

Şol âşık-ı bîçâre ki dûr oldu nigâhdan

Ayrıldı o şâhdan

Râh-ı vera'ı meslek idinmiş idim ammâ

Gitdim idi gûyâ

Pes ısk-ı nigârım beni çıkardı o râhdan

Kurtardı o câhdan

Zâhid dir imiş ıška günâh ben de direm ki

Çok gussa yirem ki

Hâlî oluram mı ki deyüben o günâhdan

Ol ulu penâhdan

²²⁶ Doğan, *age.*, s. 64.

İrgürdi bu Kuddûsiyi ışk câh-ı azîme

Bir emr-i cesime

Vâ'iz di eğer var ise hûb nesne bu câhdan

*Bu ışk-ı İlâhdan*²²⁷

Kuddûsi Dîvanı'nda yalnızca bir tane olan müstezat örneği yukarıda aktarılmıştır. Diğer şiirlerinde olduğu gibi bu şiirde de Kuddûsi sevgiliye özlem, aşk derdinden duyduğu ızdırıp, acziyet gibi temaları son derece ustalıkla bir biçimde işlemiş, güzel bir edebî ürün ortaya koymuştur.

1.3.8. Kıt'a

Kıt'a Türk edebiyatında en az iki beyitten oluşan nazım şeklidir. Beyit sayısı ikiden fazla ise buna kt'ayı kebire (büyük kıt'a) adı verilir. İki beyitlik kıt'alar için "bend" ifadesi de kullanılır.²²⁸

Kıt'alar mahlassız şiirlerdir ve kendi içinde bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Konusu bönemli bir düşünce, hikmet, övgü, yergi, nükte vb. olabilir.²²⁹

Kıt'anın kafiye dizilişi maktasız gazel gibidir.; ilk ve üçüncü mısralar serbest, dördüncü mısra ikincisiyle kafiyelidir. (b a c a şeklindedir.)²³⁰

Kuddûsi Dîvanı'nda 3 tane kıt'a vardır. Bunlardan 2sinin kalıbı tespit edilememiştir. 1 tanesi ise *müstef'ilâtün / müstef'ilâtün* kalıbıyla yazılmıştır. Kıt'aların 1 tanesi 9 beyitten, 1 tanesi 18 beyitten 1 tanesi de 21 beyitten oluşmaktadır.²³¹

Örnek:

Allahı bilmek her kula farzdır

Ma'rifet için geldim cihâna

²²⁷ Doğan, *age.*, s. 208-209.

²²⁸ Pala, *age.*, s. 66.

²²⁹ Aynı yer.

²³⁰ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 39.

²³¹ Doğan, *age.*, s. 65.

*Geçdi gaflet ile ömr-i azizim
Bilmedim kadrin virdim ziyâna*

*Nefs ü hevâya ittibâ' itdim
Zenbimi disem sığmaz beyâna*

*Râh-ı merdâna girmiş idim hoş
Sapub yolumdan gitdim yabana*

.....²³²

Yukarıdaki kıt'a örneği *Dîvan*'da yer alan 3 adet kıt'adan kalıbı tespit edilemeyen kıt'alardan birinden alınan bir bölümdür. Bu şiirde de Kuddûsi'nin yine birtakım öz eleştiriler yaparak, yaratılış gayesini unutup gaflete daldığı, nefsinin hevâ ve isteklerine kapılarak yanlış yollara saptığı bundan dolayı ömrünü hebâ ettiğini düşündüğü yönünde serzenişleri görülmektedir.

1.3.9. Dörtlü

Diğer adıyla rubâ'i olarak bilinen, 4 mısradan oluşan kendine has vezni olan bir nazım şeklidir. Dörtlülerin 1., 2., ve 4. mısraları kafiye, 3. mısrası serbesttir. Kafiye şeması a a x a şeklindedir.²³³

Dört mısrası da birbiriyle kafiye olan dörtlüler de vardır. Bunlara rubâî-i musaraa veya terâne denir.²³⁴

Rubâilerin aslî vezin kalıbı *mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilün-fa* şeklindedir ve vezinden 24 vezin kalıbı çıkarılmıştır. Bir rubâinin dört mısrasının da aynı kalıpta

²³² Doğan, *age.*, s. 809.

²³³ Şener-Yıldız, *age.*, s. 372, 373.

²³⁴ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s. 43.

yazılması şart değildir. 24 vezin kalıbından herhangi biri kullanılarak yazılabilir. Ayrıca rubâiler tefekkür ve düşünce şiirleridir.²³⁵

Kuddûsi Dîvanı’nda 34 tane dörtlü bulunmaktadır. Bunlardan 19 tanesi 5’li hece vezniyle, 10 tanesi 7’li hece vezniyle, 5 tanesi de 11’li hece vezniyle yazılmıştır.

Dîvan’daki dörtlülerin dörtlük sayılarına göre dağılımı şu şekildedir:

1 tanesi 3 dörtlükten, 2 tanesi 5 dörtlükten, 1 tanesi 6 dörtlükten, 7 tanesi 7 dörtlükten, 4 tanesi 8 dörtlükten, 3 tanesi 9 dörtlükten, 3 tanesi 10 dörtlükten, 2 tanesi 11 dörtlükten, 2 tanesi 12 dörtlükten, 3 tanesi 13 dörtlükten, 1 tanesi 16 dörtlükten, 1 tanesi 17 dörtlükten, 1 tanesi 18 dörtlükten, 1 tanesi 19 dörtlükten, 2 tanesi 20 dörtlükten oluşmaktadır.

Dörtlülerin kafiye dizilişi şu şekildedir:

7 şiir a a a b / c c c b; 7 şiir a b a b / c c c b; 6 şiir a a a a / b b b a; 1 şiir x a x a / b b b a; 10 şiir a B a B / c c c ; 2 şiir a a a B / c c c B / d d a B şeklinde kafiyeleşmiştir.²³⁶

Aşağıda *Dîvan*’dan 3 dörtlükten oluşan bir dörtlü örneği verilmiştir:

Korkutma ümmeti söyleme artuk

Yürekleri yufka tâkatleri yok

Rahmândur Tenrinin rahmeti pek çok

Me’muldür cümleyi itmesi mesrur

Hadîsde buyurdu Habîb-i Vehhâb

Yokdur ümmetime ahrette azâb

Azâbı dünyâda çektiği ikâb

Ahrette ne azâb ne ikâb görür

²³⁵ Aynı yer.

²³⁶ Doğan, *age.*, s. 65.

Sahîhdir bu hadîs gerçi ey kardaş

Lâkin sen rûz u şeb dök gözünden yaş

İtme gurur olma şeytana yoldaş

Çünkü gurur ile oldu ol menfûr²³⁷

Yukarıdaki dörtlü örneğinde de Kuddûsi'nin diğer şiirlerindeki çoğu zaman üzüntü ve elem içinde olan yaklaşımına karşılık, ümit ve Allah'ın rahmetinin büyüklüğünden dolayı gelecekte ve ahiret azabından endişe etmemek gerektiği yönünde olumlu bir bakış açısı görülmektedir. Hz. Peygamberin hadisinden de yola çıkarak insanları korkutmanın doğru olmayacağı, buna karşılık Allah'ın rahmetinin ve affediciliğinin büyüklüğünden söz edilerek onları ümitli olmaya sevk etmek istemiştir.

²³⁷ *Dîvan*, s. 841.

İKİNCİ BÖLÜM

MUTASAVVIF ŞAİR AHMED KUDDÛSİ ŞİİRLERİNDE DİL VE ÜSLUP

Çalışmamızın bu aşamasında, Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerini dil ve üslup bakımından detaylıca ele alıp değerlendireceğiz. Aynı zamanda onun şiirlerindeki dil ve üslubu Osmanlı Türkçesi, tasavvuf edebiyatı ve klâsik şiir geleneği bağlamında da değerlendireceğiz.

19. yüzyıl tasavvufi halk şiirinin önemli temsilcilerinden biri olan Ahmed Kuddûsi, hem Klâsik Dîvan Şiiri geleneğiyle hem de halk şiiri tarzıyla irtibat kurabilmiş özgün bir şairdir. O şiirlerinde dinî ve tasavvufî temaları işlemenin yanı sıra, dili kullanmadaki ustalığı ve üslubundaki derinlik ile de ön plana çıkmıştır. Kuddûsi'nin şiirlerinde hem tasavvufî öğeleri kullanması hem eserlerine edebî unsurları ustalıkla yansıtması, onun edebî kişiliğini şekillendiren temel unsurlardandır.

Biz çalışmamızın bu bölümünde, Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerinde kullandığı dilin yapısı, üslup özellikleri, tasavvufî terminolojiyi nasıl kullandığı ve halkla iletişim kurma biçimi gibi konular doğrultusunda hareket edeceğiz.

2. 1. Dil Kullanımı

Arapça, Farsça ve Türkçe'nin Kullanımı

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerinde dikkat çeken ilk husus, dildeki çok katmanlılıktır. Kuddûsi, 18. yüz yılın ikinci yarısı ile 19. yüz yılın ilk yarısı arasında yaşamış bir mutasavvıf-şair olduğu için şiirlerinde Osmanlı Türkçesi'nin bu döneme ait özelliklerini yansıtmaktadır.²³⁸ Arapça ve Farsça unsurlar şiirlerinde yoğun biçimde yer alır. Fakat bununla birlikte, Kuddûsi'nin dili, genellikle halkın anlayabileceği sadeliktir. Bu durum, onun hem tekkelerde okunan tasavvufî şiirlere hem de halk arasında söylenen ilahilere uygun bir dil geliştirmeye çalıştığını göstermektedir.

²³⁸ Doğan, *age.*, s. 65.

Kuddûsi'nin bazı şiirlerinde Arapça kökenli terimler (“mükâşefe”, “müşâhede”, “fenâfillâh” vb.) yoğun biçimde yer alsa da bu kelimelerin halkın anlayabileceği bir biçimde bağlama oturtulması dikkat çekicidir. Şairin dili ne tamamen halk Türkçesi düzeyindedir ne de divan şiirindeki ağdalı ifadelerle bütünüyle yüklüdür; bu da onu hem medrese çevresinde hem de halk arasında tanınıp okunabilir kılmıştır.

Kuddûsi'nin şiirlerinde zaman zaman mahalli olup yazı dilinde yer almayan ya da günümüzde kullanılmayan eski kelime ve eklere de rastlanmaktadır. Bu kelime ve eklerin bazıları şu şekildedir:²³⁹

a. Kelimeler:

billenmek: yığılmak, birikmek, toplanmak

Giriftâr olalı bu derde âram eylemez bir dem

*Hevâya uyuban dîvâne dil gittikçe **billendi**.*

G. 278/2

bun: felâket, sıkıntı, gam; şiddetli ihtiyaç

Atasının velî olduğına şübhe yok asla

*Ulaşur **bun** deminde bana gayretleri çokdur*

K. 33/43

döymek: dayanmak, tahammül etmek

*Gönül bu hasrete **döymez** beni hiç hâlîme koymaz*

Sanırdım dost bana kıymaz ümidin aksini buldum

G. 463/4

em: ilâç

Firâkın zehrini her dem yudan uşşâka sem neyler

*Süyûf-ı ışk-ıla mecruh olan ekbâda **em** neyler*

G. 717/1

söyünmek: sönmek, parlaklığı gitmek

Dilerem ki pâdişâhım bedene rahm idesin

***Söyünüb** bu nâr-ı firkât aradan kalka hicâb*

G. 127/2

²³⁹ Doğan, *age.*, s. 65.

kanı: hani

Kanı bir sâlik-i sâdık **kanı** bu yola bir layık

Kanı zikr ile mest âşık ki dir leyl ü nehâr Mevlâ

K. 2/28

tammak: damlamak

Okusan bin cild kitâbı eylesen bin yıl amel

Ma'rifetten zerre tammaz kalbine gel itme naz

K. 38/11

Yukarıdaki örneklerde yer alan kelimeler Kuddûsi'nin yaşadığı döneme ait yerel kullanım örnekleridir. Bu tür kelimelerin kullanımını Kuddûsi'den önce ve sonra yaşamış dîvan ve halk şairlerinde de görmekteyiz. Örneğin Yunus Emre şiirlerinde “hani” yerine kullanılan “kanı” kelimesine sıkça rastlanır. Bu kelimeler günümüzde kullanılmıyor olsa da hem o günün dil özellikleri araştırıldığında kelimelerin anlamları anlaşılabilir hem de şiirin ve mısranın bağlamından yola çıkılarak rahatlıkla tahmin edilebilir.

b.Ekler:

-agan/-egen:

Aç gözini uykudan rengine ışıkın boyan

Gâfil oluban yatan yolda kalağan olur

G. 784/7

-avuz/-evüz: -alım, -elim

Ana uyub gidevüz ol Hazret-i Gaffâra hem

Mâsivâsından ana ola ikbâlimiz

K. 42/21

-gıl/-gil: emir eki

Mehdî zuhûrî bil yakîn dünya evin çok yapmagıl

Açmış Resûl Mevlâ yolın sen toğrı yoldan sapmagıl

G. 402/1

-uban/-üben: -ıp, -ip, -arak, -erek

Gönlüm ister ki bugün heb mâsivâyı terk idem

Binüben ışk altına toğrıca Allah'a gidem

G. 440/1

Yukarıdaki örneklerde verilen ekler de yine o günün dil özellikleri bağlamında kelimeyi tamamlamak, anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılan günümüz Türkçesinde pek karşılaşmadığımız örneklerdir.

2.2. Üslup Özellikleri:

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerinde öne çıkan başlıca üslup özelliklerinden biri didaktik (öğretici) olmasıdır.²⁴⁰ O, şiirlerinde insanlara doğru yolu göstermek, nefisle mücadele etmek ve Allah'a yönelmek konularında tavsiyelerde bulunur. Onun bu tavrında Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi şairlerin etkisi hissedilir. Ancak Kuddûsi, bu didaktikliği sadece nasihat verme gibi değil, içtenlik ve coşku ile yoğurarak aktarır.

Örneğin:

“Akl ile bulunmaz bu sırra yol

*Aşk gerek, aşk ile ol gel kemâl”*²⁴¹

Beytinde aklın sınırlılığına karşı aşkın vurgulanması, tasavvufî öğretinin özünü yansıtırken; bu ifade tarzı yalın ve güçlüdür.

Kuddûsi'nin şiirlerinde ayrıca vecd haline ait ifadeler de (ünlem, tekrar vb.) sıkça görülür.²⁴² İlâhi aşkın şair üzerindeki etkisi, şiir diline taşınırken yüksek bir duygusal yoğunluk yansıtılır. Bu yoğunluk, coşkulu ünlemler (“ey can!”, “ah ki!” gibi), tekrarlar ve çağrılarla daha da belirginleşir.

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerindeki üslûbun bir diğer özelliği de tasavvufî terimlerin yoğun olarak kullanılmasıdır. O bu terimlerin kullanımında hem teknik anlamlarına sadık kalır hem de onları şiirsel bağlamda dönüştürerek duygu yükü kazandırır.²⁴³ “Fenâ”, “bekâ”, “aşk-ı mecazî”, “aşk-ı hakikî”, “mürşid”, “nefs”, “ruh”, “sûfî” gibi kavramlar şiirlerinde sıkça kullandığı tasavvufî kavramlardır. Kuddûsi'nin dili, bir yönüyle irfanî bir tebliğ aracıdır denilebilir.

²⁴⁰ Mustafa Ünver, *Borlu Kadirî Şeyhi Ahmed Kuddûsi ve Kur'ân-ı Kerim'e Atıfları*, DergiPark, 2009, <https://dergipark.org.tr>.

²⁴¹ Bu beyit bazı Türkçe Antolojilerde geçen şiirlerinden alınmıştır.

²⁴² <https://www.antoloji.com/ahmet-kuddusi>.

²⁴³ Uludağ – Köksal, *age*.

Ahmed Kuddûsi'nin dil ve üslûbunda dikkat çekici noktalardan biri de onun bir yandan irfan geleneğini sürdürürken bir yandan da halkla doğrudan ilişki kurmaya çalışmasıdır. Bunun için o, zaman zaman anonim halk edebiyatına ait unsurlardan yararlanır: tekerlemeler, kalıplaşmış mazmunlar, söyleyiş biçimleri, benzetmeler gibi. Kuddûsi, özellikle hece vezniyle yazdığı şiirlerde bu unsurları daha çok kullanır.²⁴⁴ Ayrıca, mizahi ve tenkitçi bir ton da onun üslûbunda zaman zaman görülür. Dönemin sosyal yozlaşmalarına karşı eleştirilerini açık bir dille ifade ederken, aslında halkın duygularını da dillendirir.²⁴⁵

Ahmed Kuddûsi'nin üslubu üzerinde durulması gereken bir diğer husus da mûsikidir. Onun şiirlerinin büyük bir kısmı ilâhi formunda bestelenmiş veya mûsiki eşliğinde okunmuştur. Bu onun dilinin ses ve üslûp özelliklerinden, şiirlerinin akıcı ve vurgulu olmasından kaynaklanan bir durumdur. Uyaklar, redifler, iç ahenk unsurları dikkatle seçilmiş ve tasavvufi cezbe hâlini yansıtan bir ritmik yapı oluşturulmuştur.²⁴⁶

Sonuç olarak Ahmed Kuddusi'nin şiir dili, Osmanlı'nın son döneminde hem klâsik edebiyat hem de halk edebiyatı gelenekleriyle beslenmiş, derin tasavvufi birikimi halkın anlayabileceği sadelikte sunmayı başarmış nadir örneklerdendir. Onun üslûbundaki içtenlik, ayrıca vecd ve irşad arzusuyla birleşen dil, onu sadece bir şair değil; aynı zamanda bir mürşid, bir gönül insanı kılmıştır. Dil ve üslup yönünden Ahmed Kuddusi, Türk tasavvuf edebiyatının köprü şahsiyetlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

2.3. Gramer Şekilleri

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerindeki gramer (dil bilgisi) yapıları ele alındığında, onun dilinin dönemin gramer özelliklerini taşıdığı, yoğun tasavvufi anlamlarla örülü bir anlatıma ve halkla iletişime yönelik sade bir söyleyişe sahip olduğu söylenebilir. Bu da onun şiirlerinde dilsel ve anlatımsal çeşitliliği mümkün kılar. Bu bağlamda Kuddûsi'nin şiir dili, sadece içerik bakımından değil, biçimsel yönüyle de derinlikli

²⁴⁴ <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Kuddûsi-ahmed?>

²⁴⁵ Kevser Can, *Ahmed Kuddûsi Dîvanı'nda Tarihi ve Efsânevi Şahsiyetler*, Ulusal Tez Merkezi, tez.yok.gov.tr.

²⁴⁶ Uludağ - Köksal, age.; [https:// teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Kuddûsi-ahmed?](https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Kuddûsi-ahmed?)

bir çözümlemeyi gerektirir. Biz çalışmamızın bu aşamasında, şairin şiirlerinde öne çıkan gramer yapıları, cümle biçimleri, anlatım şekilleri ve söz dizimi (sentaks) gibi durumları örneklerle birlikte ele alacağız.

2.3.1. Dil Bilgisel Yapılar

2.3.1.1. Fiil Kullanımı ve Zaman Kipleri

Ahmed Kuddûsi'nin şiirlerinde fiiller genellikle geniş zaman, geçmiş zaman ve emir kiplerinde kullanılır. Özellikle nasihat, irşad ve yakarış içeren şiirlerde emir ve istek kiplerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Emir kipinin kullanımına örnek:

“Dön yüzünü Mevlâ'ya, bırak şu âlemi”

Kuddûsi yukarıdaki mısırada emir kipini kullanarak hem belki kendisine seslenerek hem de başkasına seslenerek net bir biçimde boş ve geçici olan dünyayı bırakıp Mevlâ'ya yönelmek gerektiğini ifade etmiştir. Bu tür gramer yapılarının kullanımı şiiri yine oldukça etkili ve dikkat çekici kılmaktadır.

Geçmiş zaman fiilinin kullanımına örnek:

“Ağladım aşk derdine, ciğerim pâre pâre”²⁴⁷

Bu beyitte de dil bilgisi açısından geçmiş zaman kabul edilen “yaptım, ettim” gibi yaşanmış bitmiş olayların ifadesi kabul edilen gramer kullanımını kendisi için “ağladım” ifadesiyle yansıtmıştır. Geçmişte ilâhi aşk derdiyle sürekli ağlayıp durduğunu ve bundan dolayı ciğerinin pâre pâre olduğunu ifade etmiştir. Bu kullanım, okuyucuya hem öğüt verme hem de manevi deneyimi paylaşma amaçlarını yansıtır.

2.3.1.2. İsim Cümleleri ve Yüklem Yer Değiştirmesi

Kuddûsi'nin şiirlerinde karşımıza çıkan bir gramer özelliği de isim cümlelerinin sıklıkla kullanılmış olmasıdır. Bu cümlelerde yüklem çoğu zaman

²⁴⁷ Bu kip kullanımı için bkz. Fehmi Kuyumcu çevirisinde çokça görülmektedir.

cümlelerin sonuna değil, başına veya ortasına yerleştirilir. Bu hem vezin gereği hem de anlam vurgusu açısından tercih edilen bir yapıdır.

“Feryâdımdan arş-ı alâ iniler”

Örneğindeki yüklem olan “iniler” kelimesi ön plana çıkarılmış böylece anlam pekiştirilmiştir. Dîvan şairlerinin pek çoğunda bu tür bir kullanım gözlenmektedir. Yukarıdaki örnekte ve buna benzer örneklerde bu tür sözdiziminin (inversiyon) özellikle duygusal yoğunluk, vecd hali ve musiki etkisi yaratmak amacıyla tercih edildiği görülür.

2.3.1.3. Zamir Kullanımı

Kuddûsi’nin şiirlerinde birinci tekil kişi zamiri (ben) ve ikinci tekil kişi zamirinin (sen) ağırlıkta olduğu görülür. Bu zamirlerin kullanımı, şiire içtenlik, kişisel ve doğrudan hitap etkisi kazandırır.

Örneğin;

“Ben kulunum, sen Mevlâ’sın”

“Senin aşkınla yandım ben”

Örneğinde olduğu gibi özellikle Allah’a, Hz. Peygamber’e veya mürşide seslenilen şiirlerde ikinci tekil şahıs zamiri (sen) ile doğrudan hitap dikkat çeker. Bu durum, tasavvufî aşkın mahremiyetini ve şahsî boyutunu ön plana çıkaran bir özelliktir. Özellikle ilâhi ve nasihat yönelimli şiirlerde bu kullanım yaygındır.

2.4. Anlatım Biçimleri

Kuddusi’nin şiirlerini değerlendirirken onun düşünsel-estetik yaklaşımının dil aracılığıyla nasıl inşa edildiğini de ele almak gerekir. Onun şiirlerinde genellikle şiirin konusuna göre farklı anlatım biçimleri görülür. Daha önce üslup konusunda

belirttiğimiz onun şiirlerinde didaktik (öğretici) anlatım ön plandadır. Özellikle dini ve ahlaki öğütler yoğun olarak görülür.²⁴⁸

“Sakın aldanma dünyaya

O bir handır, geçer gidersin”

Örneğin yukarıdaki beyit yine kişinin kendisini dünyaya aldanmaması üzerine ve dünyanın geçici bir yer olduğunu hatırlatmak amacıyla didaktik anlatımın örneklerinden biridir.

Ahmed Kuddûsi’nin şiirlerindeki anlatım biçimlerinden dikkat çeken bir diğer anlatım tarzı da lirik bir anlatım biçiminin olmasıdır. O şiirlerinde içsel tasavvufi duyguları güçlü imgesel yapı ve duygularla anlatır. Şiirlerinde özellikle aşk, göz yaşı ve vecd temaları belirgindir.²⁴⁹

Aşağıdaki beyitte lirik bir anlatım tarzı ile Kuddûsi tasavvufi öğeleri ön plana çıkarmış, ilâhi aşk ve derdin kendisi üzerindeki tesirini etkili bir biçimde ifade etmiştir:

“Ağlarım her dem aşkına yâ Rab

Derd ile yanar ciğerim her gece”

Kuddûsi’nin şiirlerinde karşımıza çıkan bir başka anlatım biçimi de hitâbi bir söyleyiş tarzının olmasıdır. Bu hitaplar bazen Allah’a, bazen Hz. Peygamber’e, bazen nefse, bazen de halka yöneliktir. Bu anlatım tarzı şiire vaaz, içtenlik ve dramatik bir boyut kazandırır.

“Ey nefs-i emmâre, çek elini canımdan!”

“Ey Sevgili Peygamber, nûrunla nûrlanayım!”

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu anlatım tarzı, şiirsel söylemi vaaz ve nasihat üslûbuna yaklaştırır.

Kuddûsi’nin bazı şiirlerinde imgesel ve betimleyici anlatım öne çıkar. Kalbin virane oluşu, aşkın ateşiyle yanmak, gözyaşının sel olması gibi soyut duygular somut

²⁴⁸ Bkz., TDV İslam Ansiklopedisi, “Kuddûsi Ahmed Efendi”, md.

²⁴⁹ Lütüf Alıcı – Gülcan Alıcı, *Ma’raşîzâde Ahmed Kuddûsi’nin Şiirlerinde Derviş Tipi*, dergipark.org.tr.

imgelerle anlatılır. Bu sembolik anlatım tasavvufi temanın görsel bir anlam kazanmasını sağlar.²⁵⁰

“Kalbim oldu virâne, aşkınla mâmur

Gözyaşım aktı, seller doldu her yan”

Yukarıdaki örnekte yer alan tasvirler hem görsel hem de sembolik anlatım tarzıyla şiire derinlik katmıştır. Bu anlatım tarzı dîvan edebiyatının yaygın bir anlatım biçimidir. Şairler okuyucunun zihninde çeşitli canlandırmalar oluşturmak amacıyla zaman zaman tasvirlerle ve sembollere başvurmuşlar böylece daha derinlikli ve etkili bir edebî anlatıma ulaşmışlardır. Bu durum Kuddûsi’de de sıklıkla gördüğümüz bir anlatım metodudur.

Kuddûsi’nin şiirlerinde dikkat çeken bir diğer anlatım tarzı da doğrudan doğruya anlatımdır.

“Çünkü dünyâ dârını teşrif idüb basdı kadem

Ol Safiyyullah ki Âdem çekdi nice hüzn ü gam” (K. 25)

Yukarıdaki beyitte doğrudan doğruya Hz. Âdem’e işaret edilerek, kendisinin dünyaya gönderilen ilk insan olduğu ve dünyada çeşitli sıkıntılar, elemelerle karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir.

Kuddûsi’nin şiirlerinde zaman zaman karşımıza çıkan bir başka anlatım tarzı da delil ve ispat yoluyla anlatımdır. Bu tür anlatımlarda anlatımı desteklemek, ileri sürülen düşüncüyü ispatlamak amacıyla ayet ve hadislerle başvurulur. Kuddûsi’nin de aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu anlatım metoduna zaman zaman başvurduğu görülür.

“Sakın aldanma kardaş u azizim gel bu dünyaya

Ki ol mekkâredir salar başını gavgâya

....

Resûlullah hadisinde buyurmuş cifedir dünyâ

²⁵⁰ Şebnem Şerife Şahinkaya, “Kuddûsi Ahmed”, md., teis.yesevi.edu.tr.

Kilâbdır dahi tullâbı virir Hak anı a'dâya” (K. 5)

Örnekte Hz. Peygamberin hadisine işaret edilerek savunulan düşünce ispat edilmek istenmiştir.

Kuddûsi'nin şiirlerinde bazen de anlatım biçimi olarak tekrarlama metoduna başvurduğunu görürüz.

“Sana bu tarz ile ey dil dem-i vuslat harâm oldu

Ki taksir eylemek hizmetde mu'tâdın müdâm oldu

.....

Kimi ârif kimi zâhid kimi sâlih kimi fâsık

Kimi âşık kimi sâlik kimi sâkî-yi câm oldu” (G. 234)

Bazen karşılıklı konuşma (mükâleme) yoluyla anlatım görülür.

“Hudânın dostı Peygamber

Hem enbiyânın sultânı server

.....

Eyle Kuddûsi halkda tefekkür

Kudretün bilüb Hâlıkın ol er” (G. 726)

Bazen de hikâye etme (tahkiye) yoluyla anlatma biçimi görülür.²⁵¹

“Hikâyet eyleyim ahvâlimi fi'l-cümle yârâna

Sabâvetden berü başa geleni diyem ihvana” (K. 4)

“Ben bu sahrâya geldim ışkınla

Bahr-i sevdâya taldım ışkınla

Târ-mâr itdi aklımışevkin

²⁵¹ Bu kısım için bkz., Doğan, *age.*, s. 69.

Yukarıdaki örneklerin her birinde de görüldüğü gibi Kuddûsi anlatımını güçlendirmek için dîvan edebiyatında kullanılan bütün anlatım metodlarından yararlanmış böylece geniş halk kitlelerine hitap etmeyi başarmıştır. Onun günümüzde de hala okunuyor tartışılıyor olması şiirinin bu gücünden kaynaklanmaktadır.

2.4.1. Edebî Sanatlar

2.4.1.1. Mecaz

Mecaz, bir kelimeyi gerçek anlamından farklı bir anlamda kullanma sanatıdır. Mecazın amacı söze canlılık, güzellik, çarpıcılık ve etkileyicilik vermektir.²⁵²

Kelimelerin sözlük anlamları çoğu zaman tasavvuf ehlinin inceliklerini, derinliklerini karşılamadığı için hemen hemen bütün mutasavvıf-şairler mecaza başvurmuşlardır.²⁵³

Tasavvufî düşünce çerçevesinde aşk, nefis, kalp, ruh gibi soyut kavramların şiirsel imgelerle zenginleştirilmesi bazen zorunlu olarak mecaza başvurulmasını gerektirmiştir.

Örneğin:

“*Aşk denizine dalan kurtulur dertten*” mısrasındaki “*aşk denizi*” ifadesi, mecaz olarak ilâhi aşkı ifade eder. Bu ifade ile aynı zamanda aşkın enginliğine ve sınırsızlığına işaret edilir. Aşk, yalnızca bir duygu değil, bir hâl, bir menzil olarak düşünülür ve bu yönüyle mecazî anlam genişliği kazanır.

Mecaz dîvan şairlerinin de en çok başvurduğu anlatım biçimlerindendir. Sözü farklı kelimeler kullanarak daha etkili ve süslü hale getirmek dîvan edebiyatında zaten başlı başına bir sanattır. Mecaz belki de klâsik edebiyatın en belirgin özelliklerindendir denilebilir.

²⁵² Pala, *age.*, s. 135.

²⁵³ Doğan, *age.*, s. 69.

Mecaz, Kuddûsi'nin şiirlerinde en sık başvurduğu anlatım yollarından biridir. O şiirlerinde çoğu zaman mecaza başvurmuş, mecazı en güzel kullanan şairlerden biri olmuştur.

Aşağıdaki şiirlerde Kuddûsi'nin mecaz kullanımına birkaç örnek verilmiştir.

“Bugün yitmiş sekiz yaşında men maksûdımı buldum

Yed-i dostdan tolu câmı içüb mest-i müdâm oldum” (G. 501)

Yukarıdaki beyitte cam kelimesi mecaz olarak şarap yerine kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde de tasavvufi bir konunun yoğun bir biçimde mecaz kullanımına başvurularak anlatıldığı görülmektedir.

“Bugün bir bahre taldım kim görünmez hiç kenar anda

Elimi ka'rina saldı ki bî-had inci var anda

Anun birini sultâna götürdüm isteyüb bahşiş

Atâ itdi bana ol bî-nihâyet bî-şümâr anda

Metâ'ımı alub kıldım azîmet bir ırak yolda

Giderken bir nazar kıldım ki çok âteş yanar anda

O nâra kendimi atdım didim yanub olayum kül

Düşüben sahnına bakdım ki var hoş gül'izâr anda

Gözüm gördi nazîrsiz bir gül-i ra'nâ o gülşende

Ana bülbül olub ötdüm nice dem bî-karâr anda

İhâta eyledi etrâfını bî-had diken anın

Batar dirmek murâd itsem elime has u hâr anda

Bu kuddûsi olub meczûb unutdı zühd ü takvâyı

Melâmiyyûna karışdı ne nâmus var ne âr anda” (G. 14)

Yukarıdaki şiirde Kuddûsi yer yer kendini de eleştirerek, mânevî yolculukta karşılaştığı hayret verici durumları ve zorlukları mecazî bir anlatım metoduyla etkili bir biçimde ifade etmiştir.

2.4.1.2. Teşbih

Teşbih, sözü daha etkili kılmak için aralarında çeşitli yönlerden ilgi bulunan bir şeyi başka bir şeye veya bir canlı varlığı başka bir varlığa, benzerlik bakımından güçsüz olanı daha üstün olana benzetmektir.²⁵⁴

Edebi sanatlar içinde teşbih yine klâsik Türk edebiyatının ayırt edici özelliklerinden biridir. Dîvan şairleri şiirlerini oluştururken çeşitli benzetmelerden yararlanarak daha etkili bir anlatıma ulaşmayı hedeflemişlerdir.

Kuddûsi'nin şiirlerinde teşbih hem soyut olanı somutlaştırma hem de derinlikli anlamlar kazandırma işlevi görür. Onun şiirlerinde teşbihler genellikle ilâhi aşk, nefsin kötü halleri, mürşid-mürid ilişkisi gibi konulara yönelik karşımıza çıkar.

Örneğin Kuddûsi şiirlerinde “deniz” kelimesini teşbih olarak çok kez kullanmış bazen de deniz kelimesine karşılık olarak “bahr, umman, derya, lücce, yem” kelimelerine başvurmuştur. O, deniz ve aynı anlamlarda kullandığı diğer kelimeleri “aşk, neşve, coşku, hayret, şaşkınlık, korku, endişe” gibi soyut kavramların ifadesinde teşbih yoluna giderek etkili bir anlatım tarzı oluşturmuştur.²⁵⁵

Bir başka örnekte:

“Nefs bir yılandır, sarar seni teninden” mısrasında nefis, bir yılan benzetilmiştir. Yılan mecazı hem korku hem de tehlike çağrışımı içerdiği için nefisle mücadelenin zorluğuna ve şeytani yönüne dikkat çeker. Bu tür benzetmeler, okuyucunun duygusal ve zihinsel olarak metne bağlanmasını sağlar.

Kuddûsi şiirlerinde teşbihi kullanırken zaman zaman Türkçe kelimelerden, zaman zaman yabancı asıllı kelimelerden, zaman zaman da benzetme anlamı taşıyan kelimelerden yararlanmıştır.²⁵⁶

a) Türkçe kelimelerle yapılan teşbih örnekleri:

-cılâyın / -cileyin:

²⁵⁴ Pekolcay ve Diğerleri, *age.*, s.107; Şener-Yıldız, *age.*, s. 317.

²⁵⁵ Bahir Selçuk, *Teşbih-i Belîğde Kendisine Benzetilen Bir Unsur Olarak Deniz: Ahmed Kuddûsi Dîvanı Örneği*, Araştırma Makalesi, 2019, dergipark.org.tr.

²⁵⁶ Bu kısım için bkz., Doğan, *age.*, 69-71.

“Geylâni gibi mürşid-i sâlâr bulamazsın

Hem ancılayın pîr-i vefâ-dâr bulamazsın” (G. 611/1)

gibi:

“Ferhâd gibi tağı delüb ma’şûkına vuslat bulub

Cân mürgini dosta salub ölmezden ön ölse nolur” (G. 785/4)

-cılayın, -cileyin ekleriyle yapılan teşbih örnekleri kâsik edebiyatta ve halk edebiyatında sıklıkla karşımıza çıkan bir kullanımdır. Yine Yunus Emre şiirlerinde “-bencileyin” ekinin “gibi” anlamında sıkça kullanıldığını görürüz.

b) Yabancı asıllı kelimelerle yapılan teşbih örnekleri:

-âsâ:

“Derd-i hicre mübtelâyım eylerem dermân taleb

İderem feryâd ü efgân bülbül-âsâ rûz u şeb” (G. 140/1)

-veş:

“Çünkü deryâ-veş gönül iklimine toldı bu ışk

Komadı aslâ karâr u sabrını aldı bu ışk” (G. 365/5)

Yukarıdaki beyitlerde Farsça gibi anlamına gelen “âsâ” ve “veş” kelimeleri kullanılarak, bülbül gibi feryat figan etmek, aşkın derya gibi gönle dolması şeklinde benzetmeler yapılmıştır.

c) Benzerlik anlamı taşıyan kelimelerle yapılan teşbih örnekleri:

benzemek:

“Meyyite benzer muhakkak câhil-i bî-mârifet

Dinleyüb cân u gönülden sözimi gûşine al” (G. 382/5.)

sanmak:

“Ma’rifetden nokta yok kalbinde Kuddûsileyin

Kurılıb sadr-ı mecâlisde lübâb oldum sanır” (G. 743/7)

Yukarıdaki beyitlerde doğrudan benzerliğe vurgu yapılarak, “benzemek” ve “sanmak” kelimeleriyle, cahil insanın ölü gibi vasıfsız olduğu; yine bilgisiz cahil kişinin kendisini değerli, seçkin bir kimse sanması yönünde benzetme yapılmıştır.

2.4.1.3. İstiare

İstiare, teşbihin esas unsurlarından yalnızca biriyle yapılan benzetmedir. Diğer bir deyişle bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelimeyle ilgili kullanma sanatıdır.²⁵⁷

Kuddûsi’nin şiirlerinde istiare sanatını özellikle tasavvufî imgeler üretmek için sıklıkla kullandığı görülür. Kuddûsi bazen bir benzetme unsurunu doğrudan vermez; yalnızca benzetilen veya benzeyene yer verir. Bu sanat, şiirde anlamın çok katmanlı olmasını sağlar.

Aşağıdaki örnekte *kafes* kelimesi vücut anlamında kullanılmıştır:²⁵⁸

“Kafes eski gönül mahzun sakam çok

Olur sıhhat ile ancak rücûlet”

(G. 851/7)

Bu beyitte Kuddûsi istiare sanatını *kafes* kelimesini vücut anlamında kullanarak yansıtmıştır. Vücudunun yorgun ve yaşlı olduğunu, diğer taraftan pek çok şeyle uğraşmak zorunda olduğunu oysa gençliğin canlılığın hizmetin ancak sıhhat ile mümkün olacağını vurgulamıştır.

2.4.1.4. Tenviye

Düşünceye bağlı sanatlardan biri olan tenviye, nükte yapmak amacıyla birkaç anlamı olan bir kelimenin en uzak manası kastedilerek kullanılmasıdır.²⁵⁹

²⁵⁷ Pekolcay vd., *age.*, s. 107; Pala, *age.*, s. 137.

²⁵⁸ Doğan, *age.*, s. 71.

²⁵⁹ Pala, *age.*, s. 143; Doğan, *age.*, s. 71.

Tevriye, bir diğer ifadeyle kelimenin hem yakın hem uzak anlamının kastedilmesiyle anlam derinliği yaratma sanatıdır. Ahmed Kuddûsi, bu sanatı özellikle tasavvufî göndermeler yapmak için tercih eder.

Örneğin:

“Kuddûsi der ki aşkı içmeyen ayık sanır kendini”

Mısrasında “ayık” kelimesi hem fiziksel olarak sarhoş olmayan anlamında hem de mecazen aşkın sarhoşluğuna erişmemiş anlamında kullanılmıştır. Burada aşkı tatmayanın kendini akıllı, uyanık sanmasına yönelik bir eleştiri söz konusudur ve tevriye yapılarak bu anlamın oluşmasını sağlamıştır.

Aşağıdaki örnekte “bakar” kelimesi “öküz” anlamında kullanılmıştır:²⁶⁰

“Bakarsın gerçi eşyaya velâkin ibret almazsın

Bakardan yok senin farkın değilsin abd ümüştâkı” (G. 287/4)

Yukarıdaki beyitte yine tevriye sanatıyla ince bir nükte yapılarak, yaratılmışlara bakarak ibret almayan bir kimsenin “bakardan” bir farkının olmadığı ifade edilmiştir.

2.4.1.5. Tezat

Düşünceye bağlı sanatlardan biri olan tezat, iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbiriyle karşıt olan iki manayı bir ifadede toplamaktır.²⁶¹

Kuddûsi’nin şiirlerinde birbiriyle zıt olan kavramların anlamı pekiştirmek için bir arada kullanıldığını görürüz. O şiirlerinde özellikle “dünya-ahiret”, “nefs-ruh”, “cehalet-marifet” gibi zıtlıklar sıklıkla işlemektedir. Kuddûsi, bu tür tezatlarla okuyucuda ahlaki bir farkındalık yaratmayı amaçlar.

Örnek:

“Nefs ister dünyayı, ruh ise bekayı”

²⁶⁰ Doğan, *age.*, s. 71.

²⁶¹ Şener-Yıldız, *age.*, s. 324; Doğan, *age.*, s. 71.

Bu dizede “dünya” ile “beka” arasındaki karşıtlık, dünya-ahiret zıtlığıdır, biri geçiciliği biri sonsuzluğu ifade eder ki bu durum aynı zamanda insanın iç dünyasındaki çatışmayı gözler önüne sermektedir.

Aşağıdaki beyitte yine “*dost*” ve “*düşman*” ifadelerinde tezat kullanımının örneğini görebiliriz:²⁶²

“Çün zerre vefâ bulmadım ihvâan-ı zemândan

Şol yüzleri dost özleri düşmandan usandım” (G. 465/6)

Beyitte insanların iki yüzlülüğünden şikâyet edilmiş, dost gibi görünüp gerçekte düşman olan kişilere vurgu yapılmıştır.

2.4.1.6. Telmih

Telmih anlama dayalı sanatlardandır. Herkesçe bilinen geçmişteki bir olay, kıssa, fıkra, nükte, ilim konuları, atasözleri vb. şeylere işaret etme ve hatırlatma sanatıdır.²⁶³ Başka bir deyişle, bir çağrışımla birçok kimse için bilinen, bir şahıs, bir olay vb. durumları şair çağrışım yoluyla bir işaretle akla getirirse telmih yapmış olur.²⁶⁴

Telmih temsil yoluyla, çoğu kimse tarafından bilinen bir kıssaya, tarihi bir olaya ya da ilmî bir konuya işaret etmektir.²⁶⁵

Telmih için okuyucunun kültürel birikimini harekete geçiren, eski bir olay, kişi veya kavrama dolaylı gönderme yapma sanatıdır da diyebiliriz.

Kuddûsi’nin, İslamî kaynaklara ve tasavvuf tarihinde önemli yer tutan isimlere telmihte bulunarak şiirlerine kültürel bir derinlik kattığını görebiliriz.

Örneğin,

“Yûnus gibi aşk ile yandım, diller oldum söylerim” mısrasında “Yûnus” ismi, telmih yoluyla hem Yûnus Emre’ye hem de onun aşk ve ilâhi tefekkürle dolu şiir

²⁶² Doğan aynı yer.

²⁶³ Şener-Yıldız, *age.*, s. 323; Pala, *age.*, s. 154.

²⁶⁴ Pekolcay vd., *age.*, s. 109.

²⁶⁵ Doğan, *age.*, s. 72.

anlayışına gönderme yapmaktadır. Bu durum şairde, hem kendini bir geleneğin devamı olarak konumlama hem de okuyucuda çağrışımlar oluşturma işlevi görür.

Aşağıdaki örnekte yine herkesçe bilinen bir hikâye olan Lût kavmi kıssasına işaret edilmiş, nefis, İblis, hevâ ve şehvetin gönlünü tıpkı Lût kavmi gibi yıktığını anlatmak istemiştir. Bir yönüyle Kuddûsi burada aslında öz eleştiri yaparak kendisine yönelik serzenişte bulunmaktadır.

“Nefs ü İblîs ü hevâ şehvet bu gönlüm şehrini

Yıkıldılar isyân ile misl-i diyâr-ı kavm-i Lût”

(G. 894/2)

2.4.1.7. Cinas

Türk edebiyatındaki söz sanatlarından bir olan cinas, söylenişleri ve yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan iki ayrı sözcüğü bir arada bulundurma sanatıdır.²⁶⁶

Kuddûsi'nin özellikle hece vezniyle yazılmış şiirlerinde cinaslı kafiyelere sıkça rastlanır. Bu tür kullanım şiire hem estetik hem de anlam zenginliği kazandırır.

Örnek:

“Kime arz ideyim hâli kederden olmadım hâli

Unutdum kıl ile kâli özimi bilmezem noldum”

(G. 463/7)

Yukarıdaki beyitte Kuddûsi cinas sanatını farklı anlamlara gelen “*hâli*” kelimelerini kullanarak yapmış; dertten, kederden kurtulamadığını ve durumunu anlatacak kimse bulamadığını, özünden koptuğunu ifade etmeye çalışmıştır.

2.4.1.8. Teşhis ve İntak

Teşhis, insan dışındaki varlıkları insani duyguları varmış gibi kişiliğinde gösterme sanatıdır. Diğer bir ifadeyle şairin hayal dünyasında varlıkları canlandırma

²⁶⁶ Pala, *age.*, 157; Şener-Yıldız, *age.*, s. 325.

ve insan benliği verme sanatıdır. İntak ise insan vasfı verilen bu varlıkları konuşurma sanatıdır. İntak genellikle teşhisle birlikte kullanılır.²⁶⁷

Kuddûsi zaman zaman soyut kavramlara canlılık kazandırmak için teşhis ve intak sanatına başvurmuştur. Onun şiirlerinde özellikle aşk, nefis, gönül, kalp gibi unsurlar bu yolla kişileştirildiğini görürüz.

Aşağıda Kuddûsi'nin şiirlerinde teşhis ve intak sanatının kullanımına dair birkaç örnek sunulmuştur.

Teşhis örneği:

“Çünkü bugün itdi cülûs dil tahtına sultân-ı ışk

Dağıldı hem âşıklara turrâlanub fermân-ı ışk” (G. 358/1)

Yukarıdaki beyitte “ışk” ve “ölüm” kelimelerine insan olma özelliği verilmiştir.²⁶⁸

İntak örneği:

“Dünyâ-yı sehhâre beni sihr eyleyüb itdi denî

Dir Hak bana olub beşîr kesme ümîd Kuddûsiyâ” (G. 113/9)

Yukarıdaki örnekte intak sanatıyla “dünya”ya konuşma özelliği kazandırılmıştır.²⁶⁹

2.4.1.9. Tenasüp

Yapıya bağlı anlam sanatlarından olan tenasüp, anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelimeyi tezat olmaksızın bir araya getirme sanatıdır.²⁷⁰

Kuddûsi bu sanatı özellikle soyut manevi hallerin tasviri sırasında kullanır.

²⁶⁷ Pekolcay vd., age., s. 108-109; Şener-Yıldız, age., s. 318; Doğan, age., s. 72.

²⁶⁸ Doğan, age., s. 72.

²⁶⁹ Aynı yer.

²⁷⁰ Pala, age., s. 145.

Örneğin “*Aşk, dert, hicran, fîğan ile doldu sînem*” mısrasında aşk, dert, hicran ve fîğan kelimeleri duygusal yoğunluk bakımından birbirini tamamlar. Bu kullanım, şiirin anlam atmosferini yoğunlaştırır.

Aşağıdaki beyitte de tenasüp sanatı kullanılarak “*seyf*”, “*sinân*”, “*tîr*”, “*rimâh*” kelimeleri bir araya getirilmiştir.²⁷¹

“Benim seyfü sinânım ışk dahi tîr ü rimâhım

Benim muhkem hisârım ışk bana Hak itdi i'tâ” (G. 32/9)

Beyitte geçen “*seyf*”, “*sinân*”, “*tîr*”, “*rimâh*” kelimeleri sırasıyla “*kılıç*”, “*mızrak*”, “*ok*”, “*süngü*” anlamlarına gelen kelimelerdir. Birbiriyle alakalı olan bu kelimeler bir arada kullanılarak anlatım güçlendirilmiş edebî açıdan da süslü ve etkili bir anlatım oluşturulmuştur.

2.4.1.10. Hüsn-i Ta'lîl

Hüsn-i Ta'lîl, klâsik Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan edebî sanatlardandır. Bu sanat herhangi bir olayın meydana gelmesini güzel ve hayali bir sebebe bağlama sanatıdır. Ancak bu sebebin kesin bir yargıya dayanması gerekir.²⁷²

Dîvan şairleri arasında önemli bir noktada kabul edilen Kuddûsi de şiirlerinde diğer edebî sanatlara sıklıkla yer verdiği gibi zaman zaman hüsn-i ta'lîl sanatına da başvurmuştur.

Aşağıda yer alan örnekte denizlerin dalgalanması, sellerin akması aşka bağlanmıştır.²⁷³

“Bugün ben sevmişem bir hûb ki vâfın idemez diller

Denizler mevc urûb coşar akar ışk ile seller” (707/1)

Beyitte sevgilinin aşkının çok büyük olduğunu ve bunu kimsenin anlamayacağını söyler öyle ki denizlerin dalgalanmasının, sellerin akmasının bile bu

²⁷¹ Doğan., *age.*, s. 73.

²⁷² Şener-Yıldız, *age.*, s. 319.

²⁷³ Doğan, *age.*, s. 72.

aşktan etkilendiğini ifade eder. Kuddûsi'nin burada kastettiği aşk tahmin edileceği üzere ilâhi aşktır.

2.4.1.11. Mübalâğa

Mübalâğa sanatı Türk edebiyatında, sözün etkisini artırmak için bir şeyi olmayacağı bir biçimde, olduğundan büyük ya da küçük gösterme, kısacası abartma sanatı olarak bilinir. Şairler zihinde güçlü bir iz bırakmak için zaman zaman mübalâğa sanatına başvurmuşlardır.²⁷⁴

Mübalâğa sanatı dîvan şairlerinin en çok tercih ettikleri edebî sanatlardandır.

Kuddûsi'nin şiirlerinde de mübalâğa sanatının örneklerini görmekteyiz.

Örnek:

“Hicrin elemi bağrımı kan eyledi şol kez

Çeşmimden akan yaş yedi deryâyı unuttı”²⁷⁵ (G. 239/3)

Yukarıdaki beyitte Kuddûsi, ayrılık acısından dolayı gözünden akan yaşların denizlerdeki sulardan fazla olduğunu söyleyerek mübalâğa yapmıştır.

2.4.1.12. Tecrit

Tecrit, kişinin başkasına veya kendisini başkasının yerine koyarak kendisine hitâp etmesi şeklinde yapılan, ihtirasa dayalı bir sanattır.²⁷⁶

Tecrit, dinî-tasavvufî edebiyatta sıkça kullanılan edebî sanatlardandır.

Kuddûsi'nin de şiirlerinde kendisini başkasının yerine koyarak kendisine hitap etme, kendisine öğüt ve tavsiye verme şeklinde tecrit sanatına başvurduğunu görürüz.

Aşağıdaki örnekte Kuddûsi'nin kendisine hitap ederek şiirinde hem kendisine hem başkalarına öğüt verme amacı taşıdığını söyleyebiliriz. Kişinin Allah'tan sıhhat

²⁷⁴ Pala, *age.*, s. 153.

²⁷⁵ Doğan, *age.*, s.72.

²⁷⁶ Aynı yer.

ve afiyet isteyip başına bir felaket gelince de sabretmesinin kendisini yüce bir mertebeye ulaştıracağını vurgulamıştır.

Örnek:

“Âfiyet iste Hudâdan sen dahi Kuddûsiyâ

Bir belâ geldikde sabr it bul terakkî dem-be-dem”

(K. 25/23)

2.4.1.13. İstifham

İstifham, dikkati daha fazla çekmek amacıyla şairin cevabını bildiği konuyu soru şeklinde ortaya koyma sanatıdır.²⁷⁷

Dîvan edebiyatında sıkça başvurulan edebî sanatlardandır. Kuddûsi'nin de şiirlerinde zaman zaman cevabını bildiği sorular sorarak istifham sanatını kullandığı böylece şiirde dikkati çekme amacı taşıdığını görebiliriz.

Aşağıdaki örnekte gecelerin gündüzlerin geçip gittiği halde, ömrün bittiğini gördüğü halde kişinin neden hala gaflette olduğu ve kendisine verilen öğütlerden hiçbir fayda elde etmediği eleştirel bir yaklaşımla sorgulanmıştır.

“Aceb niçün behey gâfil nefi virmez sana sözler

*Geçer gaflet ile gider bu giceler bu gündüzler”*²⁷⁸

(G. 719/1)

2.4.1.14. İktibas

Türk edebiyatında çokça başvurulan edebî sanatlardan biri de iktibasır.

İktibas, şiirde anlamı pekiştirmek amacıyla başka birine ait bir kelimeyi, cümleyi tam, yarım ya da anlamını aktarma yoluyla yapılan sanattır.²⁷⁹ Mutasavvıf şairler genelde ayet ve hadislerden alıntı yoluyla iktibas sanatını kullanmışlardır. Kuddûsi'de de özellikle ayet ve hadislerden alıntılama yoluyla iktibas sanatının kullanıldığını görebiliriz.

²⁷⁷ Pala, *age.*, s. 152; Şener-Yıldız, *age.*, s. 319.

²⁷⁸ Doğan, *age.*, s. 72.

²⁷⁹ Pala, *age.*, s. 149; Şener-Yıldız, *age.*, s. 319.

Örnek:

“Hudâ Nahnü kasemnâda bana ışk derdini virmiş

*Ana kâni’ miyem yâ tâlib-i dermân mıyam bilmem ”*²⁸⁰ (G. 444/6)

Yukarıdaki beyitte Kuddûsi “Nahnu kasemnâ” ifadesini alıntılayarak, Allah’ın kendisine yaratılış özelliği olarak aşk derdini verdiğini fakat kendisinin buna kanaat etmediğini ve hala ne istediğini bilmediğini söyleyerek bir çeşit yakınmada bulunmuştur.

2.4.1.15. İştikak

İştikak, aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize veya beyitte bulundurma sanatıdır.²⁸¹

Örnek:

“Hemân nush eyle Kudûsi ider ise de îrâs

*Zemân bozulmağ-ıla nâsiha zahmet nasihat ”*²⁸² (835/9)

Yukarıdaki beyitte aynı kökten gelen “nush” ve “nasihat” kelimeleri bir arada kullanılmış. Kuddûsi burada yine kendisinden yola çıkarak insanlara her zaman ve her durumda nasihatın gerekliliğini anlatmak istemiştir.

2.4.2. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve yaşantılarına dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden, söyleyeni bilinmeyen kısa ve özlü sözlerdir.²⁸³ Deyimler ise anlatıma akıcılık, çekicilik katan,

²⁸⁰ Doğan, *age.*, s.73.

²⁸¹ Pala, *age.*, s. 158; şener-Yıldız, *age.*, 326.

²⁸² Doğan, *aynı yer.*

²⁸³ TDVİslamAnsiklopedisi, “Atasözü”md.,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=atas%C3%B6z%C3%BC&p=m>

çoğunlukla gerçek anlamından ayrı bir anlamda kullanılan, birden fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan kalıplaşmış sözcük topluluğudur.²⁸⁴

Atasözleri ve deyimler, halk kültürünün, kolektif bilincin ve dilin belleğidir.

Klasik şiir geleneğinde bu tür halk kaynaklı sözlere çok sık rastlanmazken, Ahmed Kuddûsi gibi mutasavvıf şairler, bu söyleyiş tarzlarını hem estetik hem de öğretici amaçla eserlerine taşımışlardır

Kuddûsi'nin şiirlerinde atasözleri ve deyimlere bolca yer verdiğini görmekteyiz. O atasözleri ve deyimlerden bazılarını kendi ifadesiyle kullanmış, bazılarını da kalıp, kafiye, durak, mahalli söyleyiş gibi sebeplerle farklı ifade tarzıyla kullanmıştır. Kuddûsi'nin kullandığı atasözlerinden bazıları günümüzde bilinip kullanılmayan atasözleridir.²⁸⁵

Aşağıda Kuddûsi'nin şiirlerinde kullandığı atasözü ve deyimlere birkaç örnek verilmiştir:

Atasözleri:

Allah bir kapıyı kapatırsa ötekini açar atasözünün kullanımı:

“Kapanur ise bir kapu ne kapular açar Mevlâ

Tevekkül it yime kaygu işini hoş yapar Mevlâ” (K. 2/1)

Allah'tan korkmayandan kork atasözünün kullanımı:

“Dimişler kork Hudâ'dan korkmayandan

Ki ol bî-merhamet gaddâr değil mi” (G. 302/4)

Altın balçığa düşmekle paslanmaz atasözünün kullanımı:

“Çün altun balçığa düşmek-ile paslanmaz aslâ

Yatur zîr ü zemînde hiç bozulmaz bil cilâsı” (G. 269/2)

Bugünün işini yarına bırakma atasözünün kullanımı:

“Tevhide meşgul ol hemân zikr eyle her dem her zemân

²⁸⁴ <https://www.turkedebiyati.org/turkce-deyimler-sozlugu/>

²⁸⁵ Doğan, age., s. 75.

Bülbül gibi eyle figân koyma bugünü yarına” (G. 97/3)

Deyimler:

“başa kakmak” deyiminin kullanımı:

“Günahlarımıza bakmaz virir ni’met başa kakmaz

Hacâlet nârına yakmaz ider aybı nihân Allah” (G. 209/5)

“can kulağıyla işitmek” deyiminin kullanımı:

“Cân kulağı işidüben hüsnini oldum delü

Ta’n ider zâhid bana zann eyleyüb ehl-i dalâl” (G. 385/6)

“diş bilemek” deyiminin kullanımı:

“Sakın aldanmagıl nefis ü Azâzîle sığın Hakka

Seni ihlâk içün anlar gice gündüz bilerler diş” (G. 819/4)

“geceyi gündüze katmak” deyiminin kullanımı:

“Sakla gönlün derdini sen söyleme hiç derdsiz

Derdi kazan sa’y idegör kat geceyi gündüze” (K. 12/1)

Kuddûsi’nin şiirlerinde yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi atasözleri ve deyimlerin günümüzde kullanıldığı şekliyle kullanıldığı görülmektedir. Atasözleri ve deyimleri içeren beyitler günümüz okuyucusu tarafından rahatlıkla anlaşılıp yorumlanacak bir sadeliğe sahiptir. Zaten şiirlerinin genelinde anlaşılır bir dilin olduğunu daha önce de tekrar tekrar ifade etmiştik.

Sonuç olarak Kuddûsi’nin şiirlerinin bütününde dönemin edebiyat anlayışına ve estetik zevkine oldukça uygun olduğu, öteden beri okunup ezberlenmeye çalışıldığı, tasavvuf ve edebiyat çevrelerinde değerlendirmeye tabi tutulduğu aşıkardır. Bütün bunlar onun yalnızca bir mutasavvıf değil önemli bir edebiyat temsilcisi olduğunu gösterir.

SONUÇ

1700lü yılların ikinci yarısında ve 1800lü yılların ilk yarısında yaşamış olan mutasavvıf şair Ahmed Kuddûsi'nin yaşadığı dönem Osmanlı devletinin her anlamda son derece hareketli ve zor bir dönemidir. Bir yandan batılılaşma hareketleri bir yandan tahta çıkan padişahların sıkça değişmesi, savaşların kendini göstermeye başlaması vb. durumlar toplum yaşantısını da her anlamda etkilemişti. Bu durum edebiyattan tasavvufa ve halkın yaşantısına kadar her alanda etkisini göstermeye başlamıştı.

Ahmed Kuddûsi de dönemin koşullarından etkilenmiş hatta 1807-1810 Osmanlı-Rus savaşına bizzat katılmış Ruslara karşı Şumnu savunmasında bulunmuştur. Diğer taraftan Kuddûsi'nin sarayla ve Osmanlı sultanlarından bazılarıyla da iletişim halinde olduğu bilinmektedir.

Kuddûsi aile geleneğinden dolayı tasavvuf ve tarikatlarla iç içe bir ortamda doğmuş büyümüş dolayısıyla tasavvufi bir gelenekle yetişmiştir. O Nakşî ve Kadirî tarikatlarının usûl-esaslarını hayatının genelinde uygulamış, etrafına yol göstermiş, yetiştirdiği müritlerle de döneminin seçkin mutasavvıflarından biri olmuştur.

Kuddûsi'nin en önemli yönü şüphesiz onun döneminin önde gelen mutasavvıflarından biri olmasının yanında edebî kişiliğinin de ön planda olmasıdır. Kendisinin çağdaşları olan mutasavvıflardan ayrıldığı en önemli noktalardan biri muhakkak ki onun edebî yönünün güçlü olmasıdır.

Mutasavvıfların edebiyatı öteden beri tasavvufi birikimlerini aktarmak için bir araç olarak kullandıkları muhakkaktır. Mevlâna, Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmi (ö. 874/1469), Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694) gibi mutasavvıflar bu alanda önceki yüzyıllarda ön plana çıkmış mutasavvıflardır. Ahmed Kuddûsi ise çağdaşları arasında mutasavvıf ve şair olarak ön plana çıkan en önemli isimlerden biridir.

Mutasavvıf şairler ilâhi aşkın etkisiyle ve gönül dünyalarındaki tecrübelerin sonucu oluşturdukları şiirlerini özellikle divanları aracılığıyla halka sunmuş aynı zamanda edebiyatın kural ve kaidelerini de en güzel bir biçimde yansıtmışlardır. Bununla birlikte Kuddûsi'nin *Dîvan*'ı diğer mutasavvıf şairlerin dîvanları arasında oldukça müstesna bir yere sahiptir. Zira *Kuddûsi Dîvanı* didaktik öğeler içermesi ve

tasavvufî öğretileri yansıtmaları bakımından daha kapsamlı ve ileri düzeydedir. Kuddûsî'den önce farklı mutasavvıflar tarafından yazılmış olan pek çok dîvan tasavvuf meselelerinden yalnızca birkaçına değinmişken Kuddûsî, *Dîvanı*'nda tasavvufî konuların tamamına yer vermiş, edebiyatı tam olarak dini nasihatlerini ve tasavvufî tecrübelerini aktarmak için bir araç olarak kullanmıştır. Kuddûsî'yi diğer mutasavvıflardan ayıran bir diğer husus da *Dîvanı*'nın diğer dîvanlara nazaran çok sayıda şiir içermesidir. Bütün bu sebeplerden dolayı Kuddûsî'nin çağdaşlarından ve önceki mutasavvıf şairlerden ayrıldığını ve farklı bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Ahmed Kuddûsî'nin, klâsik Türk edebiyatı geleneği içinde özgün bir ses ve güçlü bir tasavvufî kimlikle öne çıkan şair olduğunun göstergesidir.

Kuddûsî yalnızca yukarıda saydığımız tasavvufî kimliği ve özgünlüğü ile değil aynı zamanda şiirlerinde şekil ve muhteva bakımından da dikkate değer bir bütünlük sergileyen önemli bir şairdir. Onun şiirlerinde kullandığı edebî unsurlar, yalnızca bir sanatkârlık göstergesi değil; aynı zamanda bir fikir dünyasının, bir mânevî yönelişin ve estetik bir anlayışın ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmamızın asıl konusunun Kuddûsî şiirlerinin edebî yönü olması sebebiyle, Ahmed Kuddûsî'nin şiirlerini önce şekil açısından değerlendirdik, onun Dîvan edebiyatının nazım biçimleri, vezin kafiye gibi unsurlarını tam manasıyla ve uygun bir biçimde kullanmış olması sadece tasavvuf alanında değil edebiyat alanında da oldukça yetkin olduğunun önemli bir göstergesidir. Yine Kuddûsî'nin şiirlerini edebî sanatları kullanması ve üslûp açısından değerlendirdiğimizde onun, mecaz, teşbih, istiare, tevriye, telmih, cinas, teşhis ve intak, tezat vb. edebî sanatlar da ustalıkla kullandığını; bu sanatların hem söyleyiş zenginliği sağlama hem de şiirin anlam derinliğini artırma işlevleri olduğunu tespit ederek sunduk.

Kuddûsî'nin şiirlerinde yer alan edebî unsurlar, büyük ölçüde tasavvufî düşünceyle iç içe geçmiştir. Şair, aşk, fenâ, bekâ, vahdet, insan-ı kâmil gibi tasavvufî temaları ifade ederken edebî sanatları ustalıkla kullanmakta; sembolik anlatımı, mecazlara dayalı derinlikli bir söylemle birleştirmektedir. Bu yönüyle onun şiirlerinin hem klâsik şiirin estetik kodlarını hem de tasavvufun sembolik anlatım geleneğini barındırdığını söyleyebiliriz. Özellikle Kuddûsî'nin bazı beyitlerinde birden fazla

edebî sanatın iç içe geçtiği görülmekte, bu da onun şiirsel dilde ustalığını ve tefekkür derinliğini gözler önüne sermektedir.

Şairin halk söyleyişinden beslenen, sade fakat derinlikli dili hem divan şiirinin incelikli yapısıyla hem de tekke şiirinin içtenliğiyle birleşerek kendine has bir şiirsel yapı meydana getirmiştir. Bu çerçevede Kuddûsî'nin şiirlerindeki edebî unsurlar, yalnızca formel yapının süsleri değil; anlamın taşınmasını sağlayan sembolik ve işlevsel araçlar olarak da değerlendirilmelidir.

Kuddûsî'nin şiirleri, Dîvân Edebiyatının vezin, kafiye ve sanatsal unsurlarını taşımasının yanında tekke edebiyatının tasavvuf ilkeleri, ahlâki ve estetik görüşlerini temsil etmesi bakımından da oldukça kıymetlidir.

Kuddûsî şiirlerinde daha çok didaktik öğelere yer vererek ayet ve hadislerden hareketle insanın manevi yönüne katkıda bulunma amacı gütmüştür. Hz. Peygamberin, ilk sûfîlerin hayatlarından örnekler vererek anlatımını pekiştirmiştir.

Sonuç olarak, Ahmed Kuddûsî'nin şiirleri edebî unsurlar açısından zengin, çok katmanlı ve yüksek anlatım gücüne sahip metinlerdir. Bu şiirlerde kullanılan edebî sanatlar, şairin tasavvufî derinliğini, estetik zevkini ve dildeki ustalığını bir bütün olarak yansıtmaktadır. Bu yönüyle Kuddûsî'nin şiir dünyası, hem klasik Türk şiiri geleneğini sürdüren hem de onu tasavvufî anlamlarla besleyen özgün bir edebî miras olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, bu mirasın edebî sanatlar üzerinden yeniden okunmasına katkı sağlamayı hedeflemiş; şairin edebî kimliğine dair bütüncül bir bakış geliştirmeyi amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mehmet. “*Ahmed Kuddûsi ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*”. Tasavvuf Dergisi, c. 11, sayı:2, s.53-54, 2010.
- Akpınar, Cemil. “*İcâzetnâme*” TDV İslam Ansiklopedisi. c. 21. İstanbul: 2000.
- Alıcı, Lütfi - Alıcı, Gülcan. “*Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî’nin Vasiyyetnâme Adlı Eseri*” Araştırma Makalesi. Kahramanmaraş: 2019.
- Alıcı, Lütfi - Gülcan, Alıcı. “*Ma’raşîzâde Ahmed Kuddûsî’nin Şiirlerinde Derviş Tipi*”. <https://dergipark.org.tr>.
- Alıcı, Lütfi - Gedik, Sadi. “*Mar’aşîzâde Ahmed Kuddûsî ve İcâzetnâme-i Kuddûsî Adlı Eseri*”. Academia.edu.tr. s. 223-224, 2018.
- Can, Kevser. “*Ahmed Kuddûsi Dîvanı’nda Tarihi ve Efsânevi Şahsiyetler*”. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr>.
- Cebecioğlu, Ethem. “*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*”. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Çetin, M. Nihad “*Aruz*” TDV İslam Ansiklopedisi, C:3, s. 424-437.
- Doğan, Ahmed. “*Kuddûsi Dîvanı*”. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Eraydın, Selçuk. “*Tasavvuf ve Tarikatler*”. İstanbul: İFAV Yayınları, 2004.
- Kaplan, Hasan. “*Ahmed Kuddûsi Dîvanında Vezni Tespit Edilemeyen Şiirlere Dair Bazı Notlar*”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C:3, Sayı:1, Şubat, 2020.
- Kara, Mustafa. “*Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*”. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, Mustafa. “*Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*”. İstanbul: Sır Yayınları, 2004.
- Kara, Mustafa. “*Tekke ve Zaviyeler*”. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Köksal, M. Asım. “*Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsi, Hayatı, Mesleki, Üstün Kişiliği, Eserleri*”. Haz. A. Cüneyd Köksal. İstanbul: 1983.
- Köprülü, Fuad. “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*”. Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler. Ankara: 1991.
- Kubbealtı Lugatı (<https://lugatim.com/>) md. “*Nesâyih, Nesâih, Nasâyih, Nasâih*”.
- Kuddûsî, Ahmed. “*Dîvân*”. *Külliyat-ı Kuddûsî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi.

- Kuddûsi, Ahmed. “*Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*”. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Yayınevi, 1998.
- Kuddûsi, Ahmed. “Kuddûsi Dîvanı Tercümesi”. Niğde: Borlu Ahmed Kuddûsi Vakfı.
- Kuddûsi, Ahmed, “*İcâzetnâme*”. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Matbaacılık, 1998.
- Kuddûsi, Ahmed, “*Mektûbât*” *Hazinetü’l-Esrar ve Ganimetü’l-Ebrar*. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Matbaacılık, 1998.
- Kuddûsi, Ahmed, “*Nesâyih-i Ahmed Kuddûsi*”. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Matbaacılık, 1998.
- Kuddûsi, Ahmed, “*Pendnâme*” *Hazinetü’l-Esrar ve Ganimetü’l-Ebrar*. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Matbaacılık, 1998.
- Kuddûsi, Ahmed, “*Vasiyetnâme-i Hazret-i Kuddûsi*” *Hazinetü’l-Esrar ve Ganimetü’l-Ebrar*. çev. Hüseyin Sunar. İstanbul: Hasret Matbaacılık, 1998.
- Kurnaz, Cemal - Andı, M. Fatih. “*Türk Tasavvuf Edebiyatı*”. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Kurnaz, Cemal. “*Eski Türk Edebiyatı*”. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021.
- Kuyumcu, Fehmi. “*Kuddûsi Dîvanı*”. Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982.
- Mehmed Tahir Efendi, Bursalı. “*Osmanlı Müellifleri*”. Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, c.1.
- Mermutlu, M. Sait. “*Kadiriyye Şeyhi Ahmed Kuddûsi’nin Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid’le Olan Münasebeti Bağlamında Yazdığı Şiirler*”, Şarkiyat (İlmi Araştırmalar Dergisi), Sayı 15, 2023.
- Mermutlu, M. Sait. “*Kadiriyye Şeyhi Ahmed Kuddûsi Şiirlerinde Halvet-Uzlet Anlayışı*”. Selçuk 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı, Konya: 2024.
- Pala, İskender. “*Dîvan Edebiyatı*”. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Pekolcay, Necla - Eraydın, Selçuk – Tahralı, Mustafa – Uzun, Mustafa – Subaşı, M. Hüsrev. “*İslâmi Türk Edebiyatında Şekil ve Nev’ilere Giriş*”. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Selçuk, Bahir. “*Teşbih-i Belîğde Kendisine Benzetilen Bir Unsur Olarak Deniz: Ahmed Kuddûsi Dîvanı Örneği*”. *Araştırma Makalesi*. <https://dergipark.org.tr>. 2019.
- Şahinkaya, Şebnem Şerife. “*Kuddûsi Ahmed*”. <https://teis.yesevi.edu.tr>.

Şener, İbrahim - Yıldız, Alim. “*Türk İslam Edebiyatı*”. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

TDV *İslam Ansiklopedisi*, “*Atasözü*”.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=atas%C3%B6z%C3%BC&p=m>

Tenik, Ali. “*Ahmed Kuddûsi ve Tasavvuf Düşüncesi*”. Niğde: Borlu Ahmed Kuddûsi Vakfı, 2012.

Topaloğlu, Bekir. “*İrşâd*”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 22. Ankara: 2020.

Uludağ, Süleyman - M. Asım Köksal. “*Kuddûsi Ahmed Efendi*”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2002.

Uludağ, Süleyman. “*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*”. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

Ünver, Mustafa. “*Borlu Kâdiri Şeyhi Ahmed Kuddûsi ve Kur’ân-ı Kerim’e Atıfları*”. DergiPark (<https://dergipark.org.tr/tr/>), 2009.

Ünver, Mustafa. “*Borlu Kâdiri Şeyhi Ahmed Kuddûsi (1769- 1849) ve Şiirlerinde Kur’an-ı Kerim’e Yaptığı Atıflar*”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2003, sayı: 16, s. 129-184.)

Yanardağ, Fethi - Gedik, Sadi. “*Mar’aşizâ Ahmed Kuddûsi’nin Poetikası Hakkında Bazı Tespitler*”. Osmanlı Araştırmaları Dergisi. Sayı: 18. Aralık, 2022.

<https://www.antoloji.com/ahmet-kuddusi/>

<https://www.turkedebiyati.org/turkce-deyimler-sozlugu/>

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Kuddûsi-ahmed?>